ESKİ TÜRKÇEDE SAYILAR

Selin ŞENAYSOY

(Yüksek Lisans Tezi)

ESKİŞEHİR, 2016

ESKİ TÜRKÇEDE SAYILAR

Selin ŞENAYSOY

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir

2016

T.C.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Selin ŞENAYSOY tarafından hazırlanan ESKİ TÜRKÇEDE SAYILAR başlıklı bu çalışma …….. tarihinde Eskişehir Osmangazi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, Jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı/Türk Dili Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan……

Üye……..

(Danışman)

Üye……..

ONAY

…/…/2016

Enstitü Müdürü

…/…/2016

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmasının hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Selin ŞENAYSOY

ÖZET

ESKİ TÜRKÇEDE SAYILAR

ŞENAYSOY, Selin

Yüksek Lisans-2016

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Ferruh AĞCA

Çalışma, tüm dünya dillerinde bulunan sayı sisteminin Türk dilinde nasıl geliştiğini incelemek için oluşturulmuştur. Türklerde sayı sisteminin nasıl ortaya çıktığını, sayıların, Eski Türkçede nasıl bulunduğunu, hangi anlamlarda kullanıldığını, zamanla anlam değişimleri olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bunun için, Köktürk dönemi (Köktürk yazıtları), Uygur dönemi (Altun Yaruk, Maitrisimit Nom Bitig, Manichaica II, III) ve Karahanlı dönemi (Kutadgu Bilig) eserleri incelenmiştir. Bu incelemeler sonucunda Türk sayı sistemi; asıl sayı sözcükleri, birleşik sayı sözcükleri, sıra sayı sözcükleri, üleştirme sayı sözcükleri gibi sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Günümüzdeki birleşik sayı kullanımından farklı olarak Eski Türkçede birleşik sayıların oluşturulmasında bir üst onluk alma sistemi ve ilaveli sayı sistemi ("artukı" sözcüğü eklenerek) kullanıldığı görülmüştür. İncelenen eserlerde yer alan kimi örneklerde sayı sözcüklerine yapım eklerinin getirilmesiyle gramerleşme olayının gerçekleştiği saptanmıştır. Buna ilaveten sayı sözcükleri Budist öğreti kapsamında da incelenmiştir.

ABSTRACT

NUMBERS IN OLD TURKISH

ŞENAYSOY, Selin

Master Degree-2016

Turkısh Language And Literature Department

Adviser: Assoc. Prof. Ferruh AĞCA

This study was made to analyze the development of number system, found in all the world's languages, in Turkish language. Aims to analyze the occurance of number system in Turkish language, emergence of numbers in Old Turkish, in which meanings they were used and whether their meanings were changed by time. To achieve these goals, the works of Köktürk period (Köktürk Scripts), Uyghur period (Altun Yaruk, Maitrisimit Nom Bitig, Manichaica II, III) and Karahanlı period (Kutadgu Bilig) were studied. As a result of these analyses, Turkish number system was classified as cardinal number words, composite number words, ordinal number words and distributional number words. Unlike current composite number usage, a different decimal system's and an augmented number system's(with the attachment of "artukı" word) usage was observed during the emergence of composite numbers in old Turkish language. A grammer construction was also observed with the examples of derivational affixed number words within the studied works. In addition, the words were also anaylzed semantically and it was observed that the number words, rather than defining actual numbers, were metaphorically defining indeifinite numbers. Additionally, number words were also a research subject for Buddhist discipline.

İÇİNDEKİLER

ÖZET v
ABSTRACT vi
KISALTMALAR ve İŞARETLER LİSTESİ viii
ÖN SÖZ x
GİRİŞ 1
Tezin Konusu 1
Tezin Amacı 1
Tezin Kapsamı 1
Tezde Uygulanan Metod ve Teknikler 2
Konu ile İlgili Yapılan Çalışmalar 2

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. SAYI KAVRAMI 2
1.2. ESKİ TÜRKÇEDE SAYILAR VE SAYI SİSTEMLERİ 23

İKİNCİ BÖLÜM

ESKİ TÜRKÇEDE SAYILAR

2.1. ASIL (BASİT) SAYI SÖZCÜKLERİ 26
2.2. BİRLEŞİK SAYI SÖZCÜKLERİ 35
2.3. SIRA SAYI SÖZCÜKLERİ 49
2.4. ÜLEŞTİRME SAYI SÖZCÜKLERİ 59
2.5. BELİRSİZ SAYI SÖZCÜKLERİ 61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESKİ TÜRKÇEDE SAYI SÖZCÜKLERİNDE MEYDANA GELEN ANLAMSAL DEĞİŞMELER

3.1. SAYI SÖZCÜKLERİNE YAPIM EKLERİNİN GETİRİLMESİYLE MEYDANA GELEN SÖZCÜKLER 64
3.2. BUDİST ÖĞRETİDE SAYILARIN KULLANIMI 71

SONUÇ 82
KAYNAKÇA 86

KISALTMALAR ve İŞARETLER LİSTESİ

A.Y.	**:** Altun Yaruk
B	**:** Batı
B.K.	**:** Bilge Kağan Yazıtı
C	**:** Cilt
Çev.	**:** Çeviren
D	**:** Doğu
G	**:** Güney
G-B	**:** Güneybatı
G-D	**:** Güneydoğu
Haz.	**:** Hazırlayan
İK	**:** İsim kökü
İİYE	**:** İsimden isim yapım eki
İFYE	**:** İsimden fiil yapım eki
K	**:** Kuzey
K.B.	**:** Kutadgu Bilig
K-D	**:** Kuzeydoğu
K.T.	**:** Kül Tigin Yazıtı
Maitri	**:** Maitrisimit Nom Bitig
M.Ö.	**:** Milattan Önce
M.S.	**:** Milattan Sonra
Örn.	**:** Örnek
S.	**:** Sayı
s.	**:** Sayfa

T.Y. **:** Tonyukuk Yazıtı

Vb. **:** Ve benzerleri

Y.S. **:** Yardımcı ses

yy. **:** Yüzyıl

+ **:** Kendisinden sonraki ekin isme eklendiğini belirtir.

- **:** Kendisinden sonraki ekin fiile eklendiğini belirtir.

( ) **:** Eksik harf olduğunu belirtir.

… **:** Hasarlı ya da kayıp olan kısımları belirtir.

[ ] **:** Hasarlı ya da kayıp olup tamamlanan kısımları belirtir.

= **:** Kelimenin eşanlamlısını belirtir.

< **:** Kendisinden sonra bir sözcüğün tahlil edileceğini belirtir.

< > **:** Eksik yazıldığı düşünülen, tamamlanan kısım oldığunu belirtir.

~ **:** Kelimenin farklı yazılışlarını belirtir.

ÖN SÖZ

Sayı adları, dillerin zenginliği açısından büyük önem arz eder. Sayı adları, dillerin temel söz varlıkları arasında kendisine yer bulur ve diller arası akrabalık için aranan önemli etmenlerden biridir. Bu yüzden her toplumun kendisi için belirlediği bir sayı sistemi vardır.

Zengin bir sayı sistemi bulunan Türk dili de geçmişten günümüze çeşitli sayı sistemleri kullanmıştır. Bu çalışmada Türk sayı sistemleri ayrıntılı bir şekilde, örnekleriyle incelenmiştir.

Türk dilinin sayı sistemi bugüne kadar kendine gereken önemi görememiştir. Birçok değerli araştırmacı bu konuya eğilmiş olsa da, yapılan çeşitli çalışmalar, bir bütün halinde olamamış konunun sadece belli bir kısmını ele alınmıştır veya yapılan çalışmalarda konu yüzeysel bir şekilde ele alınmış bazı kısımlar yetersiz kalmıştır. Bu çalışmayla birlikte Eski Türkçedeki sayılar hakkında bilinmeyen veya eksik kalmış yönler tamamlanacaktır.

Yukarıda belirtilen nedenlerle seçilen "Eski Türkçede Sayılar" adlı tez, Eski Türkçenin Köktürk, Uygur, Karahanlı dönemleri üzerinden yola çıkarak oluşturulmuştur. Tez için Köktürk dönemine ait olan Kül Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk yazıtları; Uygur dönemine ait olan Altun Yaruk, Maitrisimit Nom Bitig, Manichaica II, Manichaica III; Karahanlı dönemine ait Kutadgu Bilig adlı eserler seçilerek, bu eserlerde geçen sayıların kullanımlarını incelenmiştir.

İncelenen eserlerdeki sayıların kullanımında çeşitli farklılıklar bulunmaktadır. Bu nedenle sayılar; "asıl(basit) sayı sözcükleri", "birleşik sayı sözcükleri", "sıra sayı sözcükleri", "üleştirme sayı sözcükleri", "belirsiz sayı sözcükleri"; anlamsal olarak incelenen sayılar "sayı sözcüklerine yapım eklerinin getirilmesiyle meydana gelen sözcükler" ve "Budist öğretide sayıların kullanımı" olmak üzere çeşitli sınıflandırmalara tabii tutulmuştur.

Asıl(basit) sayılar olarak; "bir, eki~iki, üç, tört, biş, altı, yiti, sekiz, tokuz, on, yigirmi, otuz, kırk, elig, altmış, yetmiş~yitmiş, sekiz on, yüz, ming, tümen~ on ming,

yüz ming tümen, yüz tümen, on tümen ~ yüz ming" kabul edilmiş ve incelenen eserlerden örnekler gösterilmiştir. Birleşik sayı sistemi konusunda Eski Türkçede farklılıklar vardır: Bu yollardan biri, üst onluk alma sistemidir. Örn: eki yigirmi =12. Bir diğer birleşik sayı yapma sistemi de ilaveli sayı sistemi, yani "artukı" sözcüğü kullanmaktır. Örn: otuz artukı tokuz =39. Bu ikinci sistemin gelişmiş bir seviyesi olarak "artukı" sözcüğü atılarak daha kısa bir söyleyiş elde edilmiş ve bu da bugünkü kullandığımız sistemi ortaya çıkarmıştır. Örn: elig yiti =57. Sıra sayıları, sayıların sırasını belirten sözcüklerdir. İncelenen eserlerde "birinci" ve "ikinci" sıra sayı sözcükleri kullanılmamış; "birinci" kelimesi, *eng'ilki, baştınkı, ilki, bir, öng* gibi kelimelerle karşılanırken "ikinci" kelimesi yerine *ekinti ~ ikinti* sözcüğü kullanılmıştır. Diğer sıra sayıları "üçünç, törtünç, bişinç ..." şeklinde *+nç* eki alarak devam etmektedir. Üleştirme sayılarının, Eski Türkçede de bugünkü Türkiye Türkçesinde kullanıldığı gibi *+Ar* eki alarak kullanıldığı görülmüştür. Belirsiz sayı grupları olarak sınıflandırılan grup, kullanılan bazı sayı ifadelerinin gerçek bir sayıyı değil; belirsiz bir sayı ifadesini karşıladığı sonucuna ulaşılarak oluşturulmuştur. Anlam olarak ayrı bir sınıflandırılmaya tabii tutulan sayı sözcüklerine yapım eklerinin getirilmesiyle meydana gelen sözcüklerde ise, sayı sözcüklerinin yapım ekleri alarak kazanmış oldukları yeni anlamlar incelenmiştir. Son sınıflandırma olan Budist öğretide sayıların kullanımında da, Budist çevrelerdeki sayıların kazandığı anlamlar ortaya çıkarılmıştır.

Yapılan sınıflandırmalar sonucunda çeşitli sonuçlara varılmış. Bu sonuçlar da tezin sonuç kısmında belirtilmiştir.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nde geçirdiğim lisans ve yüksek lisans öğrenim sürecimde bana emekleri geçen Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ndeki tüm hocalarıma ve özellikle lisans hayatımdan itibaren bana her zaman yardımcı olan, her türlü tecrübe ve deneyimlerini benimle paylaşan, hiçbir sorumu cevapsız bırakmayan, her daim bana yol gösteren, Sayın Danışman Hocam Doç. Dr. Ferruh Ağca'ya sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Selin ŞENAYSOY

Eskişehir, 2016

GİRİŞ

Tezin Konusu

Bu çalışmada, Eski Türkçe dönemindeki sayılar ele alınmıştır. Eski Türkçe dönemleri olan Köktürk, Uygur, Karahanlı dönemlerindeki eserlerde yer alan sayı kavramları ayrıntılarıyla incelenmiştir. Çalışma için öncelikle Eski Türkçenin ilk dönemi olan Köktürk Dönemindeki, Türkçenin ilk yazılı belgeleri olarak kabul edilen Köktürk yazıtları incelenmiştir. Ardından Eski Türkçenin ikinci dönemi olan Uygur döneminden, Budist çevreye ait, Altun Yaruk, Maitrisimit Nom Bitig ve Manichaica II, III eserleri ve Karahanlı döneminden, Kutadgu Bilig adlı eser seçilmiştir. Bu seçilen eserlerden sayı kavramları fişlenerek incelemeye tabii tutulmuştur.

Tezin Amacı

Türkçede sayılar konusu ihmal edilmiş bir konudur, bir kısım araştırmacı bu konuya değinmiş olsa da çalışmalarında eksik kalan kısımlar vardır ve bu konu hakkında bilinmeyen yönlerin bulunduğu kanısı bulunmaktadır. Bu nedenle kapsamlı olarak Türkçede sayılar konusunu ele alma ihtiyacı duyulmuştur.

Çalışma, eserlerde bulunan sayı kavramlarının, Eski Türkçede nasıl olduğunu, aynı sayı değerinin farklı şekillerde bulunup bulunmadığını, sayıların hangi anlamlarda kullanıldığını, zamanla anlam değişimleri olup olmadığını göstermek amacıyla yapılmıştır.

Tezin Kapsamı

Çalışma, Eski Türkçe olarak adlandırılan dönemde yer alan Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemlerini ele almaktadır.

Eski Türkçe kavramı genellikle İslamiyet'ten önceki dönemde yazılmış olan Türkçe eserler için kullanılır. Ve bu kavram Türk dilinin ilk yazılı metinlerini kapsar. Genel olarak Eski Türkçe dönemi 7.yy.da yazılan Çoyr yazıtıyla başlatılır. Türkologlar Köktürk ve Uygur dönemlerinin Eski Türkçe içine alınmasında hemfikirdir ancak Karahanlı döneminin Eski Türkçe içerisinde alınıp alınmaması ise, tartışma konusu olmuştur. Ali Fehmi Karamanoğlu'nun Türk Dünyası dergisinde

"Kutadgu Bilig'in Diline Dair" adlı makalesinde Karahanlı metinlerinin Eski Türkçeden farklı olmadığını söylemiştir. Sonuçta, bu görüş kabul görmüş Eski Türkçe içine Karahanlı dönemi de eklenmiştir. Belirtilen görüş çerçevesinde yapılan bu çalışmaya da Karahanlı dönemine ait Kutadgu Bilig adlı eser dâhil edilmiştir.

Tezde Uygulanan Metod ve Teknikler

Çalışma için öncelikle literatür taraması yapılmıştır. Veriler; makaleler, kütüphaneler, belirli dergiler, kitaplar ve internet aracılığıyla elde edilmiştir. Bu veriler üzerinden yapılan inceleme sonucunda tez için gerekli olanları ayrılmıştır. Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemleriyle sınırlanmış olan çalışmada, art zamanlı inceleme yöntemi kullanılmıştır.

Konu ile İlgili Yapılan Çalışmalar

Bugüne kadar sayılarla ilgili şu çalışmalar yapılmıştır: Gerard Clauson "The Turkish Numerals" (1959: 19-31) adlı makalesinde Türkçedeki sayı kavramını incelemiştir. Clauson, Türk sayı sisteminin çok zengin ve alışılmamış olduğundan bahseder ve Türkçede sayıları dört grupta(asıl sayılar, sıra sayıları, üleştirme sayıları, topluluk belirten sayılar) inceler. Temel Türk kelimelerinde çift ünsüz bulunmadığını belirten Clauson, 2, 7, 8, 9, 30, 50 sayılarının yazımına dikkat çeker. Eski zamanlarda sadece bu altı sayı adı çift ünsüzle temsil edilmiştir. Bu olayın bir açıklaması yoktur ve sadece otuz kelimesi çift ünsüzünü kaybeder diğer sayılar ise, herhangi bir Türk lehçesinde yaşar. Diğer dillerde görülen 2-20, 3-30, 4-40, 5-50 sayılarının adlandırılmasındaki ilişki Türk sayı adlarında yoktur. Türk dilinin diğer bir ilginç özelliği olarak Clauson, 80 "seksen" ve 90 "doksan" kelimelerinin sekiz-on, dokuz-on olarak kullanılmasından bahseder.

Tümen kelimesi hakkında da bilgiler veren Clauson bu kelimenin ilk olarak Köktürk ve Uygur zamanlarında görüldüğünü söyler. *Tümen* kelimesi kesin sayı ifade ederken, tanımlanamayan büyük sayılar için de kullanılır. Bu yüzden büyük bir sayı ifade etme anlamında Türkçeye giren ilk kelime gözüyle bakılır. İlkel insanların, daha yüksek sayı değerleri için, kelime ödünçlemeleri doğaldır. Bu doğrultuda, Clauson, Toharlarla etkileşime giren Türklerin *tümen* kelimesini ödünç aldığını söyler. Clauson'a göre benzer bir sebeple *bin* kelimesi de bir ödünçlemedir. Ancak,

yüz kelimesi saf Türkçedir; Çince ya da Toharca değildir. Fakat kökende *yüz* kelimesinin ne anlama geldiği bilinmemektedir. Makalesinde onlu sistemden bahseden Clauson, "üst onluk" sistemi için de Türk sayı sisteminin ilginç bir karakteristik özelliği olduğunu ve de hiçbir yerde görülmediğini söyler; ayrıca ilaveli sayı sisteminde *artukı* sözcüğünü sayı birimleri arasına koyan Türk dilinin zamanla bu kelimeyi de çıkardığından bahseder.

Sıra sayıları, asıl sayıların kelime sonuna *+nç* ekinin getirilmesiyle oluşturulur. Uygurca'da "birinci" kelimesi yerine *başkıntı,* "ikinci" kelimesi yerine *ékinti* sayı adları kulanılmıştır. Kalan sıra sayıları tümüyle düzenlidir. *+nç* ek olarak uzun süre kullanımda kalmamış; 15.yy'da bazı lehçelerde *+ncI* ya da *+nçI* şeklini almıştır. Üleştirme sayıları da, asıl sayılara getirilen *+Ar* ekiyle oluşturulur. Türkçenin eski zamanlarında *+r* olan bu ek zamanla *ş*'ye dönüşmüştür. Topluluk adları, teoride herhangi bir asıl sayıdan oluşur fakat pratikte sadece sınırlı sayıda bu durum görülür. Topluluk adlarının oluşumu da asıl sayılardan gelir ancak ünlü harfle ilgili bazı düzensizliklerin izleri vardır. Ünsüzle biten asıl sayı adları durumunda ek *+agu/+egü*'dür; ünlü ile bitenlerde ise, son ek *+gU*'dur.

Gerard Ehlers (1983: 81-87), "Notabilia Zur Alttürkischen Oberstufenzahlung" adlı makalesinde Türklerin runik alfabeli metinlerde kullandıklarını onlu sistemden bahseder. Ehlers'e göre Türklerin kullandığı iki tür sayı sistemi vardır: 1. Üst onluk alma sistemi ve 2. İlaveli sistem. Ehlers bu görüşlerini yazıtların tam anlamıyla tatbik etmeden, onluklar arası sayı sisteminin ancak 50'ye kadar olan sayıları ifade ettiğini söyler. Oysa sonraki araştırmalarla onluklar arası sistem 50'den sonraki sayılarda da görülür. Ehlers, 50'den sonraki sayılarda bu sistemin görülmemesini Türklerin 50'den sonraki sayıları saymayı bilmemesine yorar. Ancak, yazıtlarda geçen 50-100 arası sayıları da sayı sisteminde görmekteyiz. Doerfer (1993), metinlerde geçen 50'den yukarı sayıları da tanıklayarak, Ehlers'in Türkler 50'ye kadar saymayı biliyor tezini çürütmüştür. Ehlers'in makalesi bizim için önemli ancak, bazı hatalar ve eksiklikler içermektedir.

Mehmet Baştürk'ün (1995) "Parmakları Sayma Biçimi ve Kökenlerinden Hareketle Türkçede Sıra Sayı Sisteminin Oluşumu" adlı makalesinde, sol el, küçük

parmak:4, yüzük parmak:3, orta parmak:2, işaret parmak:1, baş parmak:5; sağ el, küçük parmak:6, yüzük parmak:7, orta parmak:8, işaret parmak:9, baş parmak:10 olmak üzere parmaklar ve rakamlar eşleştirilmiştir. Bir sayısı, ego merkezlidir. İki sayısında bulunan *–k-* sesi, vücudun çift organlarını adlandırmada kullanılır. Dumézil'e göre, iki sayısı, "uzun" anlamına gelen *erkar* kelimesiyle bağlantılıdır, iki kelimesini gösteren orta parmak da parmakların en uzunudur. Üç sayısı, güç kelimesiyle ilişkilendirilmiştir. Dört sayısı, çokluk anlamı içerir. Beş sayısı, Türkçe "baş-şef" kelimeleriyle açıklanmıştır. Buna göre baş parmak, en son sayılır ve diğer parmakların üstünü örterek, onların "baş"ı konumuna getirilir. Altı sayısı, toplama işleminde bulunan "artı" kelimesiyle bağlantılıdır. Yedi sayısı, sıra sayısını belirttiği nesne söz konusu olduğunda nesnenin adı söylenir; kelime kökünde bulunan "id, ad" kullanımları buna işaret eder. Sekiz sayısı, "omuz, ikiz" gibi kelimelerde bulunan "+z" ikilik bildiren eki bulundurur. Dokuz sayısı, sekiz kelimesinde olduğu gibi +z ünsüzünü kabullenmiştir. Ve sekiz kelimesinde bulunduğu gibi ikiye bölme anlamı katmıştır. On sayısı, "son, bitmişlik" ifade eder.

Georges Ifrah "Rakamların Evrensel Tarihi-I" (1999: 87-90) adlı kitabında Eski Türkçe sayı sistemine de değinmiştir. Ona göre Eski Türkçe sayı sistemi dikkate değer bir kendine özgülük gösterir. 20'den 50'ye kadar olan sayıların arasında etimolojik bir ilişki görülmemektedir. Birleşik sayıların yapımında "geleceğe yönelik sayma" söz konusudur. Bunun dışında Ifrah, ilaveli sistemden de söz etmiştir.

Zeki Kaymaz (2002: 419-426) " Türklerde Sayı Sistemleri" adlı makalesinde, Köktürk'ten günümüze kullanılan sayı sistemlerini örnekleriyle ele almıştır. Sayıları, öncelikle dönem dönem ayırmış; ardından bu dönemlerdeki sayıları asıl sayılar, birleşik sayılar gibi alt başlıklara ayırarak incelemiştir. Sayı sözcüklerini kökenleri açısından da araştıran Kaymaz, günümüz Türk lehçelerinden de çeşitli örnekler sunmuş kullandıkları sayı sistemleri hakkında bilgiler vermiştir.

Sevim Yılmaz Önder, (2003: 485-494) "Türk Dillerinde Sayı Sistemi" adlı makalesinde Eski Türkçeden günümüze sayıları incelemiş; Türk dillerinde kullanılan sayıları, tek kelime halinde bulunanlar ve kelime grubu halinde bulunan sayılar olmak üzere ikiye ayırmıştır. Tek kelime halinde bulunan sayılar 1-9, 10-90 ve 100-1000 arasındaki sayılardır. Kelime grubu halinde olan sayılar ise, oluşturulurken

toplama, çıkarma ve çarpma gibi üç farklı yöntemle yapılan sayılardır. Bu sayıları da edatlı, edatsız kullanım, onlu sistem, bir üst onlu sistem gibi alt dallarda incelenmiştir. Sayıları köken bakımından da inceleyen Önder, sayıların Türk lehçelerindeki kullanımlarıyla söylediklerini örneklendirmiştir.

Gülnara Gocayeva-Mehmedova (2008: 149-164) " Gürcüce Sayı Sisteminin Özgün Yapısı Üzerine" adlı makalesinde, Gürcüce sayı sistemini incelemiştir. Dilbilgisel sayı, Türk dilinde sayı sıfatları adı altında yer almasına rağmen, Gürcü dilinde isim soylu olarak, sayı adını yansıtan bağımsız bir sözcük türü olarak ele alınır. Dünya dillerinde kullanılan onlu sayı sistemini Türk dili de kullanmaktadır. Gürcü dili ise, 11'den 19'a kadar onluk sistem, 21'den 99'a kadar yirmilik sistem kullanılır.

Efrasiyap Gemalmaz (2010) "Türkçede Sayı Sisteminin Derin Yapısı: "Bir"in ve "Sıfır"ın Alamorfları Olarak "ø" makalesinde günümüzde dünya dillerinde onlu sisteme dayalı rakam ve işaretlerin standartlaştığını belirtir. Standartlaşan rakam kavramı hakkında Gemalmaz, dilini bilmediğimiz bir ülkede, milletlerarası trafik işaretleriyle kullanılan rakam dizilerinin bize ne ifade ettiğini kolayca anlayabildiğimizi söyler. Her basamağında, "b", "ø"; "1", "2", "3", "4", "5", "6", "7", "8", "9" ve "." İşaretlerinden birini veya bunlara tekabül edecek diğer şekilleri bulunduran diziye rakam denir. Onlu sistemde, bir rakam dizisinin her basamağı, 12 elemanlı kapalı bir kümenin elemanlarından her defasında yalnız birinin seçimiyle oluşturulmuştur. Eski Türkçede sayılar "on binler (tümen)" basamağına kadar ifade edilirken, daha büyük miktarlar için "sayısız on bin (*sansız tümen, öküş tümen* vb.) denmekteydi. Günümüzde de "binler" bloğunun üzerindeki sayı blokları batı dillerinden alınmıştır.

Özlem Ayazlı'nın, (2011: 653-659) "Mahâyâna Budizmine Ait Sayı ve Zamanla İlgili Bazı Terimler" makalesine göre, Budizmde sayılar sadece nicelik ve miktar belirtmez; çeşitli anlamlar da içerir. Ayazlı, Uygur dönemine ait Altun Yaruk adlı eserden yola çıkarak, Uygur metin çevirilerine katkıda bulunmak adına eserdeki sayı kelimelerine yüklenen sembolleri açıklamıştır. Yapılan çeviriler genellikle Çincedeki aslına uygun yapılmıştır. Ancak Çincedeki bazı örnekler kısaltılarak; örn:

Çince "da qian (birçok bin, binlerce)" kelimesi Uygurcaya *"üç ming ulug ming"* şeklinde "birden çok olan bin" şeklinde yapılmıştır.

Eyüp Bacanlı, (2012: 76-78) "Geçmişten Günümüze Türkçenin Sayıları ve Sayı Sistemi" adlı makalesinde; sayıları, daha ilkel ve daha yeni olarak ikiye ayırır. Bacanlı, ilkel sayıları genellikle 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 100, 1000 gibi sayılar olduğunu kabul ederken, ara sayılar da diyebileceğimiz diğer sayıların daha yeni ve ilkel olanların çeşitli birleşmeleriyle ortaya çıktığını söyler. İlkel olanların kökü çok bulanık, daha yeni olanların kökeni ise şeffaf veya daha az bulanık olduğunu belirtir. Bacanlı, Türkçede ilkel denilebilecek sayıların fazlalığına dikkat çeker. Eski Türkçedeki *tümen* "10.000" Türkiye Türkçesindeki *yirmi* "20", *otuz* "30", *kırk* "40", *elli* "50" gibi sayılar da ilkel niteliktedir; çünkü dar da olsa bilinen herhangi bir sayı türetme paradigması kapsamında elde edilmemişlerdir. *Altmış* ve *yetmiş* sayılarındaki */alt/* ve */yet/* ses birliklerinin *altı* ve *yedi* sayılarıyla ilişkili olduğu açıktır ama sonlarındaki *+mış / +miş* ekinin başka bir sayıya veya isim soylu kelimeye eklendiğine dair elimizde hiçbir veri yoktur. *Seksen* ve *doksan* sayılarındaki *+an/+en* eki köken bakımından *on* sayısına gider: *sekiz on, dokuz on*. Bu yönleriyle bu iki sayı 10'un 20-90 arası katlarının açıklanabilir ve mantıklı olan tek türetme örnekleri olduğundan bahseder. Ardından Köktürk ve Uygur dönemi kullanılan sayı sistemlerini inceler.

Mehmet Hazar-Mehmet Şengönül (2012: 141-158) "Türk Kültüründe Sıfırdan Dokuza Kadar Sayı Adları ve Matematik Değerleri" adlı makalelerinde sıfırdan dokuza kadar olan tüm sayıları ayrı başlıklarda değerlendirerek, Türk kültüründe edindikleri yerlerini belirttikten sonra matematiksel açıdan sayıların özelliklerinden bahsetmişlerdir. Makaleye göre, işaretlerle yazılmış sayılara rakam denir. Arapçadan gelen "sıfır" dışındaki tüm sayılar Türk dili kaynaklıdır. 1'den 9'a kadar olan sayılar Hint hesabı olarak bilinir, sıfır rakamı bulunduktan sonra astronomi hesapları da başlamıştır. Makalede dokuz tane sayı ünsüzlere, sıfır ise ünlülere benzetilerek somutlaştırılmıştır. Soyut kültürümüzde somutlaşan rakamların evrenselliği yanında milliliği de vardır.

Abdulkadir Atıcı (2013: 39-54) “ Sungur Türkçesinin Sayı Sistemi Üzerine” adlı makalesinde İran’da konuşulan Sungur Türkçesi sayı sisteminden bahseder. Sungur Türkçesi 50’ye kadar olan sayılarda Türkçede olduğu gibi onlu sistemi kullanır ancak 50’den sonraki sayılarda ellilik sistem devreye girer. Elliden sonra yüze kadar olan sayılarda ellinin üzerine *u* “ve” bağlacı kullanılarak onlu sayılar eklenir. Bunun dışında Türkiye Türkçesindeki “bir” sayısı yerine Sungur Türkçesi *bice* kelimesini kullanır.

Muharrem Daşdemir (2013: 309-336) “Türkçede Miktar Kavramı ve Sayı Sistemi” adlı makalesinde Türkçe ve diğer Türk lehçelerinin kullandıkları sayı tabanları ve sayı sistemlerini incelemiştir. Bunun dışında, miktar belirten çokluk ifadelerini, belirsiz miktar ifadelerini, sıfat ve zarflardan meydana gelmiş miktar ifadelerini de makalesinde araştırmıştır. Türkçenin sayı sistemleri konusunda diğer dillerle benzerliklerini ve farklı yanlarını açıklamıştır. Daşdemir, Türk dillerinde bulunan ilaveli sözcük sisteminin Arapça, Fransızca, Almanca, Gürcüce gibi dillerde de görüldüğünü belirtir. Türkçenin sayı sisteminin en çok benzeştiği dil Korece’dir. 10-60 arası onlukların farklı adlarla belirtilmesi iki dil için önemli bir benzerliktir. Buna ek olarak farklı değerler ifade etmesine rağmen *on* kelimesi iki dilde de bulunmaktadır. (Türkçe: 10, Korece: 100) *Tümen* kelimesi ise, büyük miktarda sayıları belirtmede kullanılsa da sayılamayacak kadarki belirsiz sayıları da ifade etmede kullanılır. Örn: *sansız tümen* “sayısız, onbinlerce”.

Ahmet Bican Ercilasun (2014: 70-77) “Askerlikte Onlu Sisteme Türklerin Katkıları” adlı makalesinde Türklerde sayı konusunu farklı bir açıdan ele almıştır. Ercilasun’a göre; Hun devlet teşkilatında büyük mevkidekiler on bin, küçükler ise birkaç bin atlıya sahiptir. Toplam yirmi dört lider vardır ve bunlar “on bin atlılar” olarak bilinir. Ayrıca sağ ve sol başbuğlarının yüksek idaresi altında eğitilen ve onların emirlerinde savaşlara katılan ordunun, bu onlu sistem içinde, *onbaşı*lardan *tümenbaşı*larına doğru belirli bir kumanda zincirinde birbirine bağlanması, eski Türk siyasi kuruluşlarını, sosyal bakımdan ayrılıkçı kabilevi kalıptan kurtarıp ‘devlet’ bütünü haline getiriyor ve devletin bütün gücünü, barışta ve savaşta, ortak gayeler etrafında birleştiriyordu. Hunlarda görülen bu onlu sistem iki önemli görüş ortaya çıkarır: bunlardan biri, devlet güçlerinin tümünün kabile, soy vb. ayrılıklarına

bakılmaksızın onlu sisteme göre bölünerek, merkezden tayin edilen kumandanlar aracılığıyla en üstte, tek sevk ve idareye bağlanmasıyla herkesin birbirine yardımcı olduğu bir millet meydana getirmiştir. İkincisi de, bütün idari görev sahipleri aynı zamanda 'asker' olduklarından devlet mekanizması da askeri disiplin içinde çalışmıştır. Bu da Türklere ordu-millet denmesinin sebebini oluşturur. Ayrıca, Uygurların ikinci kağanı Bayan Çor adına dikilen Taryat bitiginde *onlu, yüzlü, binli* birliklerin komutanlarının unvanları ayrıntılı bir şekilde Türkçe olarak söylenmiştir.

Ercilasun'a göre Türk sayı sistemini diğer dillerden ayıran iki önemli özellik vardır: birincisi, iki haneli ara sayılar birçok dilde önce onlar, sonra birler hanesinin söylenmesiyle kurulduğu halde, Türkçenin en eski dönemi olan Köktürkçede önce birler, sonra onlar hanesi söylenerek kurulmaktadır. Bu, Ercilasun'a göre yadırganacak bir durum değildir çünkü 17, birinci onluğun değil, ikinci onluğun içindedir ve ikinci onluğun adı yigirmidir. Bu kullanım askeri sistemi hatırlatır. İkinci mangadan (onluk diziden) yedi askeri ifade ederken *yiti yigirmi* denebilir. İkinci önemli özellik, birçok dilde *yirmi, otuz, kırk, elli* kelimeleri; *iki, üç, dört, beş* kelimeleriyle ilgili olduğu halde Türkçede yirmi, otuz, kırk, elli bağımsız kelimelerdir. *Elli* kelimesini askeri sistemle açıklayan Ercilasun, art arda dizilen 10 asker bir manga oluşturur. Yan yana duran beş manga (onarlık beş dizi asker), karşıdan (kumandan gözüyle) bakınca beş parmaklı el gibi gözükür. Bunun sonucu olarak 5 manga asker önce *elig (el)* olarak adlandırılmış, ardından bu kelime *elli* sayısının adını oluşturmuştur. *Kırk* kelimesi de benzer şekilde açıklanmıştır. Dîvânü Lügati't-Türk'te bir parmağı eksik olan insana çolak adam manasında "kıruk er" denilmiştir. Sonuç olarak çolak bir el görünüşündeki dört manga da (onarlık dört dizi asker) önce kırk kişilik askeri birliğin sonra da *kırk* sayısının adını oluşturur. *Yüz* kelimesi de askeri sistemle açıklanabilir; sayı ifade eden *yüz* kelimesi ile sima, çehre anlamında *yüz* kelimesi aynı kelimedir. Ortada duran on manga (yüz asker) *orta yüz*'ü (orta cepheyi), sağda duran on manga *sağ yüz*'ü (sağ cepheyi) , solda duran on manga *sol yüz*'ü oluşturur. Aynı şekilde Arapçada "alın" anlamına gelen "cephe", İngilizcede "ön taraf" anlamına gelen "front" kelimelerinin de " askeri cephe" anlamı vardır.

Hacer Tokyürek (2014: 1-12) “Eski Uygurca Sayı Sisteminde Takı ve Artokı Sözleri Üzerine” adlı makalesinde Köktürk ve Uygur döneminde birleşik sayı yapımında kullanılan ilaveli sözler üzerinde durmuştur. İlave sözler, Köktürk yazıtlarından Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında kullanılırken, Tonyukuk yazıtı ve Yenisey mezar taşlarında görülmemektedir. Uygur dönemi Mani ve Buda metinlerinde sınırlı sayılarda kullanılan ilaveli sözlerin, Maitrisimit metninde sıkça kullanılması, yabancı etkileri akıllara getirmiştir.

Hülya Arslan Erol “Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri” (2014) adlı kitabında Eski Türkçe metinlerinden, Uygur Türkçesi metinlerine, Karahanlı metinlerinden ve Eski Anadolu Türkçesi dönemine kadar kullanılan kelimelerde oluşan anlam değişimlerini ele almıştır. Tezi ilgilendiren kısım olarak sadece sayı kelimeleri üzerindeki anlam değişimleri ele alınmıştır.

Metin Özarslan-Mukhıdın Salkynbaev-Rauan Dossymbekova (2014: 155-166)’nın yazdıkları “Şark Dünya Görüşüne Göre Kutsal Sayıların Oluşumu” adlı makalede, Kazakça ve Çinçedeki numerolojiden yola çıkarak Doğu kültüründe sayıların hakkında bilgi verir. Başlangıçta “1” sayısı günümüzdeki gibi rakam olan “1” değil, “bir el”, “sağ el” anlamlarına gelmekteydi. “2” sayısı “iki kol”, “iki göz” gibi anlamlardı. Böylece insanlar, sayıları kendi bildikleri nesnelere göre kabul edip, parmakla saymayı bulmuşlardır. İnsanlar önce birinci bir elin beş parmağı ondan sonra da iki elin on parmağını saymaya başlamışlardır. On sayısı yetmeyince ayak parmakları da bu sayma işlemine eklenmiştir. Sayıların eski devirlerde hangi anlamlarda kullanıldıklarını öğrenmede, çeşitli halkların dillerinde bulunan eski kelimeler yol gösterici olmuştur. Örneğin Çincedeki “iki” kelimesi “iki kulak, iki diş” anlamında, Hintçede ise “göz” anlamındadır. Sayıların bu tür anlam değişimleri yaşayıp yeni anlamlara kavuşmasında, gerek ilahi, gerek ilahi olmayan dinler, halk inanışları, doğa olaylarının varlığı gibi etkenler önemli rol oynamıştır.

Salim Küçük (2015: 57-68) “ Sayı Grubu Yönünden Eski Türkçe İle Karaçay-Balkar Türkçesinin Karşılaştırılması” adlı makalesinde, Eski Türkçede kullanılan sayı sistemlerini açıklamış, Karaçay- Balkar Türkçesi sayı sistemiyle karşılaştırmıştır. Karaçay-Balkar Türkçesi standart Türkiye Türkçesinden farklı

olarak yirmilik sistemi kullanmıştır. Yirmiden büyük sayı gruplarını ifade ederken de, Eski Türkçede kullanılan "artukı" sözcüğü gibi "bla, artık" kelimelerini kullanmıştır. "bla" kelimesi Eski Türkçede kullanılan "birle" edatının Karaçay-Balkar Türkçesindeki devamıdır. Eski Türkçede kullanılan *artuk* kelimesi de Karaçay-Balkar Türkçesinde *artık* şeklini almıştır.

Türkçe gramer kitaplarında da sayı adlarından söz edilir. Gramer kitaplarında sayı adları daha çok sıfatlar adı altında sayı sıfatları, üleştirme sıfatları gibi sıfat çeşitleri içerisinde yer alır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. SAYI KAVRAMI

Georges Ifrah tarafından kaleme alınan sayıların ortaya çıkışı ve farklı kültürlerde şekillenişi ile ilgili sekiz ciltlik çalışmada,[1] sayıların ortaya çıkışı ve kültürlere göre şekillenişi şöyle ifade edilmiştir:

Tarih boyunca insanı sayısal değerlendirmeye iten çeşitli sebepler olmuştur. Örneğin, koyun ya da keçi sürüsü güdenlerin, her otlak seferinden dönüşte, hayvanların hepsinin ağıla sağ sağlim dönüp dönmediğinden emin olmaları gerekiyordu. Toplu yaşamın gereksinimlerini karşılamak için alet ya da silah stoğu yapanların, yiyeceklerini saklayanların, silahlarının, aletlerinin, yiyeceklerinin durumunu daha önce bıraktıklarıyla aynı olup olmadığını doğrulamaları gerekiyordu. Komşu topluluklarla dostça olmayan ilişkilere girenlerin, her askeri seferin sonunda, askerlerin sayısının tam olup olmadığını bilmeleri gerekiyordu; gerektiğinde, savaşta verilen kayıpların sayısını bilmeleri gerekiyordu. Değiş tokuş işi yapanların da besin maddesi satın alacak ya da bir malın karşılığında başka bir mal verebilecek durumda olabilmeleri için "değer biçebilmeleri" gerekiyordu. Ürün kaldırmak için, ya da yine, önemli bir dinsel törene vaktinde gidebilmek için sayı saymayı, zamanı ölçmeyi ya da hiç değilse benzer durumlarda doğan güçlüklerden kurtulmayı sağlayan bir yol bulmaları gerekiyordu. Bu gibi sebepler insanları, "sayıları" keşfetmeye zorlamıştır. Bu yolda ellerindeki her aracı kullanmışlardır. Araçlar başlangıçta somut, deneysel, gelişigüzel olmuş ancak giderek soyutlaşmıştır. Örneğin, ilk zamanlarda Okyanusya, Amerika, Asya, Afrika dillerinde "sayı adları" olarak bir, iki ve çoktan başka bir sayı

[1] Georges Ifrah (2000), *Rakamların Evrensel Tarihi I, (Bir Gölgenin Peşinde); Rakamların Evrensel Tarihi II (Çakıl Taşlarından Babil Kulesine), Rakamların Evrensel Tarihi III (Akdeniz Kıyılarından Hesap), Rakamların Evrensel Tarihi IV (Uzak Doğu'dan Maya Ülkesine Bir, İki, Üç ...), Rakamların Evrensel Tarihi V (Sıfırın Gücü), Rakamların Evrensel Tarihi VI (Hint Uygarlığının Sayısal Simgeler Sözlüğü), Rakamların Evrensel Tarihi VII (İslâm Dünyasında Hint Rakamları), Rakamların Evrensel Tarihi VIII (Hesabın Destanı),* (Çev. Kurtuluş DİNÇER), Tübitak Yayınları, İstanbul.

adı bulunmayan ama yine de birebir uygunluğunu bilen kimi insanlar kemik ya da ağaç kertme yolunu kullanmışlardır. Kimileri çakılları, kabukları, aşıkları, çomakları üst üste yığma ya da yan yana dizme yolunu kullanmışlardır. Kimileri ise, bedeninin çeşitli parçalarına yönelerek, el ve ayak parmaklarına, kol ve bacak eklemlerine, gözlere, burna, ağza, kulaklara, göğüslere başvurmuşlardır.

İnsanlar sayı saymaya on parmağıyla başladığından, şu anda varolan sayılama dizgelerinin çoğu onlu tabana dayanır. Bunun dışında on iki tabanı kullanan bazı örnekler de vardır. Aynı zamanda Mayalar, Aztekler, Keltler, Basklar ayak parmaklarını da sayabileceklerini fark ederek, yirmilik tabanı kullanmışlardır. Babiller ise altmışlık tabanı kullanmışlardır.

İnsanların ilk sayı denemeleri bilinçli olmamıştır. Onlar sadece, "tek, çift, çok"u tasarlayabiliyorlardı. Tarih öncesi mağaraların kayalık iç duvarları üzerindeki çeşitli hayvan çizimlerinin yanında bulunmuş olan birçok kertik o zamanlardaki hesap işlevini üstlenmiştir. Somut sayımın bir başka örneği insanın elleridir. Ellerin yanında, parmak kemiklerinin ve eklemlerin işe karışması herkesin bildiği yalın işlemden çok daha öteye gitmeyi sağlamıştır. Bu usûlle insanlar, 1'den 9999'a kadar sayıları somutlaştırabilmişlerdir. Hatta Çinliler, bir elle 100 000'e, iki elle on milyara kadar sayabilmişlerdir. Somut sayının bir başka örneği de çakıl yığını dizgesidir. Sayı boncuğunun kökeninde, rakamların henüz bilinmediği zamanlarda kullanılmıştır. Zamanla, çakıl taşları yerine, çeşitli aletler koyma fikri oluşarak birler basamağı için bir çubuk, onlar basamağı için bir bilya, yüzler basamağı için bir küre konmuştur.

Bu hesap dizgesinin, nesneleri kilden yapılmış toplar içerisine koyma fikri sayesinde, çok yararlı olduğu görüldü. Sadece aritmetik işlemler için değil, her çeşit mal sayımının ve ticari işlemlerin belgesinin arşivlerde saklanması gereğini de karşılaması sağlandı. Sonra bir gün topun kili üzerinde topun içine konan nesneleri simgeleştirme fikri doğdu: küçük bir koni küçük bir kertikle, bir bilya küçük bir yuvarlak delikle, büyük bir koni kalın bir kertikle, bir küre bir daireyle… betimlendi. Tarihin en eski rakamları olan Sümer rakamları M.Ö. 3200'e doğru bu şekilde doğdu.

Bazı uygarlıklar sayıları harflerle yazmayı akıl ettiler. Eski Yunan matematikçileri, temel sayısal harflere belirtme işaretleri koyma yoluyla onlar basamağının çok yüksek kuvvetlerine ulaşarak, bu sayılamanın kullanımını onluk dizge çerçevesinde akla uygun hale getirmişlerdir. Bu koşullarda, sözcükler sayısal bir değer kazandılar; buna karşılık sayılar da simgesel olarak, bir ya da birçok sözcüğün anlamsal değeriyle yüklendiler. Örneğin; YAHWEH sözcüğünü oluşturan İbrani harflerinin değelerinin toplamından başka bir şey olmayan 26 sayısı (Y+H+W+H= 10+5+6+5=26) Yahudiler için kutsal bir sayı haline geldi. Aynı şekilde Yunanlılar, Latinler, Araplar vb. kavimler gerçekte M.Ö. II. binde baş tanrılarının her birine bir sayı vermiş olan Babillerin çok eski yazı geleneğine kadar giden bu tür uygulamaları çoğaltmışlardır.

Sayıların icadında ve ilerlemesinde, öncelikle saymanlar, aynı zamanda, din adamları, gökbilimciler, müneccimler ve son sırada da matematikçilerin kaygıları rol oynamıştır. Ancak, ilk üçünün tutucu olduğu herkesçe bilinen bu toplumsal kesimler, kuşkusuz sayılama dizgelerinin hem sonuna kadar yetkinleşmesini hem de halka yayılmasını engellemişlerdir.

Çocukların sayılarla ilgili tutumuna bakacak olursak; çocuk, konuşmayı ve bütün asal sayıları adlandırmayı öğrenir öğrenmez, başlangıçta *üç* sayısını simgeleştirmekte büyük bir güçlükle karşı karşıya kalır. Sayıları sayarken üçüncü sayıyı unutarak sayar: “ bir, iki, dört.” Sağduyusu birden dörde kadar somut nicelikleri görsel olarak tanımasına olanak sağladığı halde, henüz soyut sayılar hakkında en ilkel bilgi aşamasındadır: birlik, ikilik ve çokluk ile sınırlandırdığı ilkel aşama. Buna karşılık, bu aşamayı aşar aşmaz (Piaget’e göre, üç-dört yaş arasında) kısa sürede sayı sayabilecek duruma gelir. Çocuk önce, özellikle de parmaklarına dayanarak, ona kadar saymayı; sonra, sayı soyutlamasına ulaştığı ölçüde, sayı dizgisini giderek artan biçimde uzatmayı öğrenecektir.

Bazı kavimler, sınırlı sayıda sayı adları kullanmaktadır. Brezilya Botokudolarının dilinde sadece “iki sayı” bulunmaktadır: *Tek* için bir ad, *çift* için bir ad. Bu sözcüklerden yola çıkarak, “iki ve bir” ve “iki ve iki”şeklinde 3 ve 4 sayılarını elde etmektedirler. Milyonlarca ve trilyonlarca sayılarını tasarlamak bizim için ne

kadar zorsa, bu dili kullananlar da dörtten büyük sayıları tasarlamada aynı zorluğu yaşamaktadırlar. Ve bu türde büyük sayıları kastedecek olduklarında, kimileri "baştaki saçlar gibi sayısız" manasında saçlarını göstermektedirler.

İlkel insanlar dinsel törenlerini hesaplamak için ilginç yollar bulmuşlardır. Örneğin, sabahleyin yeni ayın doğduğunu gören bir büyücü, dinsel törenin tam olarak bugünden sonraki sekizinci ayın onüçüncü günü olacağını bildirir. Ve şöyle der: " Şenlik günü gelmeden önce, birçok Güneş'in birçok Ay'ın görünüp kaybolması gerek. Yeni doğan ayın önce içinin dolması, sonra tamamen boşalması gerek. Sonra sağ elimin serçe parmağından sağ dirseğime kadar yeniden yeniden doğması gerek. Sonra Güneş'in sağ elimin serçe parmağından ağzıma kadar yeniden yeniden doğması gerek. Ondan sonra hep birlikte Büyük Totem törenini yapacağımız günün Güneş'i doğacak." Bu insanlar ayların art ardalığı içerisinde hangi noktada bulunduklarını elbette bilmektedirler. Bu normaldir; çünkü gün ile gecenin art arda gelişi en açık, en düzenli doğa olayıdır. Her Ay'ın sonunda, yeni doğan Ay'ın ilk hilalini gözlemleyerek iş görürler. Böylece zamanı sayarlar ve atalarından kalma somut işlemlerle uygun tarihe ulaşırlar.

Kabilenin başkanı, büyücünün sözleri üzerine, bedenine kalıcı boya bırakan bir nesneyle, bu tarihi akılda tutmayı ve şaşırmadan yeniden bulmayı sağlayacak birtakım özel işaretler çizer. Önce bu Ay'ın bu andan itibaren birbiri ardınca kaç kere yeniden doğacağını sağ kolunun serçe parmağına, yüzük parmağına, orta parmağına, işaret parmağına, başparmağına, bileğine, dirseğine küçük bir yuvarlak çizerek kaydeder. Sonra ilkin, sağ elinin her parmağına, ikinci olarak aynı yandaki bileğine, dirseğine, omzuna, kulağına, gözüne, son olarak da burnuna ve ağzına küçük çizgi çekerek son Ay'ın gelişine kadar birbirini izleyecek günleri kaydeder. En sonunda sol gözünün üstüne, önceden saptanan günün gelişini simgeleyen büyük bir çizgi çeker. Bu yolla dinsel törenin günü saptanır.

Bir derlemin nesnelerini saymak, onu oluşturanların her birine, 1'den başlayıp derlem öğeleri bitesiye, sırayla ilerleyen doğal tam sayılar dizisinden alınmış bir sayıya karşılık gelen bir simge vermektir. Bu kümenin nesnelerine

yüklenen her simge ya da ada, artık o nesnenin sıralanışa dönüşmüş derlemdeki sıra numarası denecektir.

İnsanlar sayıları simgeleştirmek için iki ilke kullanmıştır: Birimi temsil eden bir "simge-ölçü"yü benimseyip, bu birimi düşünülen sayının içerdiği birim kadar yinelemekten oluşan ilkeyi *sayal* diye niteleyebiliriz; her sayıya özgün bir simge yükleyip birbiriyle hiç ilişkisi olmayan simgelerin ardıllığına bakmaktan oluşan öteki ilkeye de *sıral* diyebiliriz. Sayıların en az sayıda olanaklı simgeyle gösterilmesi sorunu insan zihninin büyük ustalığıyla çözümünü bulmuştur. Çözüm belli bir öbeklemeye (onluk, yirmilik gibi...) ayrıcalık tanımak ve sayıların kurallı dizisini bu temele dayanan sıra düzenli bir sınıflamaya göre düzenlemek olmuştur. Taban ilkesinin temeli budur.

Batı Afrika'nın bazı bölgelerinde, çobanların bir sürüyü saymak için çok pratik bir adetleri vardı. Bütün hayvanları birer birer önlerinden geçiriyorlardı. İlki geçerken beyaz bir kayışa bir kabuk, ikinci geçerken başka bir kabuk takıyorlardı. Onuncu hayvan geçerken kolyeyi bozuyor ve onlar basamağına bağlanmış mavi bir kayışa bir kabuk geçiriyorlardı. Sonra yirminci hayvan geçinceye kadar beyaz kayışa kabukları geçirmeye yeniden başlıyorlardı; yirminci hayvanda da mavi kayışa ikinci kabuğu takıyorlardı. Yüzler basamağına geçilince kırmızı kayışa geçiliyordu. Hayvanların sayımı bitene dek bu sistem devam ediyordu. Örneğin, iki yüz elli sekiz havyan sayıldığında, beyaz kayışta sekiz, mavi kayışta beş, kırmızı kayışta iki kabuk bulunuyordu. Böylece onlu tabanın temelleri atılmıştır. Onlu taban insan tarihi boyunca en yaygın kullanılan tabandır ve neredeyse bugün evrensel olarak benimsenmiştir. Onlu taban diğer tabanlara üstünlük gösterir; çünkü insan belleğinin gerektirdiği kadar sayı adları ya da taban simgeleri görece az sayıdadır ve bir toplam cetveli, bir çarpım cetveli güçlük çekmeden ezberlenebilir.

İnsana onluk taban fikrini veren; ellerinde bulunan on parmaktır. Eğer insanoğlunun her elinde altı parmak bulunsaydı; tarihteki sayılamaların çoğu on iki tabanına ait olurdu. Bazı halklar ayak parmaklarını da işe katarak yirmilik tabanı kullanmışlardır.

“El”in ilk hesap makinesi olmasıyla alakalı tarihte ünlü düşünürlerin de birçok sözleri bulunmaktadır. Seneca *Mektuplar*’ından birinde “ Cimrilik bana sayı saymayı ve parmaklarımı hırsımın hizmetine koşmayı öğretti.” , Quintilianus *Hitabet Öğretimi*‘nde, “ Sayılar’ın bilgisi, yalnız hatip için değil, edebiyattan bir parça haberdar olan herhangi biri için de gereklidir; baroda sayı bilgisine sık sık başvurulur ve bir çarpımda duraklayan ya da yalnızca parmaklarıyla saymakta kararsızlık ya da beceriksizlik gösteren bir avukat yeteneği konusunda hemen kötü bir kanı uyandırır.” demişlerdir.

Hindistan ve Çin’de görülen yaygın bir teknik de parmak boğumlarını hesaba katmaktır. Bu tekniğe göre; her boğum bir birim eder ve bir elin serçe parmağının en alt boğumundan başlanıp başparmağın en üst boğumuyla bitirilir. Böylece tek bir elde 1’den 14’e dek gidilebilir ve her iki elle toplamda 28 sayısına kadar sayılabilir. Farklı bir sayma işlemi el parmaklarının bitişme yerleri üzerine yapılır. Bu işlemde, her başparmağın kaba eti de bir eklem olarak sayılır. Böylece 30 sayısına ulaşılır, ardından sırasıyla sağ elin serçe parmağının, yüzük parmağının ve orta parmağının çıkıntıları göz önüne alınarak ya da yeniden işaret parmağının ardışık üç bitişme yerine dönerek 33’e kadar saymaya devam ediliyor. Bu işlem üç kez art arda yapıldığında 99 sayısı elde edilir ve bu Müslümanların Allah’ın 99 isminin niteliğini sayılamak için kullandığı yöntemlerden biridir. Bu sistem hala tespih bulunmadığı durumlarda Müslümanlarca kullanılır.

İnsan eli sadece saymaya değil, çeşitli aritmetik işlemleri yapmaya da yardımcı olmuştur. Örneğin çarpma işlemiyle, 8 ve 9 u çarpmak için; 8’de 5’e göre fazladan kaç birim varsa bir elin parmağı da o kadar (yani 8-5=3) katlanır, diğer iki parmak açık kalır. Sonra 9’da 5’e göre fazladan kaç birim varsa öteki elinde o kadar parmağı (yani 9-5=4) katlanır, kalan parmaklar açık tutulur. İki eldeki katlanmış parmakların sayısı önce onla çarpılır, sonra da bu kısmi sonuç ilk elin kalkık parmaklarının sayısının öteki kalkık parmakların sayısıyla çarpımına (yani 2x1=2) ekleyerek, aranan sonuç bulunur.

Tüm bunlara rağmen, yine de elle yapılan hesap insan bedeninin yapısına bağlı olduğu için her zaman sınırlıdır.

İnsanlar “el”lerinin dışında kertme uygulamasıyla da sayıları ifade etmişlerdir. Örneğin; zamanın birinde bir fırıncı arabasıyla kapı kapı gezer ve evin kadınına uzaktan seslenirmiş. Kadın “kertme”sini getirirmiş. Oyma kalemi gibi ince uzun bir tahta parçası olan bu kertmenin bir eşi de fırıncı olurmuş. Onları kenarlarıyla yan yana getirerek, tırtıklarda altı liralık ekmek için koyduğu kertiklere bakıyormuş. Bu süreci sınamak da kolaydır, çünkü kertiklerin sayısı iki tanıkta da aynıdır. Kadının ikisinde birden silinti yapması, fırıncının da ekleme yapması olanaksızdır. Bu kertme uygulaması bir fatura biçimi ve aynı zamanda tahtadan ilk kredi kartıdır.

İnsan eli sayıları görsel olarak betimlemeye yetiyordu, ama onları belleğe geçirme gereğini karşılayamıyordu. Bu duruma İnkaların bulduğu, oldukça karmaşık ve çok gelişmiş düğümlü sicimleri çözüm olmuştur. Sicimlerin rengi, düğümlerin sayısı ve birbirine göre konumu, karşılık gelen öbeklerin büyüklüğü, aralıkları çok kesin sayısal anlamlar taşımaktadır. Sicim tekniği; askeri işler, vergiler, hasata değer biçme, yıllık büyük sürek avlarında öldürülen hayvanların hesaba geçirilmesi, teslim belgeleri, nüfus sayımı, doğum ve ölüm kayıtları, imparatorluğun şu ya da bu yönetim birimi için vergi tabanının kurulması, insan ve malzeme kaynaklarının dökümü, bütçe arşivlerinin kurulması gibi işleri belleğe kaydetmek kolaylaşmıştır.

İnsanlar hesap yaparken abaküs yönteminden de yararlanmışlardır. “Abaküs” sözcüğü, ortak özellik olarak düz bir yüzeyi bulunan kâh çeşitli oyunlar oynamaya kâh aritmetik hesaplar yapmaya yarayan aleti gösteren Latince *abacus* adından gelmektedir. Abaküsün üzerinde bulunan sütunlardan her biri genel olarak 10’un bir kuvvetini simgeliyordu. Sağdan sola doğru ilk sütun birlere, ikincisi onlara, üçüncüsü binlere… ayrılmıştır. Sayıları betimlemek için gerektiği kadar çakıl ya da jeton koymak yetiyordu. Çoğu kez toplama, çıkarma gerektiren günlük hesaplarda kimi üstünlükleri olduğu doğrudur ama biraz daha karışık olan zanaat hesaplarında genellikle sıkıntı vericidir.

Sayıların oluşturulması konusunda insanoğlu, öncelikle toplama sistemini kullanmıştır. Bu sisteme göre, her rakam betimlemelerdeki konumundan bağımsız, kendine özgü bir değer taşır. Bunlar çok daha arkaik olan somut sayılamalar olarak

daha ilkeldi ve temel rakamları birbirinden tamamen bağımsızdı. Ardından kullanılan melez sayma kategorisinde, toplama ve çarpma ilkesi bir arada kullanılmaktadır. Büyük sayıların gösteriminde zorluk çeken insanlar, toplamanın yanında çarpmayı da kullanmak zorunda kalmışlardır. Melez sayılama sistemi, zamanı için büyük bir keşif olmuştur; çünkü aynı işaretlerin arka arkaya sıralanmasından ziyade, çok sayıda işareti akılda tutmak gereğinden de belleği kurtarmıştır. Son kullanılan sayı sayma kategorisi ise konumlu sayılamalar kategorisidir. Bu sistem, rakamların değerlerinin sayıların yazılışındaki konumlarıyla belirlenmesi ilkesine dayanan ve sıfırı kullanmayı gerektiren bir sistemdir. Bundan dolayı bu alandaki en son soyutlama derecesine ulaşılarak, sayısal gösterimin son aşamasını oluşturur.

Tarih boyunca çeşitli uygarlıklar farklı sayı sayma yolları ve farklı sayı tabanlar kullanmışlardır.

Sümerler, varlıkları ve nesneleri altmışar altmışar ve altmışın katlarıyla öbekleyerek *60 sayı tabanını* kullanmışlardır. Sümerlerin 60 sayı tabanını kullanmasının nedeni hakkında farklı görüşler mevcuttur. Yunanlı düşünür İskenderiyeli Theon'a göre 60 sayısının seçilmesinin nedeni "en çok böleni bulunan sayılar arasında en küçüğü olduğu için, kullanılması en elverişli sayı olması"dır. Lehmann-Haupt'a göre ise 60 tabanının kökeni Sümerce *danna* "saat" ile güneşin görünüşteki çapı arasındaki ilişkiden kaynaklanır. Günümüzde bu sayı tabanının izleri hala görülmektedir. Zaman ölçüsünün kullanıldığı saatlerde, dakikalarda, saniyelerde, yay ve açı ölçülerinde kullanılan derecelerde hala altmış sayı tabanı kullanılmaktadır. 60 sayı tabanını kullanmak hafızaya epeyce yük getiren bir tabandır; 1'den 60'a kadarki sayıları karşılamak için altmış ayrı sözcüğün ya da işaretin bilgisi gerekir. Ancak Sümerler hafızayı rahatlatmak için farklı altmışlı birimlerin arasına yardımcı birim olarak on sayısını ekleyip güçlüğü aşmışlardır. Sümerler rakamları ifade ederken 1'i ince bir kertikle 10'u küçük çaplı yuvarlak bir izle 60'ı kalın bir kertikle 600 sayısını (60x10=600) önceki rakamların bir birleşimi ile, 3600 sayısını (60^2) büyük bir yuvarlak izle 36 000 sayısını (3600x10=36 000) üzerinde küçük bir yuvarlak iz bulunan büyük bir yuvarlak izle gösteriyordu. Sümer sayı sistemi toplama ilkesine dayanır; bu yüzden benzer işaretlerin bazen aşırı tekrar

edilmesi gerekir. Bundan dolayı Sümerler yalınlaştırma kaygısıyla çoğu kez çıkarma yöntemini kullanmışlardır.

Sümerlerin ardından tarih sahnesine çıkan Akadlar, Sümerlerin altmışlı çivi yazısı gösterimini aldıklarından kendi geleneksel sözlü anlatım yöntemlerinin sıkı onluluğundan tamamen farklı bir temele dayandırılmış yazılı bir sayı sistemi varlığından ötürü sıkıntı duymuşlardır. Yüzlerle ve binlerle sayma adetlerinden ötürü, Akadlılar Sümer kökenli altmışlı dizgeye onlu gösterimler karıştırmışlardır. Sümer dizgesi sayıları, sayıların her birine özel bir işaret yükleyerek altmışlı birimlerle onlu birimleri bir araya getiren bir karışım halini almıştır. Akadların dili ve yazısı Mezopotamya'da Sümerlerinkinin yerini tamamen alınca, onlu sayma sistemi günlük kullanıma egemen olmuştur.

Babilliler sayı tabanı olarak onlu tabanı kullanmak yerine altmışlı bir taban kullanmışlar ve üleşkelere ilk kez akla uygun bir gösterim getirmişlerdir. Babillerin altmışlı tabanı kullanması ile Sümerlerin altmışlı tabanı kullanması arasındaki fark; Babillerin konum ilkesini, Sümerlilerin toplama ilkesini kullanmasıdır. Babillerin sayı dizgesi altmışlı ve kesin olarak konumlu olmasına karşın onluydu ve her birim basamağı içerisinde toplamaya dayalıydı. Bu da birçok belirsizliğe yol açan çok sayıda hatanın kaynağı olan bir kusurdu. Babil yazmanları altmışlı bir basamaktan bir sonrakine geçişi iyice belirtmek için kimi zaman boşluk bırakıyorlardı. Bu yöntem sayılar arasındaki belirsizliği çözmeye yardımcı olmuştur. Ancak güçlük tam anlamıyla ortadan kaldırılmamıştır; bunun sebebi sıfırın olmamasıdır. Konum ilkesi gereğince olmayan birimleri belirtmek için bir işaret kullanmak gerekiyordu. Bu da ileriki zamanlarda ortaya çıkacak olan "sıfır"dır. Mezopotamya bilginleri geç dönemde de olsa tarihin en eski sıfırını icat etmişlerdir. Ancak bu sıfır matematikçilerce sadece sayıların yazılışında orta konumda kullanılmıştır. Hiçbir zaman sıfır sayısı olarak kullanılmamıştır.

Mısırlıların sayı dizgesi onlu bir taban üstüne kurulmuştur. Mısırlılar hızlı bir yazım gereksiniminden dolayı toplamalı sistemden yola çıkarak sayıları basamak sayısına göre işaret oluşturup yalın bir gösterim dizgesine ulaşmışlardır. Ancak bu işaretleri akılda tutmak için büyük bellek çabası gerekiyordu ve bu okumamış biri

için zorluk çıkarıyordu. Mısırlılar yazılı sayılamalarının ilkel olmasına karşın rakamlarla aritmetik işlemler yapmayı çoktan öğrenmişlerdir.

Girit uygarlığının hieroglif sayısal gösterimi onlu sisteme ve toplama ilkesine dayanıyordu. Ancak sadece hiyeroglif rakamları kullanılmıyordu. Kimi kazılar, kuşkusuz hieroglif dizgesinden çıkmış ama bu hayali işaretlerin yerine bugün tanınması çoğu kez olanaksız olan şematik çizgiler koymuş, ikinci bir yazının varlığını ortaya çıkarmıştır.

Hititler iki yazı dizgesi kullanıyorlardı. Büyük bir olasılıkla özgün bir icat olan ve bilinen ilk tanıkları M.Ö. XV. yüzyıla dayanan bir hieroglif dizgesi ile Asur-Babil uygarlığından alınmış ve Hititlere gelişi M.Ö. XVII. yüzyıl dolaylarına yerleştirilen bir çivi yazısı dizgesi. Hitit hieroglif sayılaması da onlu tabana ve toplamaya dayanıyordu.

Yunan sayı dizgesi toplama ilkesine dayanır. Yunanlılar, Eskiçağ boyunca iki sayısal gösterim kullanmışlardır: İlki matematiksel bakımdan Roma dizgesiyle denktir; öteki İbrani dizgesine benzeyen alfabetik gösterimdir. Bu gösterimlerin hiçbiri konum ilkesine dayanmamaktadır ve içlerinde kesinlikle sıfır barındırmamaktadırlar.

Toplama ilkesine dayanan Roma sayılamasının rakamları, aritmetik işlemler yapmaya yarayan işaretler değil; sayıları kaydetmeyi ve unutmamayı amaçlayan kısaltmalardır. Romalılar için büyük değerli bir rakamın soluna konmuş her sayısal işaret, o rakamı eksiltir. [Örn: IIII yerine IV (5-1= 4)]. Bu Roma rakamlarının çizgesi ve bir sayılama dizgesinde mantıkça çelişik olan toplama ilkesi ve çıkarma ilkesinin aynı anda uygulanışı, mantıksal düşüncenin henüz tam gelişmesini tamamlamadığı uzak bir geçmişin kalıntılarını oluşturmuştur.

Yahudiler, İsrail takviminin tarihlerini göstermek, Eski Ahit'in paragrafları ile ayetleri numaralamak ya da İbranice yayımlanan kimi yapıtlara sayfa numarası vermek için bugün hâlâ rakamları, İbrani alfabesi harflerinden oluşan bir gösterim dizgesi kullanmaktadır.

Çin sayı dizgesi on tabanına dayanır ve ilk on sayının her birine ayrı bir ad verilir. Çin rakamları 1'i ifade ederken yatay bir çizgiyle, 10'u ifade ederken dikey bir çizgi kullanmıştır. 2, 3 ve 4 sayıları ise o kadar yatay çizgiyi yineleyerek betimlenir. Ancak bu betimleme tarzı 5'ten itibaren kaybolur. Böyle bir sayısal gösterim kullanan tüm halklar gibi Çinliler de 4'te durmuştur. Yan yana 4 öğeden daha fazla öğeli bir diziyi bir bakışta tanıma yeteneği olan insan azdır. Bundan dolayı Çinliler bu ilkel betimlemeyi sürdürmek yerine sonraki 5 sayı için, 5 özel işaret getirmeyi tercih etmişlerdir.

Orta Amerika halklarından biri olan Mayalar, yirmişer yirmişer ve yirminin kuvvetleriyle sayarak, yirmi tabanını kullanıyorlardı. Çünkü ataları yalnız on parmakla değil, on ayak parmağıyla da sayma alışkanlığı edinmişlerdi.

Tarihte hiçbir halk sayısal gösterim konusunda Hintliler kadar yol katedememişlerdir. Modern sayılamamızın keşfini ve bugün kullandığımız yazılı hesabın temellerinin atılışını yalnızca Hint Uygarlığı'na borçluyuz. Muhtemelen bu olay M.S. IV. yüzyıl dolaylarında olmuştur. Hint bilginleri, her türlü duyulur algıdan uzak temel rakamlara, sayısı dokuz olan, betimlenen birimleri görsel olarak çağrıştırmayan, Hristiyanlık çağının başından itibaren bugünkü dokuz rakamımızın ilk biçimini oluşturan, sonradan önemli ölçüde farklılaşan rakamlara ulaşmışlardır. Konum ilkesini bu rakamlara düzenli olarak uygulamış, bundan böyle bu rakamları tamamen devimli sayısal işaretler haline getirmişlerdir. Konum ilkesini keşfetmeden önce uzun süre Hintliler de hesaplarını yapmak için el parmaklarının işlem olanaklarına ya da çoğu kez gerçek hesap aletlerine başvurmuşlardır. Ayrıca Hint Uygarlığında da hesap yapmak için sıkça abaküse başvurulmuştur. Ve son olarak da Hintli bilginler sıfırı icat etmişler, ona büyük işlem olanakları vermişlerdir.

Avrupa üzerindeki Hint etkisi doğrudan olmamıştır. Hint etkilerinin Avrupa'ya geçişini sağlayan unsur Araplar'dır. Hint rakamları Arap-Müslüman yazmanların eline geçince başlangıçtaki ana örneklerinden yavaşça uzaklaşıp oldukça önemli çizgisel değişikliklere uğramıştır. Araplar, Hint kökenli rakamları kendilerine özgü üsluplarına uydurmaya çalışmışlardır. Arap-Müslüman yazmanları ile memurlar Hint rakamlarıyla hesabının kabul görmesine şiddetle karşı çıkıyorlardı

çünkü bu kendi tekellerinin sonu demek olabilirdi. Bu süre zarfında Araplar'da düğümlü sicimler uzun süre sayıların gösteriminde ve yönetimlerin arşiv yöntemlerinde kullanılmıştır. Böylece iplere yerleştirilen sayılar çok çeşitli sayım ve döküm işlerimde belleğe almaya yetiyordu. Ancak tüm bunlara rağmen, Hint rakamlarının Avrupa'ya geçişine engel olamamışlardır.

Sonunda yaratıcı dehanın parıltısını, bugünkü dizgemizi, ondalık konumlu sayılamayı yaratan farklı dizgelerin icat edilişiyle, bir görünüp bir kayboluşuyla, yok oluşuyla, unutuluşuyla, rastlaşmasıyla, hatta yan yana gelişiyle geçen çok uzun bir tarihin bitiminde, sayısal gösterim işte böyle tamamlandı, yaygınlaştı, evrenselleşti.

Tamamen insana ait olan sayıların icadı aynı zamanda en evrensel icattır. Sayılar bir kez benimsendi mi her yerde aynı şekilde anlaşılmıştır. Konumlu sayılamamızın icat edilişi ve yaygınlaşması insan topluluklarında hesap edilemeyen sonuçlar doğurmuş; bu icat bilimde, matematikte, teknikte patlamayı sağlamıştır.

1.2 ESKİ TÜRKÇEDE SAYILAR VE SAYI SİSTEMLERİ

Sayılar, içinde yaşadığı dilin temel söz varlığıdır, diller arası akrabalık ilişkileri incelenirken de akraba olan dillerin ortak söz varlığı önemli etmenlerden biridir. Bu yüzden herhangi bir dilde sayı adlarının bulunup bulunmaması önemli rol oynar. Her toplumun kendisinin belirlediği bir sayı sistemi vardır

Tüm dünya dillerinde olduğu gibi Türk dilinin de kendine ait bir sayı sistemi vardır. Bu sayı sistemi ilk olarak Köktürk metinlerinde karşımıza çıkar. Türk dilinde bulunan sayı sistemleri, çeşitlilik arz eder. Sayı kavramları tek bir sözcük veya sözcük öbekleriyle oluşturulabilir. Sevim Yılmaz Önder (2003: 485-49), tek sözcük halinde bulunan sayıların, sayı sisteminin en basit parçasını oluşturduğunu, Türk dillerinde genellikle tek kelime halinde olan sayıların 1-9, 10-90, 100-10 000 arasındaki sayılar olduğunu söyler. Kelime grubu halinde bulunan sözcükler hakkında ise, yeni sayı adları oluşturulurken toplama, çıkarma, ve çarpma olmak üzere üç farklı yöntemin kullanıldığını, bu yöntemlerin bir kısmının "onlu sistemde edatsız toplama ve çarpma" gibi birçok dilde kullanılırken, "bir üst onlu sistemde toplama ve çıkarma" gibi bazı yöntemler ise sadece belli dönemlerde ya da belli dil ve lehçelerde görüldüğünü belirtmiştir.

Eski Türkçedeki sayıların durumu incelenen bu çalışmada, Eski Tükçede genel olarak üç farklı sayı sisteminin olduğu görülmektedir. Bunlar; bir üst onlu sayı sistemi, ilaveli sayı sistemi ve son olarak bugünkü kullandığımız sayı sistemidir. Bir üst onlu sayı sistemi; birler hanesinde bulunan bir sayı ve söylenmek istenen onlunun bir üstündeki onlu söylenerek veya daha kısa söyleyişle önce küçük sayı ardından büyük sayı söylenerek yapılır. Örn: iki yigirmi = 12. İlaveli dediğimiz sayı sisteminde ise, önce büyük sayı sonra küçük sayı ve sayı kelimelerinin arasına "artukı, takı, ve" gibi ilave sözler eklenerek yapılır. Örn: on artukı iki = 12. Bugünkü kullandığımız sistemde ise; ilaveli sayı sisteminin gelişmiş bir seviyesi olarak ilave sözler atılıp, önce büyük sayı sonra ise küçük sayı söylenerek yapılır. Örn: on iki = 12.

Genel olarak kullanılan sayı sistemleri anlatıldıktan sonra, dönem dönem incelenmek istendiğinde şöyle bilgiler ortaya çıkmıştır. Köktürk dönemi sayı sistemi;

birleşik sayılar yaparken iki farklı sistemi bir arada kullanmıştır. Bunlardan ilki, bir üst onlu sayı sistemi *"Kamağı **biş otuz** süledimiz, **üç yeğirmi** süngüşdümiz."* "Toplam **yirmi beş** (kez) sefer ettik, **on üç** (kez) savaştık." (K.T. D18) ve ilaveli sayı sistemi: *"**Otuz artukı eki** yaşıma Amgı Korgan kışladukda yut boltı." "**Otuz iki** yaşımda Amgı kalesinde kışladığımızda kıtlık oldu."* (B.K. D31) dir.

Uygur dönemi sayı sistemleri Köktürk döneminde olduğu gibi bir üst onlu sayı sistemi: *"Kayular ol **iki kırk** türlüg otlar tep teser."* "O **otuz iki** türlü bitki hangileridir?" (A.Y. 475,19), ilaveli sayı sistemi: *"Takı kalmış **tört yüz tokuz on artukı biş** bodisvtlar (birgey)ler."* "Geriye kalan **dört yüz doksan beş** bodhisattva (sonra) girecekler." (Maitri 8,15) ve buna ek iki farklı sistem daha kullanmıştır. Bunlardan biri, 90-100 arasındaki sayıları ifade etmek için, rakamların sonuna ilave edilen ve "100'den önceki, 100'den eksik" anlamına gelen "örki" sözü kullanımıdır: *"tokuz örki : 99"*. Kullanılan son sayı sistemi de bugünkü kullandığımız sistemdeki gibi önce büyük sayı ardından küçük sayı kullanılarak yapılan sistemdir: *"Ne yime yalanguklarnıng **elig yiti** kolti altı yüz tümen yıllar ertser timin ök raurap tamuda bir kün bir tün bolur."* "İnsanların **elli yedi** koti ve altı yüz bin yılı geçse, bu sırada Raurava cehenneminde bir gün bir gece olur." (Maitri 83, 24)

Eski Türkçenin son dönemi olan Karahanlı döneminin sayı sistemlerinde ise, bir üst onlu sayı sistemi, ilaveli sayı sistemi gibi sistemler unutularak günümüz sayı sistemine geçilmiştir. Örn: *"**On iki** ükek ol bularda adın kayu iki evlig kayu birke in."* "Bunlardan başka bir de **on iki** burç vardır; bunlardan bazısı iki evli, bazısı tek evlidir." (KB.138)

Eski Türkçede sıra sayıları, günümüzde sıra sayı sıfatı oluşturan +nç ekinin *bir* ve *iki* sayısı dışındaki sayılara eklenmesiyle oluşturulur. *Birinci* kelimesini karşılamak için Köktürk döneminde *"eng'ilki, ilki"* kelimeleri, Uygur döneminde *"eng'ilki, ilki, başkıntı, bir, öng"* kelimeleri kullanılmıştır. *İkinci* kelimesi için Köktürk ve Uygur dönemleri *"ekinti"* ifadesini kullanırken, Karahanlı döneminde bu kelime bugün kullandığımız *"ikinçi"* halini almaya başlamıştır.

Eski Türkçede üleştirme sayıları günümüzde kullandığımız şekilde; sayı sözcüğüne +Ar eki getirilerek oluşturulmuştur. Örn: *birer, ikirer, üçer ...*

Eski Türkçede belirsiz sayılar olarak sınıflandırılan grupta, kullanılan sayı sözlerinin net bir sayı ifadesini vermediği, yaklaşık olarak belirtilmek istenen sayının söylendiği sayı sözcükleri yer almaktadır. Örn: *yüzçe "yüz kadar"*.

Eski Türkçede sayı sözcüklerinden yapım ekleriyle meydana gelen sözcükler adı altındaki sınıflandırmada ise, sayı sözcüklerine yapım eklerinin getirilerek sayı sözcüklerinin aldığı yeni kavramlar incelenmiştir. Örn: *birle "birlikte, ile, beraber"*.

İKİNCİ BÖLÜM

ESKİ TÜRKÇEDE SAYILAR

2.1 ASIL (BASİT) SAYI SÖZCÜKLERİ

Çalışmada, asıl sayı sözcükleri olarak "bir, eki~iki, üç, tört, biş, altı, yiti, sekiz, tokuz, on, yigirmi, otuz, kırk, elig, altmış, yetmiş~yitmiş, sekiz on, yüz, ming, tümen~ on ming, on tümen ~ yüz ming, yüz tümen, yüz ming tümen," alınmıştır.

Bir

*"**Bir** erig okun urtı, eki erig udşuru sançdı." "***Bir** eri okla vurdu, iki eri (de) kovalayıp, mızrakladı." (K.T. D36)

*"**Bir** kata nom işidip alku nızvanılarıg arıtıp arhant kutınga teginti." "***Bir** defa vaaz dinleyip bütün ihtiraslarını temizledi ve velîlik için gayret etti." (Maitri 56, 13)

*"T(e)k yalınguz yüreki taşınta **bir** tançu eti tumılmadı." "*Tek yalnız yüreği dışında **bir** parça eti soğumadı." (A.Y. 4,21)

*"Öküş ögdi birle tümen ming sena ugan **bir** bayatka angar yok fena."* "Kadir ve **bir** olan Tanrıya çok hamd ve binlerce sena olsun; onun için fanilik yoktur." (KB. 2)

Eki ~ İki

*"İnim Kül Tigin birle, **eki** Şad birle ölü yitü kazgantım." "*Kardeşim Kül Tigin ile, **iki** Şad ile (birlikte) ölesiye yitesiye çalıştım, çabaladım." (K.T. D27)

*"Ayagka tegimlig anat (gauta)mi katun ogrınta **iki** ilgin kavışurup tengri tengrisi burkan(ka) (i)nçe tip ötinti*." "Hürmete lâyık Ânanda kraliçe Gautâmi için **iki** elini kavuşturup, Tanrılar Tanrısı Burkan'a hürmetle şöyle dedi."(Maitri 21,19)

*"Alku kamag t(ı)nlıglar oglanlarınıng kılmış ne türlüg edgüli ayıglı **iki** türlüg kılınçların ançulayu mini y(e)me [körü y(a)rlıkazunlar] bilü y(a)rlıkazunlar." "*Bütün canlı yaratıkların işlemiş (olduğu) ne tür, hem iyi hem kötü, **iki** türlü

davranışlarını (…?) bu şekilde beni de [lütfedip görsünler] lütfedip bilsinler." (A.Y. 133,10)

"***İki*** *yaranın başının brdinki yirdinki yir suv basa tutar."* "**İki** omuz başının güney yerindeki yer su yayılır." (Manichaica III, T.II, D.121, 7)

*"**İki** kadın erdi küdegü **iki** bular erdi ördüm budunda iki."* "**İkisi** kayınbabası, **ikisi** damasıydı, bunlar halkın en iyisi ve seçkiniydi." (KB. 50)

Üç

*"**Üç** Oguz süsi basa kelti." "***Üç** Oğuz ordusu baskın yaptı." (B.K. D32)

*"Anta ötrü vayşarvan maharaçnıng **üç** ulug küçlüg inanç buyrukları erti… Sadagari hymavati purnaki."* "Bundan sonra Vaişravana adlı büyük hükümdarın pek çok güçlü **üç** nedimi ve vekili Sadâgiri, Haimavati ve Pûrnaka idi." (Maitri 7,5)

*"Burkan üzkinte tegdüklerinte töpülerin 'engitdürüp .. biş tilgenin yirke tegürüp yinçürü töpün yukünüp **üç** yolı ongarula tegzinip kitip birtin sıngar olurdılar."* "Buda(nın) huzuruna vardıklarında başlarını eğip beş uzuv(lar)ını (Panca-Mandala) yere değdirip secde ederek baş aşağı eğilip, **üç** kere sağa doğru dönüp, gidip sağ tarafa oturdular." (A.Y. 131, 16)

*"Kümüş kürsi urmış öze oldurur bu kürsi adakı **üç** adrı turur."* " Gümüş bir taht üzerine oturmuştu; bu tahtın birbirine bağlanmamış **üç** ayağı vardı. (KB.771)

Tört

*"**Tört** bulung yıngak yarudı yaşudı kök kalıkda bra askug köligelik ed tavarlar közünti."* "**Dört** bir taraf parladı, gökte bra, çardak, gölgelik (için lüzumlu) şeyler göründü." (Maitri 18,31)

"***Tört** ilig t(e)ngri lerke tapınalım." "**Dört** hükümdar Tanrılara tapınalım." (Manichaica II, D.169, 3)

*"Yene y(e)me kayu tınl(ı)glar birök **tört** türlüg nomlarka tükellig erser .. ötrü ol tın(ı)glar tsuy ayıg kılınçlıg kkir tapçaların birtem arıtgalı uyurlar.."* "Yine de bazı

canlılar, eğer **dört** tür öğretilere (Dharma) hakim ise(ler), daha sonra o canlılar kötü davranışlı kir-pasaklarını toptan temizleyebilirler." (A.Y. 147,3)

*"Anıng **tört** işi avungu körüp kingeşçi bular erdi birle turup."* "Bunlar onun sevdiği **dört** arkadaşıydı; yanındaki danışmanları bunlardı." (KB.49)

Biş

*"Bir yılka **biş** yolı süngüşdümiz*." "(Onlarla) bir yılda **beş** kez savaştık." (K.T. K4)

*"Tengri bakş(ı) bu muntag **biş** çöbik bulganyuk iritmiş kısga özte yaşta burkanlar yirtünçüde belgürdi tip timiş savag kirtgürürmu erki." "*Semâvî üstat! Bu böyle **beş** kötü, iğrenç kısa hayatta burkanlar dünyada belirdi diye söylenen söze acaba inanılır mı?" (Maitri 9,24)

*"Burkan üzkinte tegdüklerinte töpülerin 'engitdürüp .. **biş** tilgenin yirke tegürüp yinçürü töpün yukünüp üç yolı ongarula tegzinip kitip birtin sıngar olurdılar*." "Buda(nın) huzuruna vardıklarında başlarını eğip **beş** uzuv(lar)ını (Panca-Mandala) yere değdirip secde ederek baş aşağı eğilip, üç kere sağa doğru dönüp, gidip sağ tarafa oturdular." (A.Y. 131, 16)

"*Bu et'özden ertigli **biş** t(e)ngri küçin artatmasar ötrü k(e)ntü üzütining ög sını küçlügün b(e)dükün erür." "*Bu vücuttan ölümlü **beş** Tanrı gücünü bozmadığı için kendi ruhu akıl (ve) uzuvları güçlü ve büyüktür." (Manichaica III. T.M. 300, 2)

*"Özüng kolsa iki ajun begliki bu **biş** işke yakma bu ol yigliki."* "Eğer her iki dünyanın beyliğini de istiyorsan, sen şu **beş** işe yaklaşma; en iyisi budur." (KB. 1432)

Altı

*"**Altı** erig sançdı." "***Altı** eri mızrakladı." (K.T. K5)

*"Viru(t)ak ili(g) beg basa basa şakilarag utmak adak asra kılmak sav(lar)ag sözlemişinge **altı** katunlar yirinçülüg bolup tod tolı savın utruntılar."* "Hükümdar Virudhaka çok sonra Şâkyaları yenmek, ayakaltına almak (gibi) sözler sarfettiğinden dolayı **altı** kraliçe kötü olup fena sözlerle birbirlerine karşı geldiler." (Maitri 5,5)

*"İnçip **altı** yol içinteki ög kangka kadaş bolmış tınl(ı)glarıg örletdim."* "Sonra **altı** yol (Sad-gati) içindeki ana-baba, hısım-akraba olmuş canlıları kızdırdım." (A.Y.135,15)

"*Yme **altı** kün ortuda sıngar yıl tursar ötrü ol bulyaglarag irdin sıngar el'itir tegirer*." *"*Ayrıca **altı** gün ortasında yarım yıl beklese o zaman o karışıklıkları güney yönüne iletir." (Manichaica III., T.M. 298., 7)

Yiti

*"Kangım kagan uçdukda inim Kül Tigin **yit**[i yaşda kaltı……]" "*Babam hakan vefat ettiğinde kardeşim Kül Tigin **yedi** yaşında kaldı." (K.T. D30)

*"**Yiti** öngi etüzlerin bıçıp (s)uburganlar ara kemişingler*." "Bu düşman olan kızların vücutlarını **yedi** parçaya ayırıp mezarlar arasına atın!" (Maitri 5,10)

*"Kavşikiya üç ming ulug ming yirtinçüde tolu **yiti** ertini urup buşı birmek buyan y(e)me tor(ü)zün…" "*Ey Kausîka, üç bin ulu bin dünyada, bütünüyle **yedi** mücevher (Saptaratna) koyup, sadaka vermek iyiliği de meydana gelsin."(A.Y. 161,21)

*"Evin teg yarır bu **yiti** kat köküg adırttı seçim teg yir erse kaşı." "*O **yedi** kat göğü bir tane gibi yarar; ova ve tepeleriyse saçma tanesi gibi biribirinden ayırır." (KB.2787)

Sekiz

*"Kangım] kagan uçdukda özüm **sekiz** yaşda katlım." "*Babam hakan vefat ettiğinde ben **sekiz** yaş(ım)da kaldım." (B.K. D14)

"Ol mini yirtünçülüg suvın arıtdı erser anı men **seki(z)** *tözün yullug suvın yud(um)."* "O beni dünyevî su ile temizledi ise, onu ben **sekiz** … asîl çayların suyu ile yıkadım." (Maitri 21,12)

*"Ulatı **sekiz** türlüg tegingsiz orunlarka iltdeçi agır ayıg kılınçlarım <bar> erser olar barça kalısız yomkı arızun alkınzun…" "*Ve dahi **sekiz** türlü ulaşılmaması gerekli (?) yerlere götürecek (olan) kötü davranışlarım (var) ise, onlar bütünüyle, kalmamacasına, toptan silinsin, yok olsun..."(A.Y. 138, 9)

"*İkidin ingüsin ol **sekiz** taylar basa tutar*." "İki taraftan inip o **sekiz** tayı zapteder." (Manichaica III, T. II, D.121. , 11)

"*Bularda eng üstün sekentir yorır iki yıl **sekiz** ay bir evde kalır."* "Bunlardan en üstte Sekentir (Satürn) dolaşır, bir burçta iki yıl **sekiz** ay kalır." (KB. 131)

Tokuz

*"Kül Tigin Az yagızın binip oplayu tegip bir erig sançdı, **tokuz** erig egire tokıdı."* "Kül Tigin Az yağızına binip sabırsızca hücum ederek bir eri mızrakladı, **dokuz** eri (de) kuşatarak dövdü." (K.T. K6)

*"Kanmaz erser küsüşi üç ay töni katıglanzun altı ay töni **tokuz** ay bir yılka tegi evrinüksüzin…" "*Eğer arzuları gerçekleşmezse üç ay, altı ay, **dokuz** ay ya da bir yıl boyunca büyük bir kararlılıkla bunu ister…"(A.Y. 488,12)

On

*"Oza [k]elmiş süsin Kül Tigin agıtıp Tongra bir uguş alpagu **on** erig Tonga Tigin yogınta egirip ölürtümiz*." "Süratle gelen (düşman) ordusunu Kül Tigin dağıtıp Tongra(lardan) bir grup yiğit **on** eri Tonga Tigin'in cenaze töreninde kuşatarak öldürdük." (K.T. K7)

"Amtı anta Tengri yalanguk tapıgın aşayu **on** *küçin küçedü üç türlüg örüg ornanmış ög tu." "*Şimdi orada Tanrılar ve insanlar hürmet ve tazimi kabul edip, **on** güç ile güçlenerek üç türlü taht üzerine oturmuş." (Maitri 16,36)

*"Burkan, atı kötrülmiş tip, bo **on** atka tükellig şakimuni atl(ı)g burkan bolgay tip y(a)rlıkadı*." "Buda, adı yüceltilmiş (Lokajyestha) diyerek 'bu **on** isme eksiksiz sahip olan, Sâkyamuni adlı Buda olacak' diye buyurdu."(A.Y. 187, 11)

*"Şükür kılsa ni'met biri **on** bolur biri **on** bolup kör evi nong tolur."* "İnsan şükrederse, nimetin biri **on** olur; biri **on** olur ve evi mal ile dolar." (KB.759)

Yigirmi

*"**Yigirmi** kün olurup bu taşka, bu taamka kop Yolluğ Tigin, bitidim*." "**Yirmi** gün oturup bu taşa, bu duvara hep Yolluğ Tigin (ben) yazdım." (K.T. G-D)

*"Köngülinge mungadıp tanglap t(e)rkin **y(i)g(i)rmi** ulug yanga birtürü y(a)rlıkadı."* "Gönlüne şaşırıp hayret edip hemen **yirmi** büyük fil verdirerek buyurdu." (A.Y. 604,2)

Otuz

*"[Kül] Tigin ol süngüşde **otuz** yaşayur erti."* "(Kül) Tigin o savaşta **otuz** yaşında idi." (K.T. K2)

*"Altınç ülüş **otuzta** toltı*." *"*Altıncı bölüm **otuzda** doldu." (A.Y. 457)

"*Ay sayu iki kün ay t(e)ngri yaruk kücin almatın yorıyur yme tegzinür ay **otuzka** biş yigirmike ..."* "Her bir ay iki Gün-Ay tanrısının ışık gücünü almadan hareket eder ve tekrar döner ay **otuz** için on beşe …" (Manichaica III, T.M. 219, 7)

*"**Otuz** yıgmışın yandru aldı elig negü kılgay altmış tegürse elig."* "**Otuzun** yığdığını elli geri aldı, altmış elini değdirirse ne yapacağım." (KB. 368)

Kırk

*"(Ayagka) tegimlig may(trı bodi)svt tükel **kırk** mhaklp ödte üzüks(üz).. edgü ögli dyan sakınçı… ançakıya yime... öritmedi*." *"*Bu (hürmete) lâyık Maytrı bodhisattva, bütün **kırk** Mahâkalpa müddetince, dâima… rahîm, dost Dhyâna … bu kadarcık da (fikir v.b.) benzemedi." (Maitri 8,7)

*"**Kırk** kişi yaşap öz tadu bilmese tükel yılkı ol bu neçe sözlese."* "İnsan **kırk** yaşına gelir ve kendi doğasını bilmezse, nutuk sahibi olmasına rağmen o tam bir hayvandır." (KB.4637)

Elig

*"**Elig** yıl işig küçüg birmiş*." "**Elli** yıl hizmet etmişler." (K.T. D8)

*"Muntada ınaru **elig** (k)olti altı yüz tümen yıl ert(ser) bu çambudvip uluş üç türlüg ulug çog yalınka tükellig bolgay."* "Öteden beri **elli**… sayısız yıllar geçince, bu dünya üç çeşit büyük ışığa sahip olacak." (Maitri 20,4)

"***Elig** koltı toyınlar bodıs(a)t(a)vlar yorıgıntın köngülleri yangalı ugramış ertiler*." "**Elli** kadar rahip, bodhisatvaların yolunda gönüllerini dönmeye niyet etmişlerdi." (A.Y. 393,9)

*"Tegürdi manga elgin **elig** yaşım kugu kıldı kuzgun tüsi teg başım."* "**Elli** yaşım bana elini değdirdi; kuzgun tüyü gibi olan başımı kuğu tüyüne çevirdi." (KB. 365)

Altmış

*"Sen kim togmışta berü **altm(ış)** yaşka tegi küç küsün et kan üstelü ökliyü turdı."* "Doğduğundan beri **altmış** yaşına kadar güç kuvvet, et kan, hep artıp çoğalıp durdu." (Maitri 12,40)

"*T(e)ngri t(e)ngrisi bur[kannıng bo] y(a)rlıgın eşidip ol kamag tirin kuvrag arasınta **altmış** koltı bodıs(a)t(a)vlar altmış koltı t(e)ngriler öngi öngi agızın bir ünin ince tip ötüntiler:"* "Tanrılar Tanrısı Budanın bu buyruğunu işidip bütün topluluğun kalabalığın arasında **altmış** buda adayı, altmış Tanrı başka başka ağız ile aynı ses ile şöyle arz ettiler:" (A.Y. 663,2)

*"Kiming yaşı **altmış** tüketse sakış tatıg bardı andın yayı boldı kış."* "Kimin yaşı **altmışı** doldurmuşsa, ondan hayatın tadı gitmiş, yazı kışa dönmüştür." (KB. 376)

Yetmiş ~ Yitmiş

"*Taşra] yo[rı]yur [tiyin kü eşidip b]al[ık]d[akı] tag[ıkmış, tagdakı] inmiş, tirilip **yetmiş** er bolmış."* "(İlteriş) baş kaldırıyor" diye haber alıp şehirdekiler dağa çıkmış, dağdakiler (şehre) inmiş, derlenip toplanıp **yetmiş** kişi olmuşlar." (B.K. D11)

*"**Yitmişte** ınaru yüz yigirmi yaşka tegi kün küninge sen karımaklag suk yek sora sora sugurdung."* "**Yetmişinden** sonra, yüz yirmi yaşına kadar gece gündüz sen ihtiyarlığın ihtiras şeytanı, sen eme eme kopardın." (Maitri 12, 42)

Sekiz On

"Ol ilig begning mahamay atlıg işi tengridin lumbani atlıg arıgda aşok atlıg adınçıg sögüt altınınta ikinti ay sekiz yangıka puş yultuzka viçay atlıg muhurtka iki kırk kut buvanlıg irü belgüke tükellig ***sekiz on*** *türlüg nayragın yarataglıg körtle könkle koluça yarukın yaltrayu katlı bulıtdın."* "Bu hükümdarın Mahâmâyâ adlı eşi kraliçeden Lumbinî adlı korulukta, Aşoka adlı hârikulâde bir ağacın altında, ikinci ayın sekizinde, Pusya yıldızı devrinde, Vijaya saatinde, otuz iki mukaddes alâmet ve **seksen** türlü 'ikinci dereceden alâmet' ile donatılmış ve tıpkı uygun bir zamanda parıltıyla parlayarak bir buluttan (çıkmış güneş gibi bir Burkan doğdu.)" (Maitri 13,58)

Yüz

"Yarıkınta yalmasınta ***yüz*** *artuk okun urtı, yüz[inge] başınga bir t[egmedi ....]"* "(Kül Tigin'i) zırhından (ve) kaftanından **yüzden** fazla okla vurdular, (ama) yüzüne (ve) başına bir (ok bile) değmedi …" (K.T. D33)

*"***Yüz** *yılka tegi uzun özin kalın kutın igsiz togasız adasız tudasız ögrünçü mengin yirtinçü mengisin ürke ögrünçülüg ermeki bolzun."* "**Yüz yıla** yakın uzun ömrü boyunca, büyük saâdetlerle(vücudu) hastalıksız, (hayatı) tehlikesiz ve sevinçlerle, her zaman neşeli ve bahtiyar olsun!" (Maitri 1,42)

*"***Yüz** *kalplarıg ertürüp anıng içinte kılguluk ulug buyanlarıg bütürmek…" "***Yüz** çağları (Kalpa) geçirip, onun içinde yapılması gereken uşu iyilikleri tamamlamak…"(A.Y. 152, 18)

"Eren er katında özin kizledi tapug kıldı ***yüz*** *yıl anı azladı."* "Gerçek insan başkalarının yanında kendini gizlemiş; **yüz** yıl ibadet kılmış ve bunu da azımsamış." (KB.3234)

Ming

"Antada ınaru ulatı ***ming*** *yılka tegi upasılar burkan şazınınga vrhar sangram itgeyler sangr(amka) çinteklin prayan itge(y)."* "Buradan itibaren **bin** yıl müddetle müminler burkan dini için manastırlar inşa edecekler." (Maitri 109, 25)

"Yene bo iyin ögirmeklig buyan edgü kılınçıg okşatsar yoleşdürser ***ming*** *ülüşinte biringe y(e)me yitmez." "*Yine bundan dolayı sevinmekli iyi davranışı karşılaştırsa **bin** parçasından birine bile yetmez."(A.Y. 156, 11)

"Bayat birdi devlet ay terken kutı anıng şükri kılgu okıp ***ming*** *atı."* "Ey, devletli hükümdar, Tanrı sana mutluluk verdi, adını **bin** kere zikrederek ona şükretmek gerekir." (KB.109)

Tümen ~ On Ming

"Çambudvip uluş tep tegirmi tolun ..rlug bolur kingin yitizin ***tümen*** *bire bolur*." "Dünya çep çevre mükemmel olur. Genişliği ve yüksekliğini **on bin** mil eder." (Maitri 28,3)

"İkinti kuvragınga nom nomlayu y(a)rlıkadukta tokuz on ming kolti nayut ***tümen*** *t(ı)nlıglar y(e)me bo edgülerke tükellig bolup arhant kutın bultılar*." "İkinci topluluğuna öğretiyi (Dharma) anlatıp buyurduğunda doksan bin koti, nayuta **tümen** canlılar da bu iyiliklere tamamıyla sahip olup, Arhant kutsallığını buldular." (A.Y.186, 4)

"Ol ***on ming*** *balıklar ölüm kapıgınga kirip agtarılu töngderilü agınayurlar erti*." "O **on bin** balıklar ölüm kapısına girip kıvrılarak dönerek yuvarlanıyorlar idi."(A.Y. 601,10)

On Tümen ~ Yüz Ming

"Sabı antag: "Yarış yazıda ***on tümen*** *sü terilti" tir."* "Sözleri şöyle: "Yarış ovasında **yüz bin** asker toplandı" diyor. (T.Y. II Taş, B1)

"Takı adan ***on tümen*** *kolti sanı ulug küçlüg tengriler birle timburi pançaşiki çitrasini nata açita ulatı tengridem oyınçılar birle vişvakrmi tengride ulatı tengridem uz uzagutlar birle trtraştri virutaki virupakşi… vayşarvanide ulatı yir suv küzedteçi tengridem tengriler iligleri birle tegriklep tükel bilge maytrı burkan tapa kelir."* "Ve başka **yüz bin** koti sayısınca büyük, kudretli tanrılar ile Timburi, Pançasiki, Şitrasini, Nata, Açita ve diğer ilâhi mızıkacılar ile Vişvakrami tanrıdan başka semâvî ustalar ile Trâyâstrimsâh Virutaki, Virupâkşa, Vaişravana ve öteki yeri ve suyu(yani

dünyayı) koruyan ilâhi tanrı hükümdarları ile çevrili olduğu halde, mükemmel hikmetli Maytrı Burkan'a doğru gelirler."(Maitri 89,1)

"Öngre ertmiş ür ırak ülgüsüz sansız ***yüz ming*** *asankı kalp üdlerte aşnu bo yirtinçü yir suvta raçaradnaprabasi atl(ı)g t(e)ngri burkan ong b(e)lgüre y(a)rlıkamış erti."* "Uzun süre önce, geçmiş, hadsiz hesapsız, **yüz bin** Asamkhyeyakapla zamanlardan önce bu dünya, yer (ve) suda Râjaratnaprabhâsa(?) adlı tanrı Buda, uygun (şekilde?)belirerek buyurmuş idi." (A.Y. 185,9)

"Munı birding emdi manga sen 'ata kılur men munıng şükri ***yüz ming*** *kata."* "Onu sen ihsan ettin bana; bunun için **yüz bin** defa şükrederim sana." (KB. 3058)

Yüz Tümen

"(Tınlı)glarnıng iki yüz otuz kolti .. ***yüz tümen*** *yıl ertser mharaurap tamuda timin ök bir kün bir tün bolur."* "İnsanların iki yüz otuz koti **bir milyon** yılı geçse, Mahâraurava cehenneminde ise bir gün, bir gece olur." (Maitri 84, 4)

Yüz Ming Tümen

"Kamag biş ajun tın(ı)glar oglanı ol nomlug et'özüm ugrınta edgüke mengike tegmeklerin ***yüz ming tümen*** *kalp üdlerke'tegi nomlap sözlep tüketinçsiz titir."* "Bütün beş varlık şekli (Panca-gati) canlılar, o öğretili vücudum (Dharma-kâya) sebebiyle iyiliğe, huzura ulaşmalarını **yüz bin tümen** kalpa çağlara değin anlatıp söyleyerek bitiremezler." (A.Y. 165, 3)

2.2 BİRLEŞİK SAYI SÖZCÜKLERİ

Çalışmada, birleşik sayı sözcükleri olarak "bir yigirmi, eki yigirmi~iki yigirmi~iki yegirmi~on iki, üç yegirmi~üç yigirmi, tört yegirmi~tört yigirmi, beş yegirmi~biş yigirmi, altı yigirmi, yiti yegirmi, sekiz yegirmi~sekiz yigirmi~on sekiz, tokuz yegirmi, bir otuz, eki otuz~iki otuz, üç otuz, yegirmi dört, biş otuz, altı otuz, yiti otuz, yegirmi sekiz, tokuz otuz, bir kırk~otuz artukı bir, otuz artukı eki~iki

kırk~otuz iki, otuz artukı üç, otuz artukı tört, yiti kırk, otuz artukı sekiz, otuz artukı tokuz, bir elig, kırk artukı yeti, elig yiti, yüz bir, yüz sekiz, yüz yigirmi, iki yüz otuz, tört yüz tokuz on artukı biş, biş yüz, yeti yüz, ming sekiz, ming yüz artukı tört elig, ming altı yüz, eki bing, üç ming sekiz artukı yitmiş, üç ming üç yüz artukı biş otuz, tört bing~tört ming, altı bing, sekiz ming, tümenke bir egsük, on iki ming, tümen tört ming, bir tümen altı ming, bir tümen artukı yeti bing, üç tümen, tört tümen, tört tümen üç ming iki yüz, biş tümen, altı tümen, altı tümen yüz bir otuz, sekiz tümen, sekiz tümen tört ming, tokuz on ming, tokuz on sekiz ming, altı yigirmi tümen iki ming, sekiz yigirmi tümen, kırk tümen, altı yüz tümen, sekiz on tört yüz ming, altı ming tümen" alınmıştır.

Bir Yigirmi

"Kamag birle bu yir suvda on yangı arhant toyınlar boltılar tengri burkan birle ***bir yigirmi*** *sadagari ince tip tidi."* "Hepsi bu dünyada on yeni velî-râhip oldular. Tanrı burkan ile **on bir.**"(Maitri 7,44)

*"**Bir yigirmike** kılsar azuu vrmzt künke kılsar." "**On bire** yapsa veya vmzt gününe yapsa."* (Manichaica III, T.M. 148, 2)

Eki Yigirmi ~ İki Yigirmi ~ İki Yegirmi ~ On İki

"Bodunug igideyin tiyin yırgaru Oguz bodun tapa, ilgerü Kıtany Tatabı bodun tapa, birgerü Tabgaç tapa ulug sü ***eki yegir[mi*** *süledim ..... süngüşdüm."* "Halkı besleyip doyurayım diye kuzeyde Oğuz halkına doğru, doğuda Kıtay (ve) Tatabı halklarına doğru, güneyde (de) Çin'e doğru **on iki** kez büyük ordu sevk ettim …. savaştım." (K.T. D28)

"İlig beg .. türk silik körgülüg tag sengirin yimirgeli üçün ulug toyın etüzin belgürtüp ***iki yigirmi*** *bire yirde ötrü yadag baru yarlıkap k ... tarıkdı."* "Hükümdar .. Görünen dağın eteğine tırmanmak için büyük bir rahip kılığına girerek **on iki** mil bir yerde .. sonra yaya olarak haşmetle varıp uzaklaştı." (Maitri 60, 6)

"Ş{a}mnu süüsin utup burhan kutın bulup, üç tegzinç ***iki y(e)g(i)rmi*** *bölöklüg datmaçak(i)r nom tilgenin evirip, üzeliksiz nomlug küvrügüg yangkurtu tokıp üzeliksiz edgü tetyük nomlug labayıg edgüti ürüp…"* "Şeytan ordusunu yenip

aydınlanmaya (bodhi'ye) erişip üç tomar **on iki** bölümlü öğreti tekerleğini çevirip, en üstün öğreti davulunu çalıp en üstün iyi denilen öğreti borusunu iyice üfleyip…"(A.Y. 429,15)

*"Bir y(a)ruk kün **eki yigr[mi** edgü] ödin birle kim k(a)m(a)g d[indarlar] üz[e] k[edürür]."* "Bir aydınlık gün **on iki** iyi zamanla birlikte ola ki, bütün dindarlar üstüne giydirir." (Manichaica III, T.II, D.119, 3)

*"**On iki** ükek ol bularda adın kayu iki evlig kayu birke in."* "Bunlardan başka bir de **on iki** burç vardır; bunlardan bazısı iki evli, bazısı tek evlidir." (KB.138)

Üç Yegirmi ~ Üç Yigirmi

*"Kamagı biş otuz süledimiz, **üç yegirmi** süngüşdümiz."* "Toplam yirmi beş (kez) sefer ettik, **on üç** (kez) savaştık." (K.T. D18)

*"Arhant kutınga teginti… **üç yigirmi** dutagın …"* "Velîlik için gayret etti … **on üç** Dhûtaguna…" (Maitri 56,15)

Tört Yegirmi ~ Tört Yigirmi

*"Tengri yarlıkaduk üçün **tört yegirmi** yaşımka Tarduş bodun üze Şad olurtum."* "Tanrı (öyle) buyurduğu için **on dört** yaşımda Tarduş halkı üzerine Şad oturdum." (B.K. D15)

*"Ant(a) ötrü biregikide ulatı ö(ngi) kalmış açitide ulatı **tört (yigirmi)** urılar kırk tümen udu kelmi(ş) tınlıglar… alku maytrı bodisvtka amramakın üç ınag tutmak ..sin ogul kişi kodup toyın (dıntar) (boltı)lar*." "Bunun (üzerine) Vairâgika ve ötekileri geri kalmış olanlar, Ajita ve öteki **on dört** oğul ve dört yüz bin takip ederek gelmiş yaratıklar hepsi, Maytrı bodhisattva'ya karşı besledikleri sevgiden dolayı, üç sığınmayı tutarak… oğlunu karısını bırakıp râhip (oldu)lar." (Maitri 19,9)

Beş Yegirmi ~ Biş Yigirmi

*"Kötrülmüş ayagka tegimlig t(e)ngrim bo d(a)rni tutdaçı kişiler birök meni körgeli küseserler, ötrü yürüng ay sekiz yangıta azu yme **beş y(e)girmite** uz bedizçig arıg baçatıp beş törlüg bodugka ıgaç yelimin katıp yangı arıg yürüng bözte otırata*

t(e)ngrim sizing körküngüzni bedizetzün." "Yüze Tanrım, bu tılsımı tutacak kişiler beni görmek istediğinde beyaz ayın sekizinde veya **on beşinde** usta ressama temiz bir oruç tutturup beş tür boyaya ağaç tutkalını katıp, yeni, temiz, beyaz bir bezin ortasına Tanrım sizin güzelliğinizi resmettirsin"(A.Y. 444,11)

"Ay sayu iki kün ay t(e)ngri yaruk kücin almatın yorıyur yme tegzinür ay otuzka ***biş yigirmike*** *..."* "Her bir ay iki Gün-Ay tanrısının ışık gücünü almadan hareket eder ve tekrar döner ay otuz için **on beşe** …" (Manichaica III, T.M. 219, 8)

Altı Yigirmi

*"**Altı yigirmi** yaşınga, eçim kagan ilin törüsin ança kazgantı: "* "**On altı** yaşında amcam hakanın devleti için şöyle başarılar kazandı:" (K.T. D31)

Yiti yegirmi

*"Kangım Kagan **yiti yegirmi** erin taşıkmış."* "Babam Hakan **on yedi** adamla baş kaldırmış."(K.T. D11)

Sekiz Yegirmi ~ Sekiz Yigirmi ~ On Sekiz

*"**Sekiz yegirmi** yaşıma altı çub[Sogdak] tapa süledim."* "**On sekiz** yaşımda altı bölge (Soğdak'lara) doğru sefer ettim". (B.K. D25)

*"Kutlugda kutlug kitumati atlıg kent uluşta **sekiz yigirmi** vityastan şasatar boşgunmış közünür kur tengrising yüleşi brhmayu atlıg bramanlar iligintin brhmavati atlıg ög işike okşatı katuntın togup belgülüg bolup burkan kutın bulu yarlıkadaçı."* "Bahtiyarlar bahtiyarı Ketumati adlı şehirde **on sekiz** Vidyâ-sthâna-şâstra'yı talîm etmiş, gözüken saadet ilâhesine benzeyen Brahmâyu adlı Brahman hükümdarından ve (karısı) Brahmâvatî adlı ana kadına benzer bir hanımdan doğup zuhur edecek ve Burkanlığı haşmetle bulacak." (Maitri 3,28)

*"Kerek ming yaşagıl kerek **on sekiz** özüng ölgü edgü atıng kodgıl iz."* "İster bin yıl yaşa, ister **on sekiz**, bir gün öleceksin; eser olarak iyi ad bırakmaya çalış." (KB.4818)

Tokuz Yegirmi

*"Men **tokuz yegirmi** yıl şad olurtum, **tokuz [yegir]mi** yıl kagan olurtum, il tutdum."* "Ben **on dokuz** yıl şad (olarak) hüküm sürdüm, **on dokuz** yıl (da) hakan (olarak) hüküm sürdüm, devlet yönettim." (B.K. G9)

Bir Otuz

*"**Bir otuz** yaşınga Çaça Sengünke süngüşdümiz."* "(Kül Tigin) **yirmi bir** yaşında (iken) General Çaça ile savaştık." (K.T. D33)

*"Bo bo etiglerig kılu tüketdükte ötrü sımbagu d(a)r(a)nı tize arıg suv yok **bir otuz** kata arvap tördin yıngak saçsun."* "Bu işlemleri tamamladıktan sonra sımbagu dhranisini söyleyerek temiz olmayan suya **yirmi bir** kez büyülü sözler okuyarak (ve dolaşarak) suyu dört yöne döksün." (A.Y. 477,19)

Eki Otuz ~ İki Otuz

*"**Eki otuz** yaşıma Tabgaç tapa süledim."* "**Yirmi iki** yaşımda Çin'e doğru sefer ettim." (B.K. D26)

"*Anı üçün hoço uluş **iki otuz** balık kutı ..."* "Onun için Hoço ülkesinde **yirmi iki** şehir saadeti …" (Manichaica III, T.M. 176, 6)

Üç Otuz

*"**Üç otuz** balık sıdı."* " (Kağanım) **yirmi üç** şehri zapt etti." (T.Y. I Taş, D2)

Yegirmi Dört

*"Biz bilgetaluy şabı ratna v(a)çir şabınıng ötüginge altınç aynıng **y(e)g(i)rmi törti** küni bitiyü tolu boltı."* "Biz Bilge Taluy öğrenci, Ratna Vaçır adlı öğrencinin isteğiyle, altıncı **ayın yirmi dördüncü** günü yazarak tamamladık." (A.Y. 498, 3)

Biş Otuz

*"Kamağı **biş otuz** süledimiz, üç yeğirmi süngüşdümiz."* "Toplam **yirmi beş** (kez) sefer ettik, on üç (kez) savaştık." (K.T. D18)

Altı Otuz

*"Kül Tigin [**altı otuz**] yaşınga Kırkız tapa süledimiz."* "Kül Tigin **yirmi altı** yaşında (iken) Kırgızlara doğru sefer ettik." (K.T. 35)

*"Tayçing kangsi **altı otuz** yıl üze.. irinç radnav(a)çir şabı ertmiş ög kanglarım ozgu kutrulgu üçün bo üçünç künni öz iligim üze örgentük onunç aynıng y(e)girmi sekizi açılmak kutlug kün üze bitiyü tegintim."* "Tai-Ts'ing (hanedanı) K'ang-hi (mührü dönemi), **yirmi altı(ncı)** yılda(1687), (ben) hakir Ratnavajra Srâmanera geçmiş anne-babalarım kurtulsun diye bu üçüncü günü, kendi elim ile 'örgentük'(?) onuncu ayın yirmi sekizi 'açılmak' (adlı) kutlu günde saygıyla yazdım." (A.Y. 199, 16)

Yiti Otuz

*"Kül Tigin **yiti otuz** yaşınga Karluk bodun erür barur erkli yagı boltı."* "Kül Tigin **yirmi yedi** yaşında (iken) Karluk halkı (serbestçe) hareket eden (bir) düşman oldu." (K.T. K1)

*"...Nırvanka kirü kirü yarlıkamışınga tegi alku nomlarag ukıtdaçı maytrısmit **yiti otuz** ülüş ulug nom bitigig bititü tegintimiz."* "… Nirvana'ya haşmetle girinceye kadar olan hayatının bütün safhalarını öğreten **yirmi yedi** bölümlü Maytrısimit adlı büyük din kitabını, biz acîz kullar yazdırdık." (Maitri 1,36)

Yegirmi Sekiz

*"Tayçing kangsi altı otuz yıl üze... irinç radnav(a)çir şabı ertmiş ög kanglarım ozgu kutrulgu üçün bo üçünç künni öz iligim üze örgentük onunç aynıng **y(e)girmi sekizi** açılmak kutlug kün üze bitiyü tegintim."* "Tai-Ts'ing (hanedanı) K'ang-hi (mührü dönemi), yirmi altı(ncı) yılda(1687), (ben) hakir Ratnavajra Srâmanera geçmiş anne-babalarım kurtulsun diye bu üçüncü günü, kendi elim ile 'örgentük'(?) onuncu ayın **yirmi sekizi** 'açılmak' (adlı) kutlu günde saygıyla yazdım." (A.Y. 199, 19)

Tokuz Otuz

*"**Tokuz otuzka** iki ordu körüşür."* "**Yirmi dokuz**a (karşı) iki ordu görüşür." (Manichaica III, T.M. 291, 8)

Bir Kırk ~ Otuz Artukı Bir

*"Kül Tigin **bir kırk** yaşayur erti."* "Kül Tigin **otuz bir** yaşında idi." (K.T. K2)

*"**Otuz artukı bir** yaşıma Karluk bodun bungsuz [er]ür barur erkli yagı boltı."* "**Otuz bir** yaşımda Karluk halkı bağımsızca hareket eder (bir) düşman oldu." (B.K. D29)

Otuz Artukı Eki ~ İki Kırk ~ Otuz İki

*"**Otuz artukı eki** yaşıma Amgı Korgan kışladukda yut boltı." "**Otuz iki** yaşımda Amgı kalesinde kışladığımızda kıtlık oldu."* (B.K. D31)

*"Kayular ol **iki kırk** türlüg otlar tep teser."* "O **otuz iki** türlü bitki hangileridir?" (A.Y. 475,19)

*"Ol ilig begning mahamay atlıg işi tengridin lumbani atlıg arıgda aşok atlıg adınçıg sögüt altınınta ikinti ay sekiz yangıka puş yultuzka viçay atlıg muhurtka **iki kırk** kut buvanlıg irü belgüke tükellig sekiz on türlüg nayragın yarataglıg körtle könkle koluça yarukın yaltrayu katlı bulıtdın."* "Bu hükümdarın Mahâmâyâ adlı eşi kraliçeden Lumbinî adlı korulukta, Aşoka adlı hârikulâde bir ağacın altında, ikinci ayın sekizinde, Pusya yıldızı devrinde, Vijaya saatinde, **otuz iki** mukaddes alâmet ve seksen türlü 'ikinci dereceden alâmet' ile donatılmış ve tıpkı uygun bir zamanda parıltıyla parlayarak bir buluttan (çıkmış güneş gibi bir Burkan doğdu.)" (Maitri 13,56)

*"**Otuz iki** tişim örüng yinçüler üzüldi yipi kör saçıldı birer."* "**Otuz iki** dişimin, bu beyaz incilerimin ipi koptu ve onlar da birer birer döküldü." (KB. 5640)

Otuz Artukı Üç

"Ança kazganıp [… Tengri] yarlıkaduk üçün, men **otuz artukı üç** [yaşıma…y]ok erti." " *Öylece kazanıp .. (Tanrı) buyurduğu için, ben **otuz üç** yaşımda ...yok idi."* (B.K. D34)

Otuz Artukı Tört

*"**Otuz artukı tört** yaşıma Oguz tezip Tabgaçka kirti."* "**Otuz dört** yaşımda Oğuzlar kaçıp Çin'e gittiler." (B.K. D38)

Yiti Kırk

*"Ançaka'tegi bo yirtinçüde **yiti kırk** türlüg bodapakşik atl(ı)g tuyunmak arkalıg nomlar öçmetin üzülmetin turgay."* "O zamana değin bu dünyada **otuz yedi** tür Bodhi- Paksika adlı sezmek destekli öğretiler yok olmaksızın, sona ermeksizin duracak."(A.Y. 197, 14)

Otuz Artukı Sekiz

*"**Otuz artukı sekiz** yaşıma kışın Kıtany tapa süledim."* "**Otuz sekiz** yaşımda kışın Kıtaylara doğru sefer ettim." (B.K. G2)

Otuz Artukı Tokuz

*"**[Otuz artuk]ı [tokuz** y]aşıma yazın Tatabı tapa süledim."* "**Otuz dokuz** yaşımda ilkbaharda Tatabılara doğru sefer ettim." (B.K. G2)

Bir Elig

*"Sansar içinde **bir elig** orunlarta az övke biligsiz biligde ulatı utun nızvanılarnıng küçeddükinte ..."* "Samsâra içinde, **kırk bir** (türlü) yerlerde hırs-hiddet (ile) bilgisiz bilgide, dahası kötü tutkuların güçlendiği anlarda…" (A.Y. 133,17)

Kırk Artukı Yeti

*"Kangım kagan bunç[a ...] **kırk artukı yeti** yolı sülemiş, yegirmi süngüş süngüşmiş."* "Babam hakan bunca … **kırk yedi** kez sefer etmiş, yirmi (kez) savaşmış." (K.T. D15)

Elig Yiti

*"Ne yime yalanguklarnıng **elig yiti** kolti altı yüz tümen yıllar ertser timin ök raurap tamuda bir kün bir tün bolur."* "İnsanların **elli yedi** koti ve altı yüz bin yılı geçse, bu sırada Raurava cehenneminde bir gün bir gece olur." (Maitri 83, 24)

Yüz Bir

*"Ol an(tag) ... **yüz bir** türlüg bodugın bodumış osuglug hua çeçekin yarataglag tümen bire king çmbudvip uluşlug ..."* "Bu derece **yüz bir** çeşit kına yakınmış gibi, çiçeklerle bezeli on bin mil geniş(liğinde)ki dünya ..."(Maitri 28,15)

Yüz Sekiz

*"Bo otlarıg tüz ülüş kılıp puş yultuzka sokup lalap bo d(a)r(a)nı üze ol lalamış otug **<yüz> sekiz** kata arvasun."* "Bu bitkilerden eşit miktarlarda alıp pusya konumuna gelen bir günde bunları öğütüp toz haline getirerek büyü sözleriyle **yüz sekiz** kez okusun." (A.Y. 476,17)

Yüz Yigirmi

*"Ay oglum ulug karı **yüz yigirmi** yaşlag men."* "Ey oğlum! Ben çok ihtiyar ve **yüz yirmi** yaşındayım."(Maitri 11,10)

İki Yüz Otuz

*"(Tınlı)glarnıng **iki yüz otuz** kolti .. yüz tümen yıl ertser mharaurap tamuda timin ök bir kün bir tün bolur."* "İnsanların **iki yüz otuz** koti 1 000 000 yılı geçse, Mahâraurava cehenneminde ise bir gün, bir gece olur." (Maitri 84, 3)

Tört Yüz Tokuz On Artukı Biş

*"Takı kalmış **tört yüz tokuz on artukı biş** bodisvtlar (birgey)ler."* "Geriye kalan **dört yüz doksan beş** bodhisattva (sonra) girecekler." (Maitri 8,15)

Biş Yüz

"Bukug Totok ... Kangı Lisün Tay-Sengün başad[u] ***biş yüz*** *eren kelti."* "Bukug Totok … Babası (?) Lisün Tay-Sengün kumandasında **beş yüz** kişi geldi." (B.K. G11)

*"****(B)iş yüz*** *yaratmak kim birimim ötep inçin ereyin."* "**Beş yüz** altın (bununla borçlarımı) ödeyip sükûnete kavuşayım." (Maitri 10,23)

Yeti yüz

"Kamagı ***yeti yüz*** *er bolmış."* "Hepsi **yedi yüz** kişi olmuşlar." (K.T. D13)

Ming Sekiz

"Bo d(a)rnig tutup aşnu ***ming sekiz*** *kata sözlesün."* "Bu Dhâranî'yi tutup önce **bin sekiz** defa söylesin." (A.Y. 440ç, 20)

Ming Yüz Artukı Tört Elig

"Bularnang ara ang üst(ü)n ***ming yüz artukı tört elig*** *bire (ulug) sançip atlıg (ta)mu erür."* "Bunların içinde en üstün olanı **bin yüz kırk dört** mil (büyüklüğünde) Sanjiva adlı bir cehennemdir." (Maitri 81, 36)

Ming Altı Yüz

"Bir karşapan altun ***ming altı yüz*** *yartmak bolur."* "Bir karşapana altın **bin altı yüz** yartmak'tır." (A.Y.442, 13)

Eki Bing

"Biz ***eki bing*** *ertimiz."* "Biz **iki bin** (kişi) idik." (T.Y. I Taş,G9)

Üç Ming Sekiz Artukı Yitmiş

"Bu yime altınç **üç ming sekiz artukı yitmiş** bire ulug tapn atlıg tamu erür." *"Bu da altıncısı* ***üç bin altmış sekiz*** *mil büyüklüğünde Tapa adlı cehennemde bulunurlar."* (Maitri 84,17)

Üç Ming Üç Yüz Artukı Biş Otuz

*"**Üç ming üç yüz artukı biş otuz** bire ulug maharurap atlıg tamu erür."* "**Üç bin üç yüz yirmi beş** mil büyüklüğünde Mahâraurava adlı bir cehennem vardır." (Maitri 83, 50)

Tört Bing ~ Tört Ming

*"Kül Tigining altunın, kümüşin, agışın, barımın, **tör[t bıng]** yılk[ıs]ın ayağma Tuygut bu […] begim tigin yügerü Tengri bolça […] taş bitidim."* "Kül Tigin'in altınlarını, gümüşlerini, servetini, malını, **dört bin** (attan oluşan) sürülerini koruyan Tuygut beyim prens yukarıda Tanrı olunca (…mezar) taş(ını) yazdım." (K.T. G-B)

*"Ol antag uzun künin tünin **tört ming** yıl yaş yaşayurlar."* "O bunca uzun gün ve gecede **dört bin** yıl yaşarlar." (Maitri 83, 29)

*"Çerig sançmış alp er tutuzmış ayu manga **tört ming** er sü tükel sü tiyü."* "Ordular yenmiş olan kahraman adam demiş ki: benim için **dört bin** asker tam bir ordudur." (KB. 2335)

Altı Bing

*"[Süsi **altı bing**] ermiş."* "Ordusu (**altı bin** kişilik) imiş." (T.Y. I Taş,G9)

Sekiz Ming

*"Ol antag uzun künün tünün **sekiz ming** yıl yaşap emgek emgenürler."* "Bunun kadar uzun bir gün ve gecede **sekiz bin** yıl yaşayıp acı çekerler."(Maitri 84, 7)

Tümenke bir Egsük

*"Bir kılıçın **tümenke bir egsük** kişi yalangukug ölürdi erdi*." "Bir kılıç ile **on binden bir eksik** insan öldürdü idi."(Maitri 58, 24)

On İki Ming

*"Sınamış yagıçı kişi tenglemiş **on iki ming** er sü öküş süt imiş."* "Tecrübeli savaş adamı karşılaştırmış ve **on iki binlik** ordunun büyük kuvvet olduğunu söylemiştir." (KB.2334)

Tümen Tört Ming

*"(Tengr)i tengrisi bur(kan) şririn ... alku çmbudvip uluşta .. **(tü)men tört ming** ... içgey ..."* "Tanrılar Tanrısı Burkan emânâtı mukaddesini .. bütün Jambudvîpa'da … **on dört bin** … içecek... "(Maitri 109,23)

Bir Tümen Altı Ming

*"Ol antag uzun künün tünün **bir tümen altı ming** yıl yaş yaşap emgek emgenürler."* "Bu kadar uzun gün ve gecede **on altı bin** yıl yaşayıp acı çekerler."(Maitri 84,47)

Bir Tümen Artukı Yeti Bing

*"Tab]gaç atlıg süsi **bir tümen artukı yeti bing** süg ilki kün ölürtüm."* "Çin süvari ordusu(ndan) **on yedi bin** askeri birinci gün öldürdüm." (B.K. G1)

Üç Tümen

*"Töngker tagda tegip tokıdım, **üç tümen** süg [ölürt]üm."* "Töngker dağında hücum edip vuruştum, **otuz bin** askeri öldürdüm." (B.K. G8)

Tört Tümen

*"Ku Sengün başadu **tört tümen** sü kelti."* "General Ku kumandasında **kırk bin** (kişilik bir) ordu geldi." (B.K. G8)

*"Anın siz bolgay siz muntada kin **tört tümen** yaşlıg tınlıg."* "Bu sebepten siz, şu andan itibaren istikbâlde **kırk bin** yıl yaşayan yaratık olacaksınız." (Maitri 54,29)

Tört Tümen Üç Ming İki Yüz

"Ne üçün tip tiser yüz (yıl) yaşadım tünüg adıra sanasar ***tört tümen üç ming iki yüz*** *tünler erti."* " Neden? Yüz yıl yaşadım, geceler dikkatle sayılacak olsa **kırk üç bin iki yüz** gece geçti." (Maitri 9,7)

Biş Tümen

*"Tabgaç Ong Totok****, biş t[ümen*** *sü kelti; süngüşdümiz]."* "Çin vali Ong, **elli bin** (kişilik bir) ordu (ile üzerimize) geldi; savaştık." (K.T. D31)

Altı Tümen

"İkinti ogurlug nom nomlayu yarlıkadı ***altı tümen*** *kun(çuyl)ar kut…"* "İkinci sebep?: Dini haşmetle vaaz etti. **Altmış bin** kraliçe, erme…" (Maitri 23, 29)

Altı Tümen Yüz Bir Otuz

"Ne yime yalanguklar ***al(tı) tü(men) yüz bir otuz*** *kolti al(tı) (ming) tümen yıllar ertser timin ök (tapan) tamuda bir kün bir tün bolur."* "İnsanların **altmış bin yüz yirmi bir** koti ve altmış milyon yılı geçse Tapana cehenneminde bir gün, bir gece olur." (Maitri 84,43)

Sekiz Tümen

"Çaça Sengün ***sekiz tümen*** *[sü] bi[r]le süngüşdüm, süsin anta ölürtüm."* "(Orada) General Çaça (kumandasında) **seksen bin** (kişilik bir) ordu ile savaştım, askerlerini orada öldürdüm." (B.K. D26)

"Arıgda üç tegzin(ç) (iki) yigirmi bölük nomlug t(ilgen) tevirip atnakaudani aşivaç(it) (badirik) kaşpi mahanmıda ulatı biş pançaki toyınlarag ***sekiz tümen*** *tengrilerig kutgaru yarlıkadı."* "Ormanda üç devir (yaptırarak) on iki kısımlı din tekerleğini döndürüp Âjnâta-Kaundinya, Aşvajit, Bhadrika, Kaşyapa, Mahânâma'dan ibaret beş râhibi, **seksen bin** ilahı haşmetle kurtardı."(Maitri 7,30)

Sekiz Tümen Tört Ming

*"K(a)ltı bo ç(a)mbudivip yertinçüte <**sekiz tümen tört ming** ulug el uluşlar erür> **sekiz tümen tört ming** ök ulug eligler hanlar tetir."* "İşte bu Jambudvîpa dünyada **seksen dört bin** ülke ve **seksen dört bin** hükümdar vardır."(A.Y.410,22)

Tokuz On Ming

*"İkinti kuvragınga nom nomlayu y(a)rlıkadukta **tokuz on ming** kolti nayut tümen t(ı)nlıglar y(e)me bo edgülerke tükellig bolup arhant kutın bultılar."* "İkinci topluluğuna öğretiyi (Dharma) anlatıp buyurduğunda **doksan bin** koti, nayuta tümen canlılar da bu iyiliklere tamamıyla sahip olup, arhant kutsallığını buldular." (A.Y.186, 3-4)

Tokuz On Sekiz Ming

*"Üçünç kuvragınga nom nomlayu y(a)rlıkadukta **tokuz on sekiz ming** kolti nayut tümen kişiler y(e)me ok arhant kutın bultılar."* "Üçüncü topluluğuna (Samgha) öğretiyi (Dharma) açıklayıp buyurduğunda, **doksan sekiz bin** koti, nayuta on bin insan daha arhant kutsallığını buldular." (A.Y. 186,8)

Altı Yigirmi Tümen İki Ming

*"Burkanlarka yazmış yangılmış tınlıglar… alku sançip tamuda togarlar.. anta togup irinçler .. **altı (yigirm)i tümen iki ming** kolti… yaş yaşayurlar."* "Burkanlara karşı günah işlemiş yaratıklar hep Sanjiva cehenneminde doğarlar, orada doğup sefiller, **yüz altmış iki bin** koti... yaşarlar."(Maitri 81,53)

Sekiz Yigirmi Tümen

*"Şakilar işi(l)eri kim üç kurla nom yarlıg işidip **sekiz yigirmi tümen** işiler kut."* "Şâkya kadınları üç sıra halinde dini dinleyip **yüz seksen bin** kadın, erme." (Maitri 23,38)

Kırk Tümen

*"Ol dıntar künte **kırk tümen** altun yartmak satagı ed (tavar) aş içgü yigeli yunglagalı... bolur."* "Bu rahip bir günde **dört yüz bin** altın, yartmak değerinde mal, yiyecek ve içecek şeyleri yemeye ve kullanmaya… olur."(Maitri 99, 3)

Altı Yüz Tümen

*"Ne yime yalanguklarnıng elig yiti kolti **altı yüz tümen** yıllar ertser timin ök raurap tamuda bir kün bir tün bolur."* "İnsanların elli yedi koti ve **altı yüz bin** yılı geçse, bu sırada Raurava cehenneminde bir gün bir gece olur." (Maitri 83, 25)

Sekiz On Tört Yüz Ming

*"Yene **sekiz on tört yüz ming** kata altun tilgenlig yiti ertinike tükellig çakravart kan boltum."* "Yine **sekiz yüz kırk bin** defa, altın tekerlekli yedi mücevhere(Saptaratna) eksiksiz Cakravartin han oldum." (A.Y. 187, 22-23)

Altı Ming Tümen

*"Ne yime yalanguklar al(tı) tü(men) yüz bir otuz kolti **al(tı) (ming) tümen** yıllar ertser timin ök (tapan) tamuda bir kün bir tün bolur."* "İnsanların altmış bin yüz yirmi bir koti ve **altmış milyon** yılı geçse Tapana cehenneminde bir gün, bir gece olur." (Maitri 84,43)

2.3 SIRA SAYI SÖZCÜKLERİ

Çalışmada, sıra sayı sözcükleri olarak, "engilki~ilki~başkıntı~bir~öng, ekinti~ikinti~ikinçi**,** üçünç**,** törtünç**,** bişinç**,** altınç**,** yitinç~yetinç**,** sekizinç**,** tokuzunç**,** onunç**,** bir yigirminç~bir yegirminç**,** iki yegirminç~iki yigirminç**,** üç yigirminç~üç yegirminç**,** tört yegirminç~tört yigirminç**,** beş yigirminç~beş yegirminç**,** yegirmi altınç**,** yiti yegirminç**,** sekiz yigirminç**,** tokuz yigirminç**,** yigirminç~yegirminç**,** otuzunç" alınmıştır.

Eng ilki ~ İlki ~ Başkıntı ~ Bir ~ Öng

*"**Eng ilki** Togu Balıkda süngüşdüm."* "**İlk önce** Toğu Balık'ta savaştım." (B.K. D30)

*"İnçe k(a)ltı **'eng'ilki** köni ongaru kongül turgurmaktın köni ögke tükellig erser .."* "Şöyle ki: **birincisi**, doğru, sağlam duygu beslemek (yönün)den doğru düşünceye hakim ise,.." (A.Y. 147, 8)

*"Altı bitigeçii oglan **eng'ilki** öküş emgek körür kin .... bolur."* "Altı yazıcı oğlan **ilk önce** çok ızdırap görür sonra … olur." (Manichaica III, T. II, D. 172b. , 7)

*"**İlki** sü taş[ık]mış erti, ekin sü ebde erti."* "**Birinci** ordu (sefere) çıkmış idi, ikinci ordu yurtta idi." (B.K. D32)

*"**İlki** tıltag sögüt önmiş erür."* "**Birinci** sebep: Ağaç doğmuştur." (Maitri 41,1)

*"**Başkıntı** ülüş tükedi."* "**Birinci** bölüm bitti." (Maitri 14,10)

*"**Bir** ulug bedük king alkag bolmak ikinti körklüg .."* "**Biri(ncisi):** büyük ve geniş olmak. İkincisi: güzel .. olacak. (Maitri 20,8)

*"Nomlug **öng** ülüş bulmakıngız."* "Dinin **birinci** (yani: asıl) kısmını bulun!" (Maitri 90, 19)

Ekinti ~ İkinti ~ İkinçi

*"**Ekinti** Antarguda süngüşdüm."* "**İkinci** olarak Antargu'da savaştım." (B.K. D30)

*"**Ekinti** Işbara Yamtar boz atıg binip tegdi."* "**İkinci** olarak Işbara Yamtar'ın boz atına binip hücum etti." (K.T. D34)

*"Bir ulug bedük king alkag bolmak **ikinti** körklüg .."* "Biri(ncisi): büyük ve geniş olmak. **İkincisi:** güzel .. olacak." (Maitri 20,9)

*"**İkinti** tütrüm tering yorüglüg nom tözinte ayıglamaksız çulvusuz erser .."* "**İkincisi,** keskin, derin anlamlı öğreti (Dharma) esasında (Svabhâva) kötülemeksiz, küfürsüz ise.."(A.Y. 147,10)

*"**İkinti** bilge bilig üçünç yigedmek törtünç sevinmek bişinç tavranmak altınç kirtü yitinç kirtgünmek sekizinç serinmek tokuzunç könin ermek onunç edgü kılınçlıg bir yigirminç tüz köngülüg iki yigirminç yaruk ..."* "**İkincisi** hikmetli (olmak), üçüncüsü yüceltmek, dördüncüsü sevinmek, beşincisi davranmak, altıncısı doğru (olmak), yedincisi inanmak, sekizincisi katlanmak, dokuzuncusu dürüst olmak, onuncusu iyi işler (yapmak), on birincisi doğru gönüllü (olmak), on ikincisi aydınlık (olmak)..."(Manichaica III, T.M. 423b, 1)

*"Biri til köni bolsa kavli bütün **ikinçi** törü kılsa ilke kutın."* "Biri doğru sözlü olmak, **ikincisi** memlekette kanunu devletle uygulamak."(KB. 5903)

Üçünç

*"**Üçünç** [Çuş başınta sü]ngüşdüm."* "**Üçüncü** olarak Çuş (ırmağı) başında savaştım." (B.K. D30)

*"**Üçünç** Yegen Silig Beging kedimlig torug at binip tegdi."* "**Üçüncü** olarak Yeğen Siliğ Bey'in giyimli doru atına binip hücum etti." (K.T. D33)

*"Bu **üçünç** boşgutsuz arhant dıntar titir."* "Bu, **üçüncü** 'öğrenmeyen, velîdir." (Maitri 2, 9)

*"Altun önglüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom iligi atl(ı)g nom bitigde kılınç adartmakın öçürmek atl(ı)g bişinç bölük **üçü[nç** tegz]inç..."* "Altın renkli, parlak parıltılı her (şey)den (çok) yükseltilmiş, öğreti (Dharma) hükümdarı adlı öğreti kitabında davranış engellemesini yok etmek adlı beşinci bölüm **üç[üncü** to]mar…"(A.Y. 130a, 4)

*"İkinti bilge bilig **üçünç** yigedmek törtünç sevinmek bişinç tavranmak altınç kirtü yitinç kirtgünmek sekizinç serinmek tokuzunç könin ermek onunç edgü kılınçlıg bir yigirminç tüz köngülüg iki yigirminç yaruk ..."* "İkincisi hikmetli (olmak), **üçüncüsü** yüceltmek, dördüncüsü sevinmek, beşincisi davranmak, altıncısı doğru (olmak), yedincisi inanmak, sekizincisi katlanmak, dokuzuncusu dürüst olmak, onuncusu iyi işler (yapmak), on birincisi doğru gönüllü (olmak), on ikincisi aydınlık (olmak)..."(Manichaica III, T.M. 423b, 1)

*"**Üçünç** karşı içre köni tutsa öz yırak tutsa tengsiz yaragsızda köz."* "**Üçüncüsü** saray içinde doğru hareket etmeli; uygunsuz ve yakışıksız işlerden uzak durmalı." (KB. 4122)

Törtünç

*"**Törtünç** Ezgenti Kadızda süngüşdüm."* "**Dördüncü** olarak Ezgenti Kadız'da savaştım." (B.K. D31)

*"Arhant kutın bulup taymaz bu **törtünç** boşgutsuz arhant dıntar titir."* "Bu, **dördüncü** öğrenmeyen velîdir." (Maitri 2,15)

*"**Törtünç** alku tınl(ı)g oglanınga edgü sakınç sakınsar..."* "**Dördüncüsü,** bütün canlılar için iyi düşünceler beslerse…" (A.Y. 147, 15)

*"İkinti bilge bilig üçünç yigedmek **törtünç** sevinmek bişinç tavranmak altınç kirtü yitinç kirtgünmek sekizinç serinmek tokuzunç könin ermek onunç edgü kılınçlıg bir yigirminç tüz köngülüg iki yigirminç yaruk ..."* "İkincisi hikmetli (olmak), üçüncüsü yüceltmek, **dördüncüsü** sevinmek, beşincisi davranmak, altıncısı doğru (olmak), yedincisi inanmak, sekizincisi katlanmak, dokuzuncusu dürüst olmak, onuncusu iyi işler (yapmak), on birincisi doğru gönüllü (olmak), on ikincisi aydınlık (olmak)..."(Manichaica III, T.M. 423b, 1)

*"Bu **törtinç** titimlig kerek bolsa alp yagı boynın egse işin kılsa yarp."* "**Dördüncüsü** düşmanına boyun eğdirmek; memleket işlerini yapmak için azimkâr ve cesur olmak." (KB.5905)

Bişinç

*"Lagzın yıl **bişinç** ay yiti otuzka yog ertürtüm."* "Domuz yılının **beşinci** ayının yirmi yedisinde cenaze (törenini) tamamladım." (B.K. G10)

*"**Bişinç** klyakasaprş börtmeki öze asag tutu kılmak antag erti."* "**Beşincisi,** sağlık veren, teması ile hizmet etmesi şöyle idi:" (Maitri 5,35)

*"Altun önglüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom iligi atl(ı)g nom bitigde kılınç adartmakın öçürmek atl(ı)g **bişinç** bölük üçü[nç tegz]inç…"* "Altın renkli, parlak

parıltılı her (şey)den (çok) yükseltilmiş, öğreti (Dharma) hükümdarı adlı öğreti kitabında davranış engellemesini yok etmek adlı **beşinci** bölüm üç[üncü to]mar…"(A.Y. 130a,4)

*"İkinti bilge bilig üçünç yigedmek törtünç sevinmek **bişinç** tavranmak altınç kirtü yitinç kirtgünmek sekizinç serinmek tokuzunç könin ermek onunç edgü kılınçlıg bir yigirminç tüz köngülüg iki yigirminç yaruk ..."* "İkincisi hikmetli (olmak), üçüncüsü yüceltmek, dördüncüsü sevinmek, **beşincisi** davranmak, altıncısı doğru (olmak), yedincisi inanmak, sekizincisi katlanmak, dokuzuncusu dürüst olmak, onuncusu iyi işler (yapmak), on birincisi doğru gönüllü (olmak), on ikincisi aydınlık (olmak)..."(Manichaica III, T.M. 423b, 2)

*"Bu törtünç yavuz begke arkuk kılınç **bişinçi** yaragsız bu yalgan erinç."* "Bir bey için fena olan şeylerin dördüncüsü inatçılıktır; yakışmayan bu şeylerin **beşincisi** de şüphesiz yalancılıktır." (KB. 2062)

Altınç

*"Bu yime **altınç** üç ming sekiz artukı yitmiş bire ulug tapn atlıg tamu erür."* "Bu da **altıncısı** üç bin altmış sekiz mil büyüklüğünde Tapa adlı cehennemde bulunurlar." (Maitri 84,17)

*"Biz bilgetaluy şabı ratna v(a)çir şabınıng ötüginge **altınç** aynıng y(e)g(i)rmi törti küni bitiyü tolu boltı."* "Biz Bilge Taluy öğrenci, Ratna Vaçır adlı öğrencinin isteğiyle, **altıncı** ayın yirmi dördüncü günü yazarak tamamladık." (A.Y. 498, 3)

*"İkinti bilge bilig üçünç yigedmek törtünç sevinmek bişinç tavranmak **altınç** kirtü yitinç kirtgünmek sekizinç serinmek tokuzunç könin ermek onunç edgü kılınçlıg bir yigirminç tüz köngülüg iki yigirminç yaruk ..."* "İkincisi hikmetli (olmak), üçüncüsü yüceltmek, dördüncüsü sevinmek, beşincisi davranmak, **altıncısı** doğru (olmak), yedincisi inanmak, sekizincisi katlanmak, dokuzuncusu dürüst olmak, onuncusu iyi işler (yapmak), on birincisi doğru gönüllü (olmak), on ikincisi aydınlık (olmak)..."(Manichaica III, T.M. 423b, 3)

Yitinç ~ Yetinç

"Barkın, bedizin, bitig taş[ın] biçin yılka, ***yitinç*** *ay yiti otuzka kop alkd[ım]ız."* "Türbesini, resimlerini-heykellerini (ve) kitabe taşını Maymun yılında, **yedinci** ay(ın) yirmi yedi(sin)de hep bitirdik." (K.T. K-D)

*"****Yitinç*** *ödsüz kolusuz sıgurmak."* "**Yedincisi:** vakitsiz toplamak." (Maitri 32,1)

"*Altun önglüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom eligi atl(ı)g nom bitigde ilinmeksiz tegme d(a)r(a)nı nomug ukıtmak atl(ı)g üç y(e)g(i)rminç bölük* ***yetinç*** *tegzinç ..."* "Altın renkli, parlak ışıklı, her şeyden yüce öğreti(ler) kitabında hükümdarı adlı öğreti kitabında bağlanmama denen dharaniyi anlatmak adlı **yedinci** kitap on üçüncü bölüm…" (A.Y. 459, 6)

"İkinti bilge bilig üçünç yigedmek törtünç sevinmek bişinç tavranmak altınç kirtü ***yitinç*** *kirtgünmek sekizinç serinmek tokuzunç könin ermek onunç edgü kılınçlıg bir yigirminç tüz köngülüg iki yigirminç yaruk ..."* "İkincisi hikmetli (olmak), üçüncüsü yüceltmek, dördüncüsü sevinmek, beşincisi davranmak, altıncısı doğru (olmak), **yedincisi** inanmak, sekizincisi katlanmak, dokuzuncusu dürüst olmak, onuncusu iyi işler (yapmak), on birincisi doğru gönüllü (olmak), on ikincisi aydınlık (olmak)..."(Manichaica III, T.M. 423b, 3)

Sekizinç

"Bu erür ***sekizinç*** *boşgutsuz arhnt dıntar."* "Bu, **sekizinci** öğrenmeyen velî-rahiptir." (Maitri 2,42)

*"****S(e)kizinç*** *kamag burkanlar kirtüdin kelmişler alku kamag nomlarta togmaksızıg öçmek..."* "**Sekizinci:** bütün burkanlar imanlı gelmişler bütün kanunlarda doğmaksızın sönmek…"(A.Y. 34n, 22)

"İkinti bilge bilig üçünç yigedmek törtünç sevinmek bişinç tavranmak altınç kirtü yitinç kirtgünmek ***sekizinç*** *serinmek tokuzunç könin ermek onunç edgü kılınçlıg bir yigirminç tüz köngülüg iki yigirminç yaruk ..."* "İkincisi hikmetli (olmak), üçüncüsü yüceltmek, dördüncüsü sevinmek, beşincisi davranmak, altıncısı doğru (olmak), yedincisi inanmak, **sekizincisi** katlanmak, dokuzuncusu dürüst olmak, onuncusu iyi

işler (yapmak), on birincisi doğru gönüllü (olmak), on ikincisi aydınlık (olmak)...”(Manichaica III, T.M. 423b, 4)

Tokuzunç

*“**Tokuzunç** ay yeti otuzka yog ertürtümiz.”* “**Dokuzuncu** ay(ın) yirmi yedi(sin)de yas töreni(ni) tamamladık.”(K. T. K-D)

*“**Tokuzunç** boşgutsuz arhant dıntar.”* “Bu, **dokuzuncu** öğrenmeyen velî-rahiptir.” (Maitri 2, 48)

*“**Tok(u)zunç** togmamak törü ök kirtü erür…”* “**Dokuzuncusu:** doğmamak kanunu da gerçektir.” (A.Y. 34r,22)

*“İkinti bilge bilig üçünç yigedmek törtünç sevinmek bişinç tavranmak altınç kirtü yitinç kirtgünmek sekizinç serinmek **tokuzunç** könin ermek onunç edgü kılınçlıg bir yigirminç tüz köngülüg iki yigirminç yaruk ...”* “İkincisi hikmetli (olmak), üçüncüsü yüceltmek, dördüncüsü sevinmek, beşincisi davranmak, altıncısı doğru (olmak), yedincisi inanmak, sekizincisi katlanmak, **dokuzuncusu** dürüst olmak, onuncusu iyi işler (yapmak), on birincisi doğru gönüllü (olmak), on ikincisi aydınlık (olmak)...”(Manichaica III, T.M. 423b, 4)

Onunç

*“Bunça kazganıp kang[ım k]agan [I]t yıl **onunç** ay altı otuzka uça bardı.”* “Bu kadar (çok) kazanıp babam hakan Köpek yılının **onuncu** ayının yirmi altısında vefat etti.” (B.K. G10)

*“**Onunç** ülüş tükedi*.” “**Onuncu** bölüm, kitap(nom) bitti.” (Maitri 34,21)

*“Tayçing kangsi altı otuz yıl üze.. irinç radnav(a)çir şabı ertmiş ög kanglarım ozgu kutrulgu üçün bo üçünç künni öz iligim üze örgentük **onunç** aynıng y(e)girmi sekizi açılmak kutlug kün üze bitiyü tegintim.”* “Tai-Ts’ing (hanedanı) K’ang-hi (mührü dönemi), yirmi altı(ncı) yılda(1687), (ben) hakir Ratnavajra Srâmanera geçmiş anne-babalarım kurtulsun diye bu üçüncü günü, kendi elim ile ‘örgentük’(?) **onuncu** ayın yirmi sekizi ‘açılmak’ (adlı) kutlu günde saygıyla yazdım.” (A.Y. 199, 19)

"İkinti bilge bilig üçünç yigedmek törtünç sevinmek bişinç tavranmak altınç kirtü yitinç kirtgünmek sekizinç serinmek tokuzunç könin ermek ***onunç*** *edgü kılınçlıg bir yigirminç tüz köngülüg iki yigirminç yaruk ..."* "İkincisi hikmetli (olmak), üçüncüsü yüceltmek, dördüncüsü sevinmek, beşincisi davranmak, altıncısı doğru (olmak), yedincisi inanmak, sekizincisi katlanmak, dokuzuncusu dürüst olmak, **onuncusu** iyi işler (yapmak), on birincisi doğru gönüllü (olmak), on ikincisi aydınlık (olmak)..."(Manichaica III, T.M. 423b, 5)

Bir Yigirminç ~ Bir Yegirminç

*"**Bir yigirminç** bölük nom tükedi."* "**On birinci** bölüm(bölüm), kitap (nom) bitti." (Maitri 38,57)

"Altun önglüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom eligi atl(ı)g nom bitigde tört m(a)haranç t(e)ngriler t(e)ngri yalanguk kuvragın körmek atl(ı)g ***bir y(e)g(i)rminç*** *bölük..."* "Altın renkli, parlak ışıklı, her şeyden yüce öğreti(ler) hükümdarı adlı öğreti kitabında dört Mahârâjâ Tanrılar Tanrısının insan topluluğunu görmesi adlı **on birinci** bölüm…" (A.Y. 398, 22)

"İkinti bilge bilig üçünç yigedmek törtünç sevinmek bişinç tavranmak altınç kirtü yitinç kirtgünmek sekizinç serinmek tokuzunç könin ermek onunç edgü kılınçlıg ***bir yigirminç*** *tüz köngülüg iki yigirminç yaruk ..."* "İkincisi hikmetli (olmak), üçüncüsü yüceltmek, dördüncüsü sevinmek, beşincisi davranmak, altıncısı doğru (olmak), yedincisi inanmak, sekizincisi katlanmak, dokuzuncusu dürüst olmak, onuncusu iyi işler (yapmak), **on birincisi** doğru gönüllü (olmak), on ikincisi aydınlık (olmak)..."(Manichaica III, T.M. 423b, 6)

İki Yegirminç ~ İki Yigirminç

"Tört m(a)haraaça t(e)ngriler yertinçüg küzetmek atl(ı)g ***iki y(e)girminç*** *bölök..."* "Dört Mahârâja Tanrılarının yeryüzünü koruması" adlı **on ikinci** bölüm.."(A.Y. 404a, 9)

"İkinti bilge bilig üçünç yigedmek törtünç sevinmek bişinç tavranmak altınç kirtü yitinç kirtgünmek sekizinç serinmek tokuzunç könin ermek onunç edgü kılınçlıg ***bir***

yigirminç *tüz köngülüg iki yigirminç yaruk ...”* “İkincisi hikmetli (olmak), üçüncüsü yüceltmek, dördüncüsü sevinmek, beşincisi davranmak, altıncısı doğru (olmak), yedincisi inanmak, sekizincisi katlanmak, dokuzuncusu dürüst olmak, onuncusu iyi işler (yapmak), on birincisi doğru gönüllü (olmak), **on ikincisi** aydınlık (olmak)...”(Manichaica III, T.M. 423b, 7)

Üç Yigirminç ~ Üç Yegirminç

“Altun önglüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom eligi atl(ı)g nom bitigde ilinmeksiz tegme d(a)r(a)nı nomug ukıtmak atl(ı)g ***üç y(e)g(i)rminç*** *bölük yitinç tegzinç...”* “Altın renkli, parlak ışıklı, her şeyden yüce öğreti(ler) hükümdarı adlı öğreti kitabında hakimiyete ulaşma denen dharaniyi anlatmak adlı yedinci kitap **on üçüncü** bölüm…” (A.Y. 465, 8.)

*“**Üç yigirminç** no[m kutı] t(e)ngri bular .”* “**On üçüncü(sü)** öğreti saadetini Tanrı elde eder.”(Manichaica III, T.II, D.119, 20)

Tört Yegirminç ~ Tört Yigirminç

“Altun önglüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom eligi atl(ı)g nom bitigde çintamani atl(ı)g d(a)r(a)nı nomug ukıtmak atl(ı)g ***tört y(e)g(i)rminç*** *bölük...”* “Altın renkli, parlak ışıklı, her şeyden yüce öğreti(ler) hükümdarı adlı öğreti kitabında çintamani adlı dharani öğretiyi anlatmak adlı **on dördüncü** bölüm...” (A.Y. 465, 8.)

Beş Yigirminç ~ Beş Yegirminç

“(Maytrısimi)t bitigde tözkerinçsiz (burkan) (kutın) bulmak atlıg ***biş yigirminç*** *(ülüş) (nom) (tü)kedi.”* “Maytrısimit (adlı) kitapta “Derûnuna nüfûz edilemeyen (Burkanlığa) ulaşmak” adlı **on beşinci** (bölüm) bitti.” (Maitri 46,26)

“Altun önglüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom eligi atl(ı)g nom bitigde sarasvati atl(ı)g t(e)ngri kızı ötüg ötünmek atl(ı)g ***beş y(e)g(i)rminç*** *bölük ...”* “Altın renkli, parlak ışıklı, her şeyden yüce öğreti(ler) hükümdarı adlı öğreti kitabında Sarasvati adlı Tanrıça’nın saygıyla arzı adlı **on beşinci** bölüm...” (A.Y. 473, 13)

Yegirmi Altınç

*"Kangsi **y(e)g(i)rmi altınç** yıl altınç aynıng y(e)g(i)rmi ikisi kün üze altınç bölüküg bitiyü tolu boltı." "K'ang-hi (mührü dönemi) **on altıncı** yıl altıncı ayın on ikinci günü altıncı bölümü yazarak tamamladı."*(A.Y. 458,16)

Yiti Yegirminç

*"Altun önglüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom eligi atl(ı)g nom bitigde şırıkını kut t(e)ngri katunı ed tavarıg üstemek atl(ı)g **yiti y(e)g(i)rminç** bölük ..."* "Altın renkli, parlak ışıklı, her şeyden yüce öğreti(ler) kitabında hükümdarı adlı öğreti kitabında Srîkanya baht Tanrı hatununun mal mülkünü çoğaltmak adlı **on yedinci** bölüm…" (A.Y. 518, 11)

Sekiz Yigirminç

*"Maytrısmit nom bitigde belgürtme balık uluşug körüp korkmak aymanmak atlıg **sekiz yigirminç** ülüş nom tükedi."* "Maytrısimit adlı din kitabında "Zuhur eden şehri görüp korkmak" adlı **on sekizinci** bölüm, kitap bitti."(Maitri 55,4)

*"Altun önglüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom eligi atl(ı)g nom bitigde vasundarı atl(ı)g yir katunı ötüg ötünmek atl(ı)g **sekiz y(i)g(i)rminç bölük**..."* "Altın renkli, parlak ışıklı, her şeyden yüce öğreti(ler) kitabında hükümdarı adlı öğreti kitabında Vasumdhara yeryüzü kraliçesi dileğini dilemek adlı **on sekizinci** bölüm…" (A.Y. 527,15)

Tokuz Yigirminç

*"Altun önglüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom eligi atl(ı)g nom bitigde sançanaçavı atl(ı)g t(e)ngriler urungutı ötüg ötünmek atl(ı)g **tokuz y(i)g(i)rminç** bölük..."*"Altın renkli, parlak ışıklı, her şeyden yüce öğreti(ler) kitabında hükümdarı adlı öğreti kitabında Sançanaçaye adlı Tanrılar savaşçısını arzu etmek adlı **on dokuzuncu** bölüm…" (A.Y. 538,6)

Yigirminç ~ Yegirminç

*"İgil kerti kişiler kiçig tamulug etüzleri(n) ... atlıg **yigirminç** (ülüş) (tükedi)."* " 'Bayağı alalâde insanlar (yani: günahkarlar) … küçük cehennemlik vücutlarını …' adlı **yirminci** (bölüm) (bitti)." (Maitri 63,48)

*"Altun önglüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom eligi atl(ı)g nom bitigde iligler kanlarnıng köni törüsin aymak atl(ı)g **y(e)g(i)rminç** bölük ..."* "Altın renkli, parlak ışıklı, her şeyden yüce öğreti(ler) hükümdarı adlı öğreti kitabında hükümdarların dürüst törelerini söylemek adlı **yirminci** bölüm.." (A.Y. 546, 11)

Otuzunç

*"Altun önglüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom eligi atl(ı)g nom bitigde sarasvati atl(ı)g t(e)ngri kızı t(e)ngri t(e)ngrisi burkanıg ögmek atl(ı)g **otuzunç** bölük ..."* "Altın renkli, parlak ışıklı, her şeyden yüce öğreti(ler) hükümdarı adlı öğreti kitabında Sarasvati adlı Tanrıça'nın Tanrılar Tanrısı budasını övmek adlı **otuzuncu** bölüm…" (A.Y. 657, 22)

2.4 ÜLEŞTİRME SAYI SÖZCÜKLERİ

Çalışmada, üleştirme sayı sözcükleri olarak, "birer birer, ikirer, üçer, törter, bişer bişer, yüzer, ming yüzer" alınmıştır.

Birer birer

*"**Birer** şlok **birer** padak nom nomlamaktın tor(ü)miş buyan edgü kılınçıg takı ülgüle'geli tenglegeli boltukmaz."* "**Birer** şiir (Sloka), **birer** koşuk (Pâdaka) öğreti (Dharma) açıklamaktan meydana gelmiş iyi davranışı da karşılaştırabilmek, kıyaslayabilmek mümkün değildir." (A.Y. 167, 5-6)

*"Ne içün tiser **birer birer** adakın bap kemişip ..."* "Ne için denecek olursa **birer birer** ayak bağı düşürüp …" (Manichaica III, Nr. 14, 3)

*"Öküş sözleme söz **birer** sözle az tümen söz tügünin bu bir sözde yaz."* "Sözü çok söyleme, az ve **birer birer** söyle; binlerce sözün düğümünü bu bir sözde çöz." (KB. 172)

İkirer

*"K(a)ltı bo nomlug et'öz neteg bo **ikirer** törlüg nom yokı üze b(e)kiz b(e)lgülüg erser."* "Öyle ki bu kanuna uygun vücud nasıl bu **iki** türlü inancı yok (etmek) üzere açık ise.." (A.Y. 66,16)

Üçer

*"Ulug dyan erser bo ok **üçer** törlüg adrukka tükellig ulug ögrünçü köngülli ulug teng köngülli ikegü erür..."* "Ulu dhyana ise bu **üçer** türlü başkalarına hatasız ulu (ve) sevinçli gönüllü, ulu olduğu kadar gönüllü (olan) bu ikisidir."(A.Y. 265, 24)

Törter

*"Bo titir bo nom erdini ugurıntakı **törter** türlüg adruk adruk yig asıg tusular tip y(a)rlıkadı."* "(İşte) budur bu öğreti mücevheri (Dharmaratna) zamanındaki **dörder** türlü, başka başka üstün faydalar, diye buyurdu." (A.Y. 197, 3)

Bişer Bişer

*"Bo on türlüg tıltagların yene bodıs(a)t(a)vlar m(a)has(a)t(a)vlar **bişer bişer** türlüg nomlarka tayaklıgın timin ök tükel bütürürler."* "Bu on türlü sebepleri yine bodısatavlar mahasatavlar **beşer beşer** türlü öğretilerle destekleyerek mümkün olduğu kadar tamamiyle bitirirler." (A.Y. 215,2)

Yüzer

*"Ürüg uzatı **yüzer** ming yekler kuvragı yıgılıp ermiş turmış orunta ..."* "Daima **yüzer** bin şeytan meclisini yığılıp ayakta durdukları yerde.." (A.Y. 454,23)

Ming Yüzer

"Oğlum s(e)n t(e)rkin tavratı barıp ol kişike kün künte ***ming yüzer*** *karşapan altun bergil."* "Oğlum sen çabuk gidip o kişiye her gün **bin yüzer** karsapana altın ver"(A.Y. 442,11)

2.5 BELİRSİZ SAYI SÖZCÜKLERİ

Çalışmada, belirsiz sayı sözcükleri olarak, "eki üç, yiti sekiz, eligçe, yüzçe, mingin, tümen, bir tümen, tümenlig, eki üç bing, tümen ming, ming tümen, ming ming tümen, ming ming tümen tümen" alınmıştır.

Eki Üç

"Korıgu ***eki üç*** *kişiligü tezip bardı."* "(Kale) muhafızı **iki üç** kişi ile kaçıp gitti." (B.K. D41)

Yiti Sekiz

"... bir ***yiti sekiz*** *t... ...urtum ..."* " … bir **yedi sekiz** ..."(Maitri 26,18)

"Yana yme bo nomug eşidteçi tınl(ı)glarıg ***yiti sekiz*** *tılangurmak edremlig tering yörüglerig ukdaçı ulug bilge biliglig t(e)rk üdün ünüş yolug tapdaçı bodis(a)t(a)v yorıklıg közünür ajunta uzun özlüg yaşlıg kutlug ülüglüg kılu tegintey m(e)n."* "Bunun yanında bu öğretiyi duyacak (olan) canlıları **fazlasıyla** belagat erdemiyle bezenmiş, derin açıklamaları anlayacak (derecede) yüce bilgili, tez zamanda yükselme yolunu bulacak, Bodhisatva yoluna yürüyen, bu dünyada uzun yaşayacak, kutlu (ve) bahtlı (kimseler) kılacağım." (A.Y. 474,16)

Eligçe

*"****Eligçe*** *er tutdumız."* "**Elli kadar** asker yakaladık." (T.Y. II Taş, B7)

Yüzçe

*"Uygur Elteber **yüzçe** erin ilg[er]ü t[ezip bardı...]"* "Uygurların Elteber'i **yüz kadar** adamla doğuya doğru kaçıp gitti..." (B.K. D37)

*"**Yüzçe**... irip bardılar."* *"* **Yüzce**… ulaşıp vardılar."(Maitri 108,8)

Mingin

*"Bir ök erse düşman ming ol yaslıkı **mingin** dostung erse bir ol azlıkı."* "Düşman biricik de olsa zararı bindir; **binlerce** dostun olsa bile daima biri eksiktir." (KB.4190)

Tümen

*"Öküş sözleme söz birer sözle az **tümen** söz tügünin bu bir sözde yaz."* "Sözü çok söyleme, az ve birer birer söyle; **binlerce** sözün düğümünü bu bir sözde çöz." (KB. 172)

Bir Tümen

*"Tabgaç kaganta İşiyi Likeng kelti; **bir tümen** agı, altun kümüş kergeksiz kelürti."* "Çin İmparatorundan (onun temsilcisi olarak) İşiyi Likeng geldi; **binlerce** ipekli kumaş, altın (ve) gümüş (eşyayı) gereğinden fazla getirdi." (K.T. , K12)

Tümenlig

*"**Tümenlig** yekler kelir tiyür."* "**Binlerce** şeytan gelir der."(Manichaica II, T. II, D.169. , 7)

Eki Üç Bing

*"Öngre Kıtanyda, birye Tabgaçda, kurya kurdınta, yırya Oguzda **eki üç bing** sümüz kelteçimiz bar mu ne ? Ança ötündüm.*" "Doğuda Kıtay'dan, güneyde Çin'den, batıda batıdan, kuzeyde de Oğuzlardan gelecek **iki üç bin (kadar)** askerimiz var mı ne? Böylece ricada bulundum." (T.Y. I Taş, G7)

Tümen Ming

"Törüttüng ***tümen ming*** *bu sansız tirig yazı tag tengiz kötki oprı yirig."* "Sen yarattın bu **sayısız, yüzbinlerce** canlıyı, ovaları, dağları, denizleri, tepe ve çukurları." (KB.21)

Ming Tümen

"Odugluk bu saklıknı ögdi eren usallık bile öldi er ***ming tümen****."* "Uyanıklığı ve ihtiyatı çok kimseler övmüştür; ihmal yüzünden **yüzbinlerce** insan ölmüştür." (KB. 442)

Ming Ming Tümen

"Yakınlık ulamış üçün bir bayat muyan birsü ***ming ming tümen*** *edgü at."* "Gösterdiğin bu yakınlığın Tanrı karşılığını ihsan etsin, iyi insanlara bahşettiği **yüz binlerce** sevaba sen de eriş." (KB. 3319)

Ming Ming Tümen Tümen

"Tült orun eşük töşek ton etük itig yartag aş içgü ı tarıg... dek ed tavar ***ming (ming) tümen tümen*** *kurla… birdingiz."* "yastık, sedir, örtü, döşek, elbise, ayakkabı, süs eşyası, yiyecek, içecek, hubûbat ve tohum... mal mülk **binlerce on binlerce** defa… verdiniz."(Maitri 12,9)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESKİ TÜRKÇEDE SAYI SÖZCÜKLERİNDE MEYDANA GELEN ANLAMSAL DEĞİŞMELER

3.1 SAYI SÖZCÜKLERİNE YAPIM EKLERİNİN GETİRİLMESİYLE MEYDANA GELEN SÖZCÜKLER

Çalışmada, sayı sözcüklerine yapım eklerinin getirilmesiyle meydana gelen sözcükler olarak, "biregü, bir ikintişke, birikmek, birle, birke**,** birkerü, birlik**,** birtem, ikidin, ikide, ikegü, ikile, ikileyü, ikin, ikin ikin, ikisiz, ikintisiz, üçegü, törtdin, törtkil, törtegü, tümenlig, yitiken" alınmıştır.

Biregü "Biri" (< bir+egü) [bir (İK) +egü (İİYE)]

*"**Biregü** tutar iş kişig tengrilik bu işlik içinde yok ol egrilik."* "**Biri**, her türlü çıkar dışında ilahi bir sevgiyle arkadaş edinir, bu arkadaşlık içinde sadakatsizlik hatıra gelmez." (KB.4202)

Bir İkintişke "Birbirimize" (< iki+nti+ş+ke) [iki (İK) +nti (İİYE) +ş(İİYE) +ke (Yönelme hâl eki)]

*"Amranmak biligin **bir i(kintiş)ke** savlıg."* "Aşk ile **birbirimize** (bağlandık)." (Maitri 69,6)

*"**Bir ikintişke** bıçuşurlar."* "**Birbirleriyle** vuruşurlar."(Maitri 81, 59)

*"Yene k(e)ntü öz ellerin uluşların odugın sakın küyü küzetü tutup yat yagı adasın amırtgurup adın elig hanlarıg yme **bir ikintişke** erşisiz karşısız kılgalı ugaylar."* "Yine kendi ülkelerini dikkatle koruyup yabancı düşman sıkıntısını geri püskürtüp diğer hükümdarları ve **birbirlerine** (karşı) kavgasız olabilecekler."(A.Y.410,18)

"*Yme **bir ekinti nng** adrtı öküş bar."* "Yine **birbirinin** çok farkı var."(Manichaica III, T. II, D.173b,2. , 16)

Birik- "Toplanmak, bir olmak, birikmek" (<bir+i+k-) [bir(İK) +i(Y.S.) k-(İFYE)]

*"Bu din dünya birle **birikmeki** sarp kavuşmaz ikigün munı bilse tap."* "Dinin dünyayla **birleştirilmesi** güçtür; bu ikisi bir araya gelmez, bunu bilmek yeterlidir." (KB. 5312)

Birle "İle, birlikte, beraber" (<bir+le) [bir (İK) + le (İİYE)]

*"Eçim kagan **birle** ilgerü Yaşıl ügüz, Şantung yazıka tegi süledimiz, kurıgaru Temir kapıgka tegi süledimiz; Kögmen aşa K[ırkız yiringe tegi süledimiz."* "Amcam hakan **ile** doğuda Sarı ırmağ(a ve) Şantung ovasına kadar sefer ettik, batıda Demir Kapı'ya kadar sefer ettik; Kögmen (dağlarının) ötesinde Kırgız ülkesine kadar sefer ettik." (K.T. D17)

*"Kim hormuzta tengri(te) ulatı ulug küçlüg tengri(ler) kirit atlıg dıdımlıg başları öze yinçürü töpün yükünmiş tözün bursong kuvrag erdni kutınga men kirtülüg upası (bo)z bay tirek yidleg **birle** (i)lgimizni kavışurup töpümin (yir)ke tegürüp ayayu agırlayu (yinçürü) (y)ükünür men."* "Tanrı Hormuzta ve öteki büyük, güçlü tanrılar Kirîta denen taçlarla süslü başları ile önünde eğildikleri asîl cemaat cevheri huzûrunda ben gerçek mümin Boz Bay Tirek, Yidleg **ile** ellerimizi kavuşturup başımızı yere koyarak hürmetle secde ederiz." (Maitri 2,58)

*"Mantal otırasınta oy kazıp bir ulug çopun kömüp üzesinte suv akguluk yazı ban ıgaç urup ol ıgaç üzesinte ol sokmış otug suv **birle** kayınturup ursun."* "Alanın ortasına çukur kazıp büyük bir çomak gömerek üzerine su akacak yassı bir ağaç yerleştirip bitkileri su **ile** kaynatarak o ağaç üzerine koysun."(A.Y. 477,16)

*"Y(a)ruk tengriler y(a)rlıkazunın yavaşım **birle** yakışıpan ardılmalım."* "Nurlu Tanrılar lûtfedip buyursun, yumuşak huylum **ile** birleşip (hiç) ayrılmayalım*."* (Manichaica II, T.M. 419, 16)

*"Yirsuvda uzun yaşaddıh erser öküş ögrünçü mngüh siznii **birle** körzün erti."* "Yer suda uzun yaşadık ise, çok neşeli (ve) sevinçli (yaşadık ise) sizinle **birlikte** görsün." (Manichaica III, T.M. 515, 12)

*"Katıglan ukuş **birle** basgıl hava havaka basıksa bolur er yava."* "Gayret et akıl **ile** hava ve hevesi zapt ve rapt altına al; kendisini hava ve hevese kaptıranın hayatı boşa geçer." (KB.5403)

Birke "Tek" (<bir +i+k-e) [bir (İK) +i (Y.S.) +k (İFYE)+ e (Zarf-fiil eki)]

*"On iki ükek ol bularda adın kayu iki evlig kayu **birke** in." "*Bunlardan başka bir de on iki burç vardır; bunlardan bazısı iki evli, bazısıysa **tek** evlidir." (KB. 138)

Birkerü "Birlikte, beraber, hepsi, bir arada, tümüyle" (<bir+kerü) [bir (İK) +kerü(İİYE)]

*"Asurilar arkası t(e)ngriler kuvragı yme **birkerü** yumgın bir deg ögerler edremingizni atayu."* "Asuri Tanrılarının topluluğu da yine hep **birlikte** erdeminizden söz ederek sizi överler." (A.Y. 492,15)

Birlik "Birlik, vahdet" (<bir+lik) [bir (İK) + lik (İİYE)]

*"Sakışka katılmaz sening **birliking** tözü nengke yetti bu erkligliking."* "Senin **birliğin** hesaba gelmez, bu kudretin her şeye hakimdir." (KB. 9)

Birtem "Toptan, büsbütün, tamamen, birlikte, birden, bütünüyle" (<bir+tem) [bir (İK) + tem(İİYE)]

*"Yene y(e)me kayu tınl(ı)glar birök tört türlüg nomlarka tükellig erser.. Ötrü ol tınl(ı)glar tsuy ayıg kılınçlıg kkir tapçaların **birtem** arıtgalı uyurlar."* "Yine de bazı canlılar, eğer, dört tür öğretilere (Dharma) hakim iseler, daha sonra o canlılar kötü davranışlı kir-pasaklarını **toptan** temizleyebilirler."(A.Y. 147,6)

*"...in **birtem**... analı b..."* "… **birlikte**… ana ve… (Maitri 93,10)

"*Üçünçi takı bir bor içse seve siziksiz bu er boldı **birtem** yaya."* "Üçüncüsüyse içkiyi sevmektir; buna tutulan, şüphesiz ki **tamamen** boş yaşamıştır." (KB. 339)

İkidin "İki taraftan, diğerine" (<iki+din) [iki (İK) +din (Ayrılma hâl eki)]

"Takı yime bar ***ikidin*** *sıngar ülüşin kutrulmış atlıg boşgutsuz tözün tınlıg."* "Ve yine 'her **iki taraftaki** kısmı sayesinde kurtulmuş' adlı 'öğrenmeyen' bir asîl yaratık vardır." (Maitri 2,43)

"Badarı bramanıg ***ikidin*** *yolayu tuta ilitdiler."* "Badhari Brahmanı her **iki taraftan** yolunu keserek, tuttular ve götürdüler." (Maitri 12,34)

*"****İkidin*** *ingüsin ol sekiz taylar basa tutar."* "**İki taraftan** inip o sekiz tayı zapteder." (Manichaica III, T. II, D.121. , 10)

"Takı bir budunka törü bir köni kötür bir ***ikidin*** *küçin kör anı."* "İkincisi halkı adil kanunlarla idare et birinin **diğerine** baskı kurmasına meydan verme, onları koru." (KB. 5576)

İkide "İkisinden" (<iki+de) [iki (İK) +de (Bulunma hâl eki)]

"Ölümde basa kör iki yol küder ***ikide*** *kayu erki bargu yolum."* "Ölümden sonra insanı iki yol bekler; acaba bu **ikisinden** hangisi benim yolum olacaktır." (KB.6179)

İkegü "İki parça, iki bölük, ikisi, birlikte, her ikisi" (<iki+egü) [iki (İK) + egü (İİYE)]

"Eçim kagan ili kamşag boltukınta, bodun ilig ***ikegü*** *boltukınta, İzgil bodun birle süngüşdümiz."* "Amcam hakanın devleti sarsıldığında, halk (ve) hükümdar **ikiye** ayrıldığında, İzgil halkı ile savaştık." (K.T. K3)

"Bular ***ikigü*** *mening osuglug birisi bi...lerim ara yiged...gelig erdnike... ara yigedmiş."* "Bunların **her ikisi** (de) benim... gibi cenup…leri marasında … cevhere... ara üstün gelmiş." (Maitri 97,7)

"Anta ok bulgay siziksiz dyan bilge bilig ***ikegüni.****"* "İşte orada (o zaman) şüphesiz ruh dalması ve bilgelik bilgisini, **ikisini** bulacaktır." (A.Y. 485,14)

*"****Ekigün*** *antag körtle ..."* "**İki taraftan** böylece, güzel…" (Manichaica III, T.II, D.172a, 6)

*"İki türlüg ol kör bu isiz yime **ikigüni** bir tip isizke sama."* "Kötü insan da iki türlü olur; bunların **ikisini** de aynı derecede kötü sayma." (KB. 875)

*"Bir işni **ikigüke** ayma tilin işengü bolur iş kalur kılmadın."* "Bir işi **iki kişiye** birden verme; onlar da birbirine yükler ve iş yapılmadan kalır." (KB. 5533)

İkile "İki kez, iki defa, tekrar, yeniden" (<iki+le) [iki (İK)+ le (Enklitik)]

*"Birükiye birmez ök erser siz mini **ikile** tünerig kınlıkta (kemişgey)ler tünin künin tokıgaylar."* "Eğer bana bir şey vermez iseniz beni **tekrar** karanlık hapishâneye (atacaklar) gece gündüz dövecekler." (Maitri 11,5)

*"Yumulmadı yandru **ikile** közi odug yattı saknu irikti özi."* "Düşünceler içinde gözleri **bir daha** yumulmadı; uyuyamadı ve kendisini çok yalnız hissetti." (KB.5674)

İkileyü "İkileştirerek, yeniden, tekrar, ikinci kez" (<iki+le+y+ü) [iki (İK)+ le(Enklitik) + y (Y.S.) +ü (Enklitik)]

*"Sarasvati t(e)ngri kızı t(e)ngri t(e)ngrisi burkannıng bo y(a)rlıgın eşidip **ikileyü** t(e)ngri t(e)ngrisi burkan adakınta yinçürü töpün yükünüp öz orunınta oluru teginti."* "Tanrıça Saravati, Tanrı(lar) Tanrısı Buddha'nın bu buyruğunu dinledikten sonra **bir kez daha** Tanrı(lar) Tanrısı Buddha'nın ayağına eğilip başıyla secde ederek yerine oturdu."(A.Y. 481,9)

*"**İkileyü** ol p(e)rikan katun ordusıngaru bardım."* "**Tekrar** o Peri Kraliçesi ordusuna doğru gittim."(Manichaica III, T.II, D.181, 4)

İkin ara "İkisi arası" (<iki+n ara) [iki (İK) + n (Yükleme hâl eki)]

*"Birisi sürer kör birisi okır bu **ikin ara** kim erejke tegir."* "Biri iter, biri çağırır; bu **ikisi arasında** kim huzura kavuşabilir." (KB. 5345)

İkin ikin "Tekrar tekrar" (<iki+n iki+n) [iki (İK) +n (vasıta hâl eki) + iki (İK) +n (vasıta hâl eki)]

"Amarıları örtlüg yalınlıg kızıl bakırlag naralar içinte beklenmiş amarıları ***ikin ikin*** *örtenür."* "Bazıları kızgın, alevli, kızıl bakırlı cehennemler içinde bağlanmış bazıları **tekrar tekrar** yanar."(Maitri 68,21)

İkisiz "İkincisi olmayan" (<iki+siz) [iki (İK) +siz (İİYE)]

"Bahşım ol tip sözleyü kirtgünteçilerig ançulayu kelmişning et'özi birle ***ikisiz*** *bir yanglıg erür tip bilmiş k(e)rgek."* "Öğretmenim ol deyip konuşup inanacakları şekilde gelmiş olan vücuduyla **ikincisi olmayan** bir biçimdedir diyerek bilmiş olmalı." (A.Y. 78,3)

İkintisiz "Emsalsiz, eşsiz, ikincisiz, benzersiz" (<iki+nti+siz) [iki (İK) +nti (İİYE) +siz (İİYE)]

"Kop edgülerning turugı ornı bolmış kop kamag nomlar öze ***ikintisiz*** *erklig türklüg kamag (t)ınlıglar öze tüz ulug yarlıkançuçı (bi)liglig erür."* "Bütün bu iyiliklerin sığınağı, yeri olmuş; bütün din kitapları üzerine **emsalsiz** ve güçlü, kuvvetlidir. Bütün yaratıklar üzerine pek büyük merhamet besler."(Maitri 48,20)

Üçegü "Üçü, her üçü, üçü bir arada" (<üç+egü) [üç (İK) +egü (İİYE)]

"Bular ***üçegü*** *kök kalıkdak(ı) (yo)lça uça kelip."* "Bu **üçü** gökteki yol boyunca uçarak geldiler." (Maitri 7,8)

"Bo ***üçegü*** *ap yirtinçülüg ap yirtinçülügde yig edgü nomlarnıng tözi yıltızı tip bırakırlar."* "Bu **üçü** dünyada da kâinatta da daha iyi öğretilerinin temeli, kökü diyerek adlandırırlar." (A.Y. 242, 17)

"Takı bir saran ol kişide ili bu üç neng ***üçegü*** *biligsiz tili."* "Biri de kişiyi aşağılık eden cimriliktir; bunların **üçü** de bilgisizlikten gelir." (KB. 1669)

*"****Üçegün*** *kabışıp sülelim, edi yok kışalım, temiş."* "**Üçümüz** birleşip ordu sevk edelim, (onları) tümüyle yok edelim, demişler."(T.Y. I. Taş, D4)

"Könilik uvut hem bu edgü kılınç ***üçegün*** *birikse bu buldı sevinç."* "Doğruluk, hayâ ve iyi hareket bu **üçü** kimde birleşirse, o insan mutlu olur." (KB.1664)

Törtdin "Dört taraftan, dört yön" (<tört+din) [tört (İK) +din (Ayrılma hâl eki)]

"Bo bo etiglerig kılu tüketdükte ötrü sımbagu d(a)r(a)nı tize arıg suv yok bir otuz kata arvap ***törtdin*** *yıngak saçsun."* "Bu işlemleri tamamladıktan sonra sımbagu dhranisini söyleyerek temiz olmayan suya yirmi bir kez büyülü sözler okuyarak (ve dolaşarak) suyu **dört yöne** döksün." (A.Y. 477,19)

*"****Törtdin*** *yıngak yorı(yur)lar ."* "**Dört cihetten** yürürler." (Maitri 36,6)

Törtkil "Dört köşeli, kare, dikdörtgen" (<tört+kil) [tört (İK) +kil (İİYE)]

"... öze töpün .. ***törtkil*** *sekiz .. arıg yunar..."* "…ile, başı ile **dört köşe**, sekiz.. temiz yıkanır.." (Maitri 86,17)

*"Ötrü antada basa aglak yirte satgaksız arıg orunta ud mayakın suvap sekiz çikin torkı <****törtgil****> mantal kılsun."* "Sonra ıssız bir yerde (ve) sakin bir ortamda sığır gübresiyle sıvayarak sekiz kol boyunca **dört köşeli** bir alan (mandala) oluştursun"(A.Y. 427,2)

Törtegü "Her dördü" (<tört+egü) [tört (İK) +egü (İİYE)]

"Sizler kamag ***törtegü****, uzatı küyü küzeti tutguka, turgurgalı, yanmaksız, kınıg katıg b(e)k köngül bo nom erdini yörügi teringde tering keng tetir, uyur bergeli."* "Sizin **dördünüzün** sürekli koruyup gözetmesi geri çekilmeyen(değişmez) kahraman bir gönül yerleştirmesi için bu öğreti mücevherinin anlamı (son derece) derin ve geniştir."(A.Y.451, 22)

"Sakınuk tile sen kisi ay bügü sakınuk bolunsa bolur ***törtegü****."* "Ey hakim insan, takva sahibi olan kadın iste; takva sahibi biri bulunursa, bu **dört şey** onda birleşmiş olur." (KB.4502)

Tümenlig "On binlerce" (<tümen+lig) [tümen (İK) +lig (İİYE)]

"Anta ötrü kök kalıkda tüklüg ***tümenlig*** *örtlüg yalınlıg k(ar)a bulıt osuglug tütünl(üg)…"* "Bunun üzerine gökte **on binlerce** kızgın, alevli kara bulutlar gibi duman… büyük vücutlular ağlayıp inleyerek korkunç renkli yüzleri ile cehennemlikler gelirler." (Maitri 68, 3)

Yitiken "Yedi Kardeşler, Büyükayı yıldızı" (<yiti+ken) [yiti (İK) +ken (İİYE)]

"Yitiken kötürdi yana baş örü töngitti yana yıldrık adgır naru." "Yedi-Kardeşler başını yukarı kaldırdı; Yıldırık yıldızı Aygır burcuna doğru eğildi." (KB.6220)

3.2 BUDİST ÖĞRETİDE SAYILARIN KULLANIMI

Çalışmada, "bir, üç, tört, biş, altı, yiti, sekiz, on, biş yigirmi, iki kırk, kırk, yüz, ming, tümen, yüz ming, yüz ming tümen"gibi sayı sözcüklerinin Budist öğretideki kullanım alanları incelenmiştir.

Bir

"Takı yime ***bir*** *bilge biligin kutrulmış atlıg boşgutsuz tınl(ı)g (bar) kim bilge bilig küçinte nızvanılag yagılarag utmış inçip öçmek dyan sakınçlar öze erk tarta umaz."* "Ve yine **bir** hikmet ile kurtulmuş (bu) hikmet sayesinde düşmana benzeyen ihtirasları yenmiş fakat düşünce ve hislerin tamamiyle yok edildiği bir istiğraka ve başka istiğraklara hükmedemez' adlı 'öğrenmeyen' bir yaratık vardır." (Maitri 2, 35)

"Yalanguklarnıng elig yiti kolti altı yüz tümen yıllar ertser timin ök raurap tamuda ***bir*** *kün* ***bir*** *tün bolur."* "İnsanların elli yedi koti ve altı yüz bin yılı geçse, bu sırada Raurava cehenneminde **bir** gün **bir** gece olur."(Maitri 83, 27)

"Asurilar arkası t(e)ngriler kuvragı yme birkerü yumgın ***bir*** *deg ögerler edremingizni atayu."* "Asuri Tanrılarının topluluğu da yine **hep birlikte** erdeminizden söz ederek sizi överler." (A.Y. 492,15)

"Ötrü ol tınl(ı)glar ol ol kılmış ayıg kılınçların 'eng'mıntın ***bir*** *kşan üdde y(e)me kizlegülük yaşarguluk ermez."* "Sonra o canlılar(ın), o, işlemiş oldukları kötü davranışlarını, en azından kısa **bir** (Ksana) an için de (olsa) gizlememeleri, saklamamaları gerekir." (A.Y. 140, 19)

"Yirtinçüdeki tınl(ı)glar barça ***bir*** *üdde koluda tükellig kişi et'özin bulup pratyikabut kutın bulsarlar…"* "Dünyadaki canlılar, hepsi, **aynı** zamanda, dağda, eksiksiz insan vücudunu bulup, Patyekabuddha kutsallığını bulsalar…" (A.Y. 176, 3)

Üç

"Ant(a) (ötrü) biregikide ulatı ö(ngi) kalmış açitide ulatı tört (yigirmi) urılar kırk tümen udu kelmi(ş) tınlıglar alku maytrı bodistvka amramakın ***üç*** *ınag tutmak ..sin ogul kişi kodup toyın (dıntar) (boltı)lar."* "Bunun (üzerine) Vairâgika ve ötekileri geri kalmış olanlar, Ajita ve öteki on dört oğul ve dört yüz bin takip ederek gelmiş yaratıklar hepsi, Maytrı bodhisattva'ya karşı besledikleri sevgiden dolayı, **üç** sığınmayı (**üç** ınag = skr. Trişarana) tutarak... oğlunu karısını bırakıp râhip (oldu)lar." (Maitri 19,12)

"Tengri yiringe bargu yolug aç ***üç*** *tamu yolın tugıl."* " Tanrılar yerine giden yolu aç, **üç** cehennem yolunu kapat."(Maitri 47,8)

"Ayagka tegimlig maytrı burkanıg körüp kim öngre kişi etüzinte erken ***üç*** *erdnig aklaguçı sarsıg salık tevlig kürlüg urunçak yigüçi erserler… olar ince tip sakınç sakınurlar."* "Hürmete lâyık Maytrı burkan'ı görünce vaktiyle insanlar âleminde iken **üç** cevheri (**üç** erdni = skr.triratna) reddettikleri, kötü, fena ve hileli (oldukları) ve emâneti yedikleri için bunlar şöyle düşünürler." (Maitri 70,17)

*"***Üç** *adrı şişlerig tevip kozlug oylarda südrüyürler temirlig örtlüg yalınlıg kürin."* "**Üç** çatallı (üç erdni = skr. Trişûla) şişleri dizerler, alevli kömür çukurlarına sürüklerler." (Maitri 84,49)

"Burkannıng ***üç*** *asangı yüz mhaklpta kataglanmışın tujit tengri yirintin kodı inip ajun tutup toga yarlıkamışın evde önüp altı yıl tapavan berkte duşkrçar emgek emgenmişin…"* "Burkanın **üç** Asamkhyeya ve yüz Mahakalpa müddetince

cehdettiğini, Tuşita adlı tanrılar diyarından aşağıya inip insanlar aleminde haşmetle doğduğunu, evi barkı terk edip, altı yıl inziva ormanında keşişlik ızdırabı çektiğini…" (Maitri 2,21)

"Ezrua ünin ***üç*** *ming ulug ming yangkurtu ulug yarlukançuçı köngülin toyın kuvragag okıp ince tip yarlıkayur…"* "İndra sesi ile **üç** bin büyük bin … aksettirerek büyük bir merhamet (hissi ile) rahip cemaatini çağırıp haşmetle şöyle der…" (Maitri 55,11)

"İnçip sizler kentü kentü kuvragıngızlar birle, birök bo nom erdinig küyü küzetü tutsar sizler ötrü ***üç*** *üdki burhanlarnıng edgü tetyük köni nomlug şazınıg küyü küzetü tutmuş bolgay sizler."* "Böylece sizler kendi topluluğunuz ile bu öğreti mücevherini gözetip, korursanız, **üç** zamandaki, Budaların iyi yani doğru öğretisini gözetip tutmuş olacaksınız."(A.Y.405,7)

"Men önre ertmiş yüz ming kolti noyut sanınça kalp üdlerte ***üç*** *asankelar içinde burhan kutınga katıglanıp…"* "Ben geçmişte yüz bin koti nayuta sayısınca Kalpa döneminde **üç** Asamkhyeya içinde Buda kutsallığına ulaşmaya(çalışıp)…" (A.Y.409,21)

*"****Üç*** *yavlak yoldakı tınl(ı)glar kuvragı asılgay üstelgey."* "**Üç** kötü yoldaki canlılar topluluğu artacak."(A.Y. 433,8)

*"****Üç*** *erdiniler[yükünür m(e)n vaişir(a)vane m(a)haraçka."* "**Üç** mücevhere Vaisravana Mahârâjaya hürmet ederim."(A.Y. 440ç, 1)

"Birök kim kayu tınl(ı)glar on asanki kalp sanınça ***üç*** *ming ulug ming yirtinçülerte tolu yiti erdini urup burkanlarka buşı erser…"* "Öyle ki, hangi canlı sayısız devirlerce **çok çok** dünyalarda bulunan yedi mücevher toplayıp Buddhalar'a bağışlasa…"(A.Y. 464, 13)

*"****Üç*** *yirtinçü içinte alkunung ayagın alır siz."* "**Üç** dünyanın hepsini size saygı duyar." (A.Y. 495,6)

"T(e)ngriler iligi kavşikiya kim kayu burkan kutı küsüşin ***üç*** *türlüg kölüngülüg nomlarta bışrunu katıglanu buyan edgü kılınç kılsarlar."* "Ey tanrılar hükümdarı

Kausika (Devânâm İndra!) Her kim Buda kutsallığı dileğini, **üç** tür taşıtlı (Triyâna) öğretilerde (Dharma) öğrenerek gayret sarf edip iyi işler yapsa…" (A.Y. 168, 11)

"Tütüşlüg kerişlig tınl(ı)glarıg tüz baz kılmış tözün bursang kuvraglartın ***üç*** *ınag almış…"* "Küskün, kavgalı, canlıları barışık duruma getirmiş, soylu rahip topluluklarından (Samgha) **üç** dayanak (Trisarana) almış…" (A.Y. 169,3)

"Korkmasar ökünmeser ol tınlıg ***üç*** *y(a)vlak yolga tüşer tip yarlıkadı."* "Korkmasalar pişman olmasalar o canlılar **üç** kötü yola düşer diyerek buyurdu."(Manichaica III, T.M. 279, 9)

Tört

*"****Tört*** *erdnilig kerpiçlerin yapmış yiti kat karımları bolur."* "**Dört** cevherli kerpiçlerle örülmüş yedi katlı su çukurları vardır." (Maitri 29,5)

"Antran ozup (kurtu)lup burkanlar belgürmedük ödte ***tört*** *türlüg tirin kuvrag yok e(rk t)ürk yuçul budun b(uk)un ar(a) alpın emgekin kişi ajunınta togar."* "Oradan kurtulup burkanların ortaya çıkmayacakları bir devirde, **dört** kısımlı cemaatin bulunmadığı, güçlü kuvvetli ve bayağı halk arasında güçlükle insanlar âleminde doğarlar." (Maitri 85,20)

"Ananta birök kim kayu tözünler kızı bo ***tört*** *türlüg yaşın iliglerning atların turgu orunların eşitserler bilserler ötrü ol tözünler oglı tözünler kız<ı> kop türlüg korkınç ayınçlartın ozar kurtulur."* "Ey Anant, hangi asiller oğlu ve asiller kızı bu **dört** Şimşek Hükümdarı'nın adlarını, bulundukları yerleri işitse (ve) bilse, o asiller oğlu ve asiller kızı her tür korkudan kurtulur."(A.Y. 466,13)

"Anta basa yükünsün ezrua hormuzta t(e)ngrilerke yirtinçü yir suv küzetçi ***tört*** *m(a)haraç t(e)ngrilerke."* "Sonra secde etsin, Ezrua ve Hormuzta Tanrılara yeryüzünü koruyan **dört** M(a)haraç Tanrılara."(A.Y. 484, 13)

"K(a)ltı m(e)n ilkisiz uzun sansartın'berü ötgürü bökünkü künke'tegi ***tört*** *tugum biş ajun altı yoltakı tınl(ı)glar birle katılu karılu ayıg yavlak törü iyin evrilip üsdün bavagirtin altın tüp avış tamuka'tegi…"* "Dahası ben, başlangıçsız, uzun Samsâra'dan beri bugünkü güne değin, **dört** doğum (Jâtibhava), beş varlık şekli

(Gati), altı yoldaki canlılar ile karışa katıla, kötü-berbat yasadan dolayı çevrilip (en) üstteki Bhavarâga'dan (en) alt dipteki Avîci cehennemine değin…" (A.Y. 133,13)

Biş

*"Ulatı **biş** pnçak biş upançik şariputri motgalyini mhakşp bt(ri)ki anuritide ulatı arhantlarka yakın tegürüp tutdı."* "Sonra **beş** pancaka ve beş Upançik, Şâriputra, Maudgalyâyana, Mahâkâşyapa, Bhadraka, Anuruddha ve diğer velîlere yaklaştırıp sundu." (Maitri 24,15)

*"Ulatı biş pnçak **biş** upançik şariputri motgalyini mhakşp bt(ri)ki anuritide ulatı arhantlarka yakın tegürüp tutdı."* "Sonra beş pancaka ve **beş** Upançik, Şâriputra, Maudgalyâyana, Mahâkâşyapa, Bhadraka, Anuruddha ve diğer velîlere yaklaştırıp sundu." (Maitri 24,15)

*"Takı yime kim kayu tınlıg upası upasançlarnıng **biş** çhşaput bir kün bir tün küzedgülüg baçag sekiz çhşaput arag turug köngülin tutsar alku ol tınlıglar maytrı burkan birle togarlar."* "Ve yine herhangi bir yaratık, mümin ve kadın müminlerin **beş** ahlâk(biş çhşaput =skr.panca-şila) kuralını bir gün bir gece tatbik ettikleri oruç (gününde)sekiz ahlâk kaidesini (çhşaput) temiz kalple tatbik etse bütün bu yaratıklar Maytrı burkan ile birlikte doğarlar." (Maitri 27,13)

*"Ol etüzlüg kovukum içinte kamag **biş** ajun tınlıgarıg sıgurayın erti."* "Bu boş vücudumun içinde bütün **beş** varlık şeklindeki (Biş ajun= skr. Panca-gati) yaratıkları keşke sığdırsa idim."(Maitri 33,2)

*"Ajunlarıg ulag sapıg kılgulug ang aşnu kşn ödteki **biş** yapaglar ol erür togmak."* "Varlık şekillerini illet zinciri yapan ilk devirdeki **beş** yapı (biş yapaglar= skr. Panca-skandha); (işte) bunlar doğmaktır."(Maitri 43,6)

*"Anı körüngler ol antag **biş** çöbik yavlak ödteki evdin barktın önmiş toyınlar antag körksüz kılınçlıg erserler takı ne ayıtmış kergek igil kertilerig."* "Şu **beş** kötü devirde (biş çöbik yavlak öd= skr. Panca-kasaya) evden barktan çıkmış olan râhipler böyle çirkin amelli olurlarsa artık bayağı ve alelâde (insanları) sormak gerekir mi?" (Maitri 58,9)

*"Kitumati (kent) uluşka yagukrak amtıkı **biş** yavlak ödteki tınlıgların ..."* "Ketumati şehrine yakın şimdiki **beş** kötü zamandaki yaratıkları ürkütmek, korkutmak için…" (Maitri 101, 19)

*"S(e)n tözün t(e)ngri kızıya kinki ogatmış **biş** çöpik kelyük bulganyuk üdteki kutı buyanı azumış erinç y(a)rlıg tınl(ı)glarka ertingü k(e)rgeklig ötüg ötündüng."* "Ey Asil Tanrıça, **bundan sonra** gelecek, baht ve sevaplardan yoksun zavallı canlılar için çok gerekli sözler söyledin."(A.Y. 480, 17)

*"Amtı biz isig özümüztin berü umug ınag tutup parmanular sanınça sı<nı>mız süngükümüz kop süzük kongülümüz üze töpümüzni yirke tegürüp pançamantal **biş** tilgenin yinçürü töpün yukünü teginür'biz."* "Şimdi biz sıcak canımızdan öte umut, destek tutup (havadaki) zerreler (Paramânu) sayısınca (olan) uzvumuz, kemiğimiz, tam temiz gönlümüz ile başımızı yere değdirip, Panca-Mandala **beş** uzuvla secde ederek saygıyla başımızı eğeriz." (A.Y. 132a, 22)

*"K(a)ltı m(e)n ilkisiz uzun sansartın'berü ötgürü bökünkü künke'tegi tört tugum **biş** ajun altı yoltakı tınl(ı)glar birle katılu karılu ayıg yavlak törü iyin evrilip üsdün bavagirtin altın tüp avış tamuka'tegi…"* "Dahası ben, başlangıçsız, uzun Samsâra'dan beri bugünkü güne değin, dört doğum (Jâtibhava), **beş** varlık şekli (Gati), altı yoldaki canlılar ile karışa katıla, kötü-berbat yasadan dolayı çevrilip (en) üstteki Bhavarâga'dan (en) alt dipteki Avîci cehennemine değin…" (A.Y. 133,14)

Altı

*"**Altı** kaçıg orunlar tıltagınta börtmek belgülüg bolur."* "**Altı** duyu organı (altı kaçıg orunlar= skr. Sad-ayatana-indriya) sebebiyle temas zuhûr eder." (Maitri 42,3)

*"Neçe bu **altı** kat tengri yirinte erigme tengriler... tengri katunları tünin künin tengri mengisinge esürüp yoksuz öd ertürürler erser… neçe neçe kşan ödler ertser ança ança edgülüg özleri tengri mengileri erter barır."* "Bu **altı** katlı tanrılar diyarında bulunan tanrılar ve tanrı hanımları gece gündüz tanrı sevincine sarhoş olup boşuna vakit geçiriyorlarsa, zaman geçtikçe de o nisbette üstün olan asılları, ilahi sevinçleri geçer gider."(Maitri 103, 26)

*"**Altı** kat amranmak uguş t(e)ngri yirinte yalınguz siz t(e)ngri kızı aglatı artuk kükülmiş siz."* "**Altı** kat dünyevi Hırslar dünyasının Tanrı saraylarında (bile) yalnız siz, Tanrıça, fazlasıyla övülensiniz."(A.Y. 493,18)

*"Ötrü ol tınl(ı)glar b(e)k katıg süzük kirtgünç kongülin y(i)ti kınıgta turup tünle küntüz **altı** üdde birtin sıngar ong 'engninlerinteki tonların açınıp ong tizlerin çökitip ayaların kavşurup agır ayag kongüllerin bir uçlug kılıp ince tip timiş k(e)rgek..."* "Sonra o canlılar pek katı, temiz inançlı gönülle keskin istekte durup, geceyle gündüz **altı** zamanda sağdaki sağ omuzlarındaki giysilerini açıp, sağ dizlerini çökertip, ayalarını kavuşturup, büyük saygılı gönüllerini bir yönlü duruma getirip, şöylece demiş olsalar gerek:…" (A.Y. 132a, 13)

*"K(a)ltı m(e)n ilkisiz uzun sansartın'berü ötgürü bökünkü künke'tegi tört tugum biş ajun **altı** yoltakı tınl(ı)glar birle katılu karılu ayıg yavlak törü iyin evrilip üsdün bavagirtin altın tüp avış tamuka'tegi..."* "Dahası ben, başlangıçsız, uzun Samsâra'dan beri bugünkü güne değin, dört doğum (Jâtibhava), beş varlık şekli (Gati), **altı** yoldaki canlılar ile karışa katıla, kötü-berbat yasadan dolayı çevrilip (en) üstteki Bhavarâga'dan (en) alt dipteki Avîci cehennemine değin…" (A.Y. 133,14)

*"Anı üçün kavşikiya ondın sıngar yirtinçüdeki kamag üç üdki bügü biliglig burkanlarıg nom tilgenin evirtgüke **altı** p(a)ramıtlarıg toşgurtguka ötügçi bolsar..."* "Onun için ey Kausika, on taraf dünyadaki bütün üç dönemki (Triskâla) bilgelik sahibi Budaları öğreti tekerleğini (Dharmacakra) çevirtmeye, **altı** erdemleri (Pâramitâ) (bütünüyle) tamamlatmaya ricacı olsa..." (A.Y. 181,15)

*"Arhant kutın bulup üç türlüg y(a) ruk bilge bilig **altı** türlüg bügülenmek erdemke tıdıgsız erklig boltılar."* "Arhant kutsallığını bulup, üç tür parlak bilge bilgi(ye) **altı** tür bilgilenmek erdemine engelsiz sahip oldular."(A.Y. 185, 23)

Yiti

*"Tengri tengrisi burkan gautami katun ogrınta **yiti** türlüg sangalamban atlıg buyan bökteg kılmaknıng utlısın tüşin kingürü yarlıkadı."* "Tanrılar Tanrısı burkan, kraliçe Gautâmi'nin hatrı için ve **yedi** çeşit Samghalambana adlı iyi amel işlemenin faydasını tafsîlâtı ile buyurdu."(Maitri 23,2)

*"Ol savag işidip şanki çkrvirt ilig **yiti** erdnisi kamag çmbudvip uluştakı iligler begler birle ayagka tegimlig maytrı bodisvtag bakşı tutar."* "Bu (sözleri) işitince dünya hükümdârı Şankha **yedi** cevheri ve bütün dünyadaki hükümdar ve beyler ile birlikte, hürmete lâyık Maytrı bodhisattva'yı üstat telakki eder." (Maitri 38,40)

*"Tengri tengrisi maytrı burkan yirtinçüde belgürmişinge şanki çkrvrt ilig kan **yiti** erdnisin ıdalap maytrı burkan nomınta toyın bolmış."* "Tanrılar Tanrısı Maytrı burkan, dünyada zuhûr edince, dünya hükümdarı Şankha **yedi** cevherini terk edip, Maytrı burkan'ın dininde râhip olmuş!"(Maitri 51,24)

*"Birök kim kayu tınl(ı)glar on asanki kalp sanınça üç ming ulug ming yirtinçülerte tolu **yiti** erdini urup burkanlarka buşı erser…"* "Öyle ki, hangi canlı sayısız devirlerce çok çok dünyalarda bulunan **yedi** mücevher toplayıp Buddhalar'a bağışlasa…"(A.Y. 464, 14)

Sekiz

*"Takı yime kim kayu tınlıg upası upasançlarnıng biş çhşaput bir kün bir tün küzedgülüg baçag **sekiz** çhşaput arag turug köngülin tutsar alku ol tınlıglar maytrı burkan birle togarlar."* "Ve yine herhangi bir yaratık, mümin ve kadın müminlerin beş ahlâk(biş çhşaput =skr.panca-şila) kuralını bir gün bir gece tatbik ettikleri oruç (gününde)**sekiz** ahlâk kaidesini (çhşaput) temiz kalple tatbik etse bütün bu yaratıklar Maytrı burkan ile birlikte doğarlar." (Maitri 27,14)

*"Ne ayıg kılınç kıslar tınlıglar **sekiz** ulug örtlüg tamularda togarlar."* "Nasıl kötü bir amel işleyince yaratıklar, **sekiz** büyük alevli cehennemde doğarlar?"(Maitri 81,11)

*"**Sekiz** türlüg tözün (yolu)g ayu biring."* "**Sekiz** kısımlı asîl yolu(sekiz türlük tözün yol = skr.asta-arya-marga) söyleyin!" (Maitri 85,50)

On

*"Yalanguklar köngüli açsız suksız buşika akı buyan edgü kılınçka tavranıglı **on** buyan edgü kılınç yolınta yorıgalı udaçı bolurlar."* "İnsanlar gönlü hırssız(kılmak) sadakadan yana cömert erdem işlemek gayretiyle **on** çeşit erdeme ulaştıran davranışta bulunurlar." (A.Y.412,188)

"Birök kim kayu tınl(ı)glar ***on*** *asanki kalp sanınça üç ming ulug ming yirtinçülerte tolu yiti erdini urup burkanlarka buşı erser…"* "Öyle ki, hangi canlı **sayısız** devirlerce çok çok dünyalarda bulunan yedi mücevher toplayıp Buddhalar'a bağışlasa…"(A.Y. 464, 12)

"Bo edgü kılınçıg kılıp ***on*** *karmapat küzetip bizinge buyan evirmiş kergek."* "Bu iyi davranışı gerçekleştirip **on** iyi işi (karmapatha) gözetip erdemlerini bize doğru çevirmeli." (A.Y. 443,20)

Biş Yigirmi

"Ulatı ***biş yigirmi*** *asangı nayut sanınca yavaniki tınlıglarag kutgaru yarlıkap kaujnagar kentke yakın şalavan berkte…"* "Bundan sonrada **on beş** Asamkhyeya kadar nayuta miktarınca, her cins varlığı haşmetle kurtarıp, Kauşinagara adlı şehre yakın Şalavana adlı korulukta…"(Maitri 2,31)

İki Kırk

"Ol ilig begning mahamay atlıg işi tengridin lumbani atlıg arıgda aşok atlıg adınçıg sögüt altınınta ikinti ay sekiz yangıka puş yultuzka viçay atlıg muhurtka ***iki kırk*** *kut buvanlıg irü belgüke tükellig sekiz on türlüg nayragın yarataglıg körtle könkle koluça yarukın yaltrayu katlı bulıtdın."* "Bu hükümdarın Mahâmâyâ adlı eşi kraliçeden Lumbinî adlı korulukta, Aşoka adlı hârikulâde bir ağacın altında, ikinci ayın sekizinde, Pusya yıldızı devrinde, Vijaya saatinde, **otuz iki** mukaddes alâmet(irü belgü= skr. laksana) ve seksen türlü 'ikinci dereceden alâmet' ile donatılmış ve tıpkı uygun bir zamanda parıltıyla parlayarak bir buluttan (çıkmış güneş gibi bir Burkan doğdu.)" (Maitri 13,58)

Kırk

"Yime purnakiya bu ayagka tegimlig maytrı bodisvt tükel ***kırk*** *mhaklp ödte üzüksüz…"* "Yani, ey Purnaka bu hürmete layık Maytrı bodhisattva, bütün **kırk** mahakalpa müddetince, daima…" (Maitri 8,7)

Yüz

*"**Yüz** klp üç asangı ödte berü paramantal yolta kataglanu tükel türlüg burkan kutınga ..."* "**Yüz** kalpa üç Asamkhyeya müddetinden beri PArimandala (denen doğru) yolda gayret sarf ederek fevkalade burkanlık için gerekli…" (Maitri 3,1)

Ming

*"Ötrü bu üç **ming** ulug **ming** yirtinçü yir suv özeki kimi osuglug altı türlüg tebredi."* "Bundan sonra bu **sayısız**(üç **bin** ulu **bin**) dünyalar, tıpkı su üzerindeki bir gemi gibi altı defa sallandı." (Maitri 18,15)

*"Bo yertinçü içinde üç **ming** ulug **ming** uluşlarta kayu neçe bar erser kamag tınl(ı)g oglanı, tamuluglar ulatı, yılkı pret azunı, barça tarıkzun birgerü, bolarnıng alku emgeki."* "Bu ülke içindeki üç **bin** ulu **bin** ülkede ne kadar insanoğlu varsa cehennem ve hayvan açlık ruhu dünyasından ve bunların bütün sıkıntısından uzaklaşsın."(A.Y. 452,9)

*"'Eng mıntın **ming** közlüg tengri kanı hormuzta yıçanmaklıg agır köngülin inçip sizni körünçleyür."* "Başta **bin** gözlü Tanrılar Tanrısı Hormuzta bile size en yüce saygıyla dolu bir kalple bakar." (A.Y.492,17)

Tümen

*"Muntada ulatı öküş türlüg ulug yarlıka(nçuçı) bilig küçinte sansız **tümen** tınlıglarka asag tusu kılu yarlıgkadı."* "Bunlardan başka fevkalâde büyük merhameti sayesinde **sayısız** yaratıklara haşmetle hizmet etti." (Maitri 4,8)

Yüz Ming

*"**Yüz ming** törlüg yeg dyanlar, yme birle tolu erür."* "**Yüz bin** türlü en üstün meditasyon (yoklama) ile doludur." (A.Y. 450,14)

*"Ötrü ol bodisatavlarıg bir kalp azu <yüz kalp azu ming kalp azu> **yüz ming** kalpka tegi köni ongaru küsüşte şaşmaz tegşilmez."* "Öyle ki, hangi bodhisatvalar **çok çok** uzun zaman doğru, arzudan şaşmazlar." (A.Y. 464, 1)

Yüz Ming Tümen

*"Ülgüsüz sansız **yüz ming tümen** kolti, nayut sanınça tınlıglarnıng nizvanılıg kadguların tarkarıp, uçsuz kıdıgsız ulug emgeklig taloy ügüztin keçürüp ulsuz tüpsüz tugmak ölmeklig sansarlıg tegzinçtin taşkaru tartıp sansız sakışsız burhanlar birle ogadmadın tuş bolguluk edgülerke tükellig kılgay sen tep yarlıkagay tep yarlıkadı."*
"Sayısız **yüz bin tümen** koti, nayuta sayısınca canlıların ihtiras kaygılarını uzaklaştırıp uçsuz bucaksız büyük zahmetli denizden geçirip sonsuz doğum ve ölüm Samsara döngüsünün dışına çekip sayısız budalar ile gözden kaçırmadan karşılaşıp iyilikleri tamamlayacaksın diye buyuracak, dedi." (A.Y. 430,3)

SONUÇ

Eski Türkçenin Köktürk, Uygur, Karahanlı dönemlerini içine alan, "Eski Türkçede Sayılar" adını taşıyan tezin oluşturulmasında, Köktürk döneminden; Köktürk yazıtları, Uygur döneminden; Altun Yaruk, Maitrisimit Nom Bitig, Manichaica II, III ve Karahanlı döneminden; Kutadgu Bilig adlı eserlerde bulunan sayıların kullanımı incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda tüm dünya dillerinde onluk tabanın etkisiyle temel sayıları oluşturan "bir, iki, üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz, dokuz, on" sayı sözcükleri ve bu tabanın en büyük sayısı olan "on"un diğer temel sayılarla çarpımından oluşan diğer sayılar(yirmi, otuz, kırk vb.) ve "on"un kuvvetleri(yüz, bin vb.) *basit (asıl) sayı sözcükleri*, basit (asıl) sayı basamaklarının aralarında bulunan ve toplama, çarpma, çıkarma yöntemi gibi çeşitli yollarla elde edilen sayılar *birleşik sayı sözcükleri*, nesnelerin sırasını ve sayısını belirten kelimeler *sıra sayı sözcükleri,* bir ayırma, paylaştırma, dağıtma ifade eden sözcükler *üleştirme sayı sözcükleri*, bir sayı sözcüğünün net olarak sayı bildirmediği durumlarda kullanılan sözcükler *belirsiz sayı sözcükleri*, sayı sözcüklerinin yapım eki alarak yeni sözcükler oluşturduğu sözcükler; *sayı sözcüklerine yapım eklerinin getirilmesiyle meydana gelen sözcükleri,* Budist çevrelerde kullanılan sayı sözcükleri ise *Budist öğretide sayıların kullanımı,* alt başlığı altında değerlendirilmiştir.

Basit (asıl) sayı sözcükleri, çeşitli ses değişimleri dışında günümüzdeki kullanımlarından farklı değildir. Ancak Eski Türkçede, günümüzden farklı olarak, "on bin" anlamına gelen "tümen" sözcüğü kullanılmıştır. Bu sözcük Köktürk yazıtlarında daima "tümen" şekliyle karşımıza çıkarken, Uygur döneminde hem "tümen" hem " on bin" olmak üzere iki şekli de barındırır. Karahanlı dönemine ait bir eser olan Kutadgu Bilig'de ise, " tümen" şeklinde yer almıştır.

Birleşik sayıların yapımında Eski Türkçe, farklı sistemler kullanmıştır. Bunlardan ilki olan *bir üst onluk alma sistemi,* dünya dillerinin hiçbirinde görülmeyen Türk diline özgü bir kullanımdır. Geleceğe yönelik sayma olarak da adlandırılan bu sistemde, onlar hanesinde bir sayı bulunur ve birler hanesinde ise söylenmek istenen sayının bir üst onluğu söylenerek yapılır. Böylelikle önce küçük

sayı basamağı ve ardından büyük sayı basamağı getirilerek oluşturulur. Bu sistem Eski Türkçenin Köktürk döneminde *Kül Tigin **bir kırk** yaşayur erti* "Kül Tigin **otuz bir** yaşında idi" (K.T. K.2) ve Uygur döneminde *Kayular ol **iki kırk** türlüg otlar tep teser* "O **otuz iki** bitki hangileridir" (A.Y. 475,19) kullanılmıştır. 30'dan büyük sayılar için kullanılan *ilaveli sistem* olarak da adlandırabileceğimiz diğer sistemde ise, önce büyük sayı basamağı ardından küçük sayı basamağı söylenip sayı basamakları arasına *artukı* sözcüğü eklenerek oluşturulur. Bu sistem Eski Türkçenin Kök Türk döneminde *"**Otuz artukı eki** yaşıma Amgı Korgan kışladukda yut boltı."* "**Otuz iki** yaşımda Amgı kalesinde kışladığımızda kıtlık oldu." (B.K. D31) ve Uygur döneminde *"Takı kalmış **tört yüz tokuz on artukı biş** bodisvtlar (birgey)ler."* "Geriye kalan **dört yüz doksan beş** bodhisattva (sonra) girecekler." (Maitri 8,15) örneklerinde kullanılmıştır. Son olarak *günümüz sistemi* ise, ilaveli sistem olarak adlandırdığımız sistemden doğmuştur. Bu sistemde, *artukı* ilave sözü sayı basamakları arasından kalkmış ve bugün ifade ettiğimiz şekle dönüşmüştür. Bu dönüşüm Uygur döneminde başlamış "*Ay oglum ulug karı **yüz yigirmi** yaşlag men."* "Ey oğlum! Ben çok ihtiyar ve **yüz yirmi** yaşındayım." (Maitri 11,10) ve Karahanlı döneminde *"**On iki** ükek ol bularda adın kayu iki evlig kayu birke in."* "Bunlardan başka bir de **on iki** burç vardır; bunlardan bazısı iki evli, bazısı tek evlidir." (KB.138) yaygınlaşmıştır.

Sonuç olarak, Köktürk dönemi, hem bir üst onluk alma sistemi hem ilaveli sistemi; Uygur dönemi, hem bir üst onluk alma sistemi hem ilaveli sistemi hem de günümüz sistemini; Karahanlı dönemi ise sadece günümüz sistemini kullanmıştır.

Birleşik sayılar oluşturulurken toplama, çarpma ve çıkarma olmak üzere üç farklı yöntem kullanılır. Eski Türkçe metinlerinde bu üç farklı yönteme de rastlanmıştır. Buna göre "*Ne yime yalanguklarnıng **elig yiti** kolti altı yüz tümen yıllar ertser timin ök raurap tamuda bir kün bir tün bolur."* "İnsanların **elli yedi** koti ve altı yüz bin yılı geçse, bu sırada Raurava cehenneminde bir gün bir gece olur." (Maitri 28,15) örneğinde 50 + 7 = 57 toplama işlemi uygulanmıştır. Aynı işlem "artukı" sözcüğü eklenerek de *"**Otuz artukı tört** yaşıma Oguz tezip Tabgaçka kirti."* " **Otuz dört** yaşımda Oğuzlar kaçıp Çin'e girdiler." (B.K. D.38) 30 + 4 = 34 şeklinde uygulanmıştır.

Bir diğer yöntem olan çarpma işlemi; *"Ku Sengün başadu* ***tört tümen*** *sü kelti."* "General Ku kumandasında **kırk bin** (kişilik bir) ordu geldi." (B.K. G8) örneğinde 4 x 10.000 = 40.000 şeklinde uygulanmıştır.

Şimdiye kadar bahsedilmemiş olan Eski Türkçede çıkarma işlemiyle birleşik sayı yapma yöntemine, taranan eserlerde yalnızca Uygur dönemine ait Maitrisimit Nom Bitig adlı eserde tek bir örnekte rastlanmıştır. *"Bir kılıçın* ***tümenke bir egsük*** *kişi yalangukug ölürdi erdi."* " Bir kılıç ile **on binden bir eksik** insan öldürmüştü." (Maitri 58,24) örneğinde görüldüğü üzere 10.000 (bir tümen) – 1 = 9999 sonucuna ulaşılır.

Türkiye Türkçesinde sıra sayı sözcüğü oluşturan *+nç* eki Eski Türkçede üç ve daha sonraki sayılarda düzenli bir şekilde görülmektedir. "Birinci" ve "ikinci" sıra sayı sözcükleri Karahanlı dönemine kadar görülmemektedir. "Birinci" kelimesi yerine Köktürk döneminde *eng ilki, ilki* sözcükleri Uygur döneminde *eng ilki, ilki, başkıntı, bir, öng* sözcükleri kullanılmıştır. "İkinci" kelimesi yerine Köktürk ve Uygur dönemleri *ekinti ~ ikinti* sözcüğünü kullanılmıştır.

Yapılan çalışmada Eski Türkçede sayı sözcüklerinin ortaya çıkarılmamış farklı bir boyutu da ele alınarak, bu sözcüklere gelen yapım ekleri ile oluşmuş olan yeni sözcükler de incelemeye dahil edilmiştir. Bu tür örneklerde görüldüğü gibi sayı sözcüklerinin üzerine yapım eki getirilmesi olağan bir durum değildir; bu yüzden bulunan veriler büyük önem arz etmektedir. Örneğin; "bir" sayı sözcüğünden meydana gelen *birtem* sözcüğü toptan, büsbütün, tamamen, birlikte, birden, bütünüyle; "iki" sayı sözcüğünden meydana gelen *ikile* sözcüğü iki kez, iki defa, tekrar, yeniden; "tört" sayı sözcüğünden meydana gelen *törtkil* sözcüğü dört köşeli, kare, dikdörtgen anlamlarına gelmektedir.

"Budist öğretide sayıların kullanımı" adlı son bölümde, Budist öğretideki sayıların yer aldığı eserlerde sadece nicelik belirtmeyerek, Budizm çerçevesinde sembolik anlamlar içerdiği de gözlemlenmiştir. Örn: *"Ayagka tegimlig maytrı burkanıg körüp kim öngre kişi etüzinte erken* ***üç*** *erdnig aklaguçı sarsıg salık tevlig kürlüg urunçak yigüçi erserler… olar ince tip sakınç sakınurlar."* "Hürmete lâyık Maytrı burkan'ı görünce vaktiyle insanlar âleminde iken **üç** cevheri (**üç** erdni = skr.triratna) reddettikleri, kötü, fena ve hileli (oldukları) ve emâneti yedikleri için bunlar şöyle düşünürler." (Maitri 70,17) ; *"Ol etüzlüg kovukum içinte kamag* ***biş***

ajun tınlıgların sıgurayın erti." "Bu boş vücudumun içinde bütün **beş** varlık şeklindeki (Biş ajun= skr. Panca-gati) yaratıkları keşke sığdırsa idim."(Maitri 33,2).

KAYNAKÇA

Atıcı, Abdulkadir (2013). "Sungur Türkçesinin Sayı Sistemi Üzerine", *Türkbilig* 2013/25, s. 39-54.

Ayazlı, Özlem (2012). *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap (Karşılaştırmalı Metin Yayını),* Türk Dil Kurumu: 1051, Ankara.

Ayazlı, Özlem (2011). "Mahayana Budizmine Ait Sayı ve Zamanla İlgili Bazı Terimler", *Turkish Studies (International Periodical For The Languages, Literatüre and History of Turkish or Turkic)* Volume 6/1 Winter 2011, s. 653-659.

Bacanlı, Eyüp (2012). "Geçmişten Günümüze Türkçenin Sayıları ve Sayı Sistemi", *Bilim ve Teknik Dergisi* 2012, s. 76-78.

Banguoğlu, Tahsin (2011). *Türkçenin Grameri,* Türk Dil Kurumu Yayınları: 528, Ankara.

Baştürk, Mehmet (1995). "Parmakları Sayma Biçimi ve Kökenlerinden Hareketle Türkçede Sıra Sayı Sisteminin Oluşumu".

Caferoğlu, Ahmet (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü,* Türk Dil Kurumu Yayınları:260, Ankara.

Clauson, Gerard (1959). "*The Turkısh Numerals",* Journal Of The Royal Asiatic Society (JRAS).

Çetin, Engin (2012). *Altun Yaruk Yedinci Kitap (Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin),* Karahan Kitabevi, Adana.

Daşdemir, Muharrem (2013). "Türkçede Miktar Kavramı ve Sayı Sistemi", *Turkish Studies (International Periodical For The Languages, Literatüre and History of Turkish or Turkic)* Volume 8/13 Fall 2013, s. 309-336, Ankara.

Doerfer Gerhard (1993). *Versuch Einer Linguistischen Datierung älterer Osttürkischer Texte,* Harrassowitz Verlag.

Erdal, Marcel (2004). *A Grammar of Old Turkic*, Leiden-Boston: Brill Handbook of Oriental Studies.

Ercilasun, Ahmet Bican (2009). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi,* Akçağ Yayınları, Ankara.

Ercilasun, Ahmet Bican (2014). (Yayına Hazırlayan: Ekrem Arıkoğlu) *Makaleler 1 (Dil, Destan, Tarih, Edebiyat)*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Ehlers, Gerard (1983). "Notabilia zur alttürkischen Oberstufenzahlung", UAJb N. F. 3: 81-87.

Ergin, Muharrem (2004). *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, İstanbul.

Erol Arslan, Hülya (2014). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri,* Türk Dil Kurumu Yayınları: 928, Ankara.

Gemalmaz, Efrasiyap (2010). "Türkçede Sayı Sisteminin Derin Yapısı: "Bir"in ve "Sıfır"ın alomorfları olarak "ø" . Türkçenin Derin Yapısı. Haz. Cengiz Alyılmaz-Osman Mert, Ankara.

Hacip, Yusuf Has (2005). *Kutadgu Bilig* (Çev. Arat, Reşit Rahmeti), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Hazar, Mehmet ve Şengönül, Mehmet (2012). "Türk Kültüründe Sıfırdan Dokuza Kadar Sayı Adları ve Matematik Değerleri", *BAL-TAM Türklük Bilgisi* 17, s. 141-158.

Ifrah, Georges (2000). *Rakamların Evrensel Tarihi I (Bir Gölgenin Peşinde),* Tübitak Yayınları, İstanbul.

Ifrah, Georges (2000). *Rakamların Evrensel Tarihi II (Çakıl Taşlarından Babil Kulesine),* Tübitak Yayınları, İstanbul.

Ifrah, Georges (2000). *Rakamların Evrensel Tarihi III (Akdeniz Kıyılarından Hesap),* Tübitak Yayınları, İstanbul.

Ifrah, Georges (2000). *Rakamların Evrensel Tarihi IV (Uzak Doğu'dan Maya Ülkesine Bir, İki, Üç ...),* Tübitak Yayınları, İstanbul.

Ifrah, Georges (2000). *Rakamların Evrensel Tarihi V (Sıfırın Gücü),* Tübitak Yayınları, İstanbul.

Ifrah, Georges (2000). *Rakamların Evrensel Tarihi VI (Hint Uygarlığının Sayısal Simgeler Sözlüğü),* Tübitak Yayınları, İstanbul.

Ifrah, Georges (2000). *Rakamların Evrensel Tarihi VII (İslâm Dünyasında Hint Rakamları),* Tübitak Yayınları, İstanbul.

Ifrah, Georges (2000). *Rakamların Evrensel Tarihi VIII (Hesabın Destanı),* Tübitak Yayınları, İstanbul.

Karamanoğlu, Ali Fehmi (1970). "Kutadgu Bilig'in Diline ve Adına Dair" *Türk Kültürü Kutadgu Bilig Özel Sayısı*, S.98, s.127-131, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.

Kaya, Ceval (1994). *Uygurca Altun Yaruk (Giriş, Metin ve Dizin),* Türk Dil Kurumu Yayınları:607, Ankara.

Kaymaz, Zeki (2002). "Türklerde Sayı Sistemi", *Türkler Ansiklopedisi*, C.3, s. 419-426.

Kaymaz, Zeki (1991). "Eski Anadolu Türkçesinde Sayı Adları ve Kullanılışları" *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 9-17.

Korkmaz, Zeynep (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi),* Türk Dil Kurumu Yayınları: 827, Ankara.

Küçük, Salim (2015). "Sayı Grubu Yönünden Eski Türkçe İle Karaçay-Balkar Türkçesinin Karşılaştırması", *The Journal Of Academic Social Science Studies*, Sayı:33, s. 57-68.

Le Coq, A.Von (1919). *Türkische Manichaica Aus Chotscho II*, Verlag Der Akademie Der Wissenschaften, Berlin.

Le Coq, A.Von (1922). *Türkische Manichaica Aus Chotscho III*, Verlag Der Akademie Der Wissenschaften, Berlin.

Mehmedova, Gocayeva Gülnara (2008). "Gürcüce Sayı Sisteminin Özgün Yapısı Üzerine", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 2, s. 149-164.

Önder, Sevim Yılmaz (2003). "Türk Dillerinde Sayı Sistemi", *Boğaziçi Unıversity Press*, İstanbul.

Özarslan, Metin ve Salkynbaev, Mukhıdın ve Dossymbekova, Rauan (2014). "Şark Dünya Görüşüne Göre Kutsal Sayıların Oluşumu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 54,2 (2014), s. 155-166.

Şen, Serkan (2014). *Eski Uygur Türkçesi Dersleri*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

Tekin, Talat (2003). *Orhon Yazıtları (Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk),* Yıldız Yayınları, İstanbul.

Tokyürek, Hacer (2014). "Eski Uygurca Sayı Sisteminde Takı ve Artokı Sözleri Üzerine", *Türkbilig* 2014/28, s.1-12.